

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXI. ÉVF

2017

2. SZÁM

TARTALOM

Tanulmányok

FARKAS IMOLA-ÁGNES, Miért nem tud Mari két óra alatt sétálni egyet? Az ige+egyvet szerkezet és az <i>alatt</i> határpontos időmódosító összeférhetetlenségéről	119
BOTH CSABA ATTILA, Hangtani izoglosszák a székelyföldi magyar nyelvjárásokban	139
MÁRTON-SIMON ANNA, A városi zaj mint modernizációs jelenség három 19. századi (város)regényben	154
ZABÁN MÁRTA, Diszciplínák között. A színikritika hivatásosodásának dilemmái egy 19. század közepi vitában	170

Szemle

HANSÁGI ÁGNES, <i>Tárca–regény–nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei (Asztalos Veronka-Őrsike)</i>	181
ZABÁN MÁRTA, <i>Salamon Ferenc szakmai életútja (Tőtös Dorottya)</i>	183
BORBÉLY LAJOS, <i>A korai magyar irodalmi naturalizmus fogalomtörténete. Esettanulmány és szövegvűjtemény (Kész Orsolya)</i>	185
LUFFY KATALIN, „Romlás építőinek fognak nevezetni” <i>Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején (Papp Kinga)</i>	188
BARTHA KATALIN ÁGNES (szerk.), <i>Életpályák, programok a közművelődés szolgálatában. Tanulmányok az EMKE 130 évéről (Dávid Gyula)</i>	190
DEZSŐ KRISZTINA – MOLNÁR DÁVID – SCHMELCZER-POHÁNKA ÉVA (szerk.) „Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találsz odabent.” <i>Tudomány és kutatás a 240 éves Klimó Könyvtárban (Szegedi Éva)</i> ..	192
SZILÁGYI ZSÓFIA, <i>Az éretlen Kosztolányi (Nagy Hilda)</i>	195

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

ANUL LXI

2017

NR. 2

S U M A R

Studii

IMOLA-ÁGNES FARKAS, De ce nu poate Maria să meargă la o plimbare în două ore? Despre incompatibilitatea între construcțiile verbale cu pseudo-complementul <i>egyvet</i> ‘unul acc.’ și grupul postpozițional delimitator cu <i>alatt</i> ‘în’	119
CSABA ATTILA BOTH, Izoglose fonetico-fonologice în graiurile maghiare din județele Covasna, Harghita și Mureș	139
ANNA MÁRTON-SIMON, Zgomotul urban, ca aspect de modernizare în trei romane din secolul al 19-lea	154
MÁRTA ZABÁN, Între discipline. Conceptele genului criticii teatrale în a doua jumătate a secolului al 19-lea	170

Recenzii

ÁGNES HANSÁGI, <i>Tárca–regény–nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei</i> (Foileton–roman–publicitate. Mór Jókai și începuturile romanului foileton maghiar) (<i>Veronka-Örsike Asztalos</i>)	181
MÁRTA ZABÁN, <i>Salamon Ferenc szakmai életútja</i> (Viața profesională a lui Ferenc Salamon) (<i>Dorottya Tóth</i>)	183
LAJOS BORBÉLY, <i>A korai magyar irodalmi naturalizmus fogalomtörténete. Esettanulmány és szövegyűjtemény</i> (Istoria noțiunii naturalismului literar maghiar timpuriu. Studiu de caz și colecție de texte.) (<i>Orsolya Kész</i>)	185
KATALIN LUFFY, „Romlás építőinek fognak nevezetni.” <i>Prédikatori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején</i> („Se vor numi constructorii decăderii.” Roluri ale oratorilor bisericești și discursuri ocazionale în timpul crizei Principatului Transilvaniei) (<i>Kinga Papp</i>)	188
KATALIN ÁGNES BARTHA (red.), <i>Életpályák, programok a közművelődés szolgálatában. Tanulmányok az EMKE 130 évéről</i> (Carriere, programe în serviciul culturii generale. Studii despre cei 130 de ani ai Societății Maghiare de Cultură din Transilvania) (<i>Gyula Dávid</i>)	190
KRISZTINA DEZSŐ – DÁVID MOLNÁR – ÉVA SCHMELCZER-POHÁNKA (red.) „Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találsz odabent.” <i>Tudomány és kutatás a 240 éves Klimó Könyvtárban</i> („O nouă bibliotecă înflorește aici, plin de știință pusă în ordine. E important că găsești, înăuntru, totul deschis.” Știință și cercetare în Biblioteca Klimó de 240 de ani) (<i>Eva Szegedi</i>)	192
ZSÓFIA SZILÁGYI, <i>Az éretlen Kosztolányi</i> (Kosztolányi nematurizat) (<i>Hilda Nagy</i>)	195

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Calea 13 Septembrie nr. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

YEAR LXI

2017

NR. 2

CONTENTS

Studies

IMOLA-ÁGNES FARKAS, Why Can't Mary Take a Walk in Two Hours? On the Incompability Between v <i>Egyet</i> 'One acc.' Constructions and the Delimiting <i>Alatt</i> 'In' Time Adverbial.....	119
CSABA ATTILA BOTH, Phonetico-Phonological Izoglosses in the Hungarian Dialects of Covasna, Harghita and Mureş Counties (Romania).....	139
ANNA MÁRTON-SIMON, The Urban Noise as an Aspect of Modernization in Three 19 th Century Novels.....	154
MÁRTA ZABÁN, Between Disciplines. Concepts of the Genre of Dramatic Criticism in the Middle of the 19 th Century	170

Book Reviews

ÁGNES HANSÁGI, <i>Tárca–regény–nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei</i> (Feuilleton–Novel–Publicity. Mór Jókai and the Beginnings of the Hungarian Feuilleton Literature) (<i>Veronka-Őrsike Asztalos</i>).....	181
MÁRTA ZABÁN, <i>Salamon Ferenc szakmai életútja</i> (The Professional Life of Ferenc Salamon) (<i>Dorottya Tőtős</i>).....	183
LAJOS BORBÉLY, <i>A korai magyar irodalmi naturalizmus fogalomtörténete. Esettanulmány és szöveggyűjtemény</i> (Concept History of the Early Hungarian Literary Naturalism. Case Study and Textbook.) (<i>Orsolya Kész</i>).....	185
KATALIN LUFFY, "Romlás építőinek fognak nevezetni" <i>Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején</i> ("They Shall Be Called Constructors of Decay" Roles of Preachers and Discourses During the Crisis of the Transylvanian Principality) (<i>Kinga Papp</i>)	188
KATALIN ÁGNES BARTHA (red.), <i>Életpályák, programok a közművelődés szolgálatában. Tanulmányok az EMKE 130 évéről</i> (Careers and Programs in the Service of General Culture. Studies on the 130 Years of the Hungarian Cultural Society of Transylvania) (<i>Gyula Dávid</i>).....	190
KRISZTINA DEZSŐ – DÁVID MOLNÁR – ÉVA SCHMELCZER-POHÁNKA (red.) „Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találasz odabent.” <i>Tudomány és kutatás a 240 éves Klimó Könyvtárban</i> ("A New Library Flourishes Here, Full of Organized Science. It is Important that Everything is Open Therein." Science and Research in the 240 Years Old Klimó Library) (<i>Éva Szegedi</i>)	192
ZSÓFIA SZILÁGYI, <i>Az éretlen Kosztolányi</i> (The Immature Kosztolányi) (<i>Hilda Nagy</i>)	195

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

TANULMÁNYOK

FARKAS IMOLA-ÁGNES

MIÉRT NEM TUD MARI KÉT ÓRA ALATT SÉTÁLNI EGYET? Az ige + *egyed* szerkezet és az *alatt* határpontos időmódosító összeférhetetlenségéről*

Kulcsszavak: áltárgy, telikus, atelikus, határozott, határozatlan, helyzet-behatároló, útvonal skála, tulajdonság-skála, alatt határpontos időmódosító

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban olyan magyar igei szerkezeteket vizsgálunk meg, amelyekben az intranszitiv igét (*sétált, úsztunk, pihentek* stb.) az *egyed* áltárgy követi, és így képeznek olyan igei csoportokat, mint *sétált egyed, úsztunk egyed, pihentek egyed* stb. A fő célunk az, hogy magyarázatot adjunk ezen telikus igei csoportok és az *alatt* határpontos időmódosító közötti összeférhetetlenségre, illetve közelebbről megvizsgáljuk, hogy az alábbi mondatok sok beszélő számára miért helytelenek és nem teljes mértékben elfogadhatóak:

- a. *Mari két óra alatt sétált egyed.
- b. *Fél óra alatt úsztunk egyed.
- c. *Tíz perc alatt pihentek egyed.

A tanulmány szerkezete a következő: a 2. részben az ige + *egyed* szerkezetek általános jellemzőit vesszük számba, külön figyelve az áltárgy és az ige sajátosságaira, illetve a kettő közötti mondattani kapcsolatra. A 3. részben rámutatunk arra, hogy az irodalomban használt ismertetőjegyek alapján ezek a szerkezetek telikusak, azaz befejezett aspektusúak. A 4. részben rátérünk a telikus szerkezetek egyik legmegbízhatóbb ismérvére, pontosabban a behatárolt szerkezeteknek az *alatt* típusú határpontos

*Ez a tanulmány nem jöhetett volna létre a *Domus Hungarica Scientiarum et Artium* támogatása nélkül. Külön köszönet illeti Kiefer Ferencet, É. Kiss Katalint, Halm Tamást és Kardos Évát az MTA Nyelvtudományi Intézetében eltöltött idő alatt nyújtott szakmai beszélgetésekért. Az itt bemutatott kutatási eredmények egy korábbi változatát a Debreceni Tudományegyetem Angol Nyelvészeti Tanszékén is bemutattam. Köszönöm Laczkó Tibornak, Rákosi Györgynek, Kardos Évának, Jurth Rékának és Szűcs Péternek a megjegyzéseket, a kérdéseket és a visszajelzéseket. Ez a munka a brassói Transilvania Egyetem 15th Conference on British and American Studies konferenciáján bemutatott előadás átdolgozott, magyar nyelvű változata.

időmódosítóval való összeegyeztethetőségére. Ebben az esetben ez számos problémát és kérdést vet fel, mivel úgy tűnik, hogy ezen szerkezetek – telikus karakterük ellenére – nem tűrik meg az *alatt* időhatározót. A tanulmány legfontosabb része erre a problémára keresi a megoldást. Végül az 5. rész összegzi a tanulmányban foglaltakat.

2. Az ige + *egyed* szerkezetek általános jellemzői

E tanulmányban olyan magyar igei csoportok elemzését tűztük ki célul, mint (2a) és (2b):

- a. Sír/szalad/sétál/korcsolyázik/biciklizik/alszik/imádkozik *egyed*.
- b. Koppán/puffan/pattan/roppan/moccan/zizzen/rezzen/rándul/köhint *egyed*.

Itt egy intranszitiv igét – amely folyamatos cselekvést (lásd (2a)) vagy mozzanatot (lásd (2b)) fejez ki – egy tárgyessel ellátott számnév (*egyed*) követ, amely, bár nem rendelkezik sem az ige által kiosztott tematikus szereppel, sem referenciális értékkel, az áltárgy szerepét tölti be, és behatárolja az ige által kifejezett cselekvést: míg a *sétáltam* folyamatos, a *sétáltam egyed* behatárolt, azaz befejezett aspektusú.¹

Ezen igei szerkezetek egyedisége abban rejlik, hogy nemcsak a germán és az újlatin nyelvekben, hanem – úgy tűnik – a többi finnugor nyelvben sem lehetséges a számnév tárgy esetét az igéhez kapcsolni és így képezni telikus szerkezeteket. Az alábbiakban a magyar szerkezetet az angol (3) és a román (4) megfelelőivel hasonlítjuk össze:

a. I	took/	had/		went	for	a walk.
én	vettem	birtokoltam		mentem	-ért	egy séta
	‘Sétáltam egyed.’					
b. John		got		some sleep.		
János		kapott		néhány alvás		
	‘János aludt egyed.’					
a. M		-am	dus	la		o plimbare.
magamat			MÚLT	mentem	-ra	egy séta
	‘Sétáltam egyed.’					
b. Noi	ne		-am	dus	la	o înghețată.
mi	magunkat		MÚLT	mentünk	-ra	egy fagyalt
	‘Mi fagyaltottunk egyed.’					

¹ Hasonló szerepet töltenek be a magyar nyelvben a következő, tárgyessel ellátott melléknévek is: (*egy*) *nagyot/ hatalmasat/óriásit* (pl. *nagyot sétáltunk*) vagy (*egy*) *jót* (pl. *jót buliztunk*) Ugyanakkor, az (*egy*) *kicsit* (pl. *aludtam egy kicsit*) és az (*egy*) *hosszút* (pl. *hosszút futott*) státusa még nem teljesen tisztázott. Jelen tanulmányban nem térünk ki ezek részletes elemzésére, és figyelmen kívül hagyjuk az olyan eseteket is, ahol a tranzitív igét követő *egyed* egy elliptikus tárgy helyén áll, és egy korábban kifejezett főnévtől kölcsönzi az értelmét (az (1a)-ban az *egyed* értelme *egy törvényt*), illetve ahol a tranzitív igét megelőző/követő *egyed*-nek az értelme *egy dolgot/egy valamit* (l. (1b)).

- (1) a. Erre még nincs törvény, gyorsan csinálnak *egyed*.
- b. *Egyed* kérek csak az Úrtól.

E két nyelv közötti hasonlóság abban rejlik, hogy mindkét esetben az igét – amely sok esetben a *megy* ige vagy egy más, ún. könnyű ige (angolul *light verb*), mint pl. *have* ‘birtokol’, *take* ‘vesz’, *need* ‘szükség van valamire’ vagy *get* ‘kap’ – egy határozatlan, igéből képzett főnév (*a walk* ‘egy séta’, *a sleep* ‘egy alvás’ vagy *o plimbare* ‘egy séta’) követi. Ezzel szemben a magyar nyelv az *egyed* áltárggyal egészen egyedi módon képez folyamatos aspektusú tárgyatlan igéből befejezett aspektusú szerkezetet. Ehhez hasonló szerkezetet egyelőre csak a kínai nyelvben találtunk (a részletekért l. Zhang 2013, 2017):

- a. Dàlín xiàle Yùrú yī/*sān tiào.
 Dalin ijesztett Yuru egy három CL-ugrás
 ‘Dalin megijesztette Yurut.’
- b. Dàlín kànle Yùrú liǎng/*sān yǎn.
 Dalin látott Yuru kettő három CL-szem
 ‘Dalin ránézett Yurura.’
 (Zhang 2013, Zhang 2017: 3)

Bár nem célunk összehasonlítani a két nyelvet, röviden itt hadd hívjuk fel a figyelmet két lényeges különbségre. Egyrészt, a magyarral ellentétben, az ilyen és hasonló kínai szerkezetekben más számnév, mint a *yī* ‘egy’ (lásd (5a)) és a *liǎng* ‘kettő’ (lásd (5b)) nem használható, és ezek is csak igei osztályozószavakkal (angolul *classifier*, a glosszákban CL) együtt szerepelhetnek. Másrészt a kínai *yī*, a magyar *egyed*-tel ellentétben, használható tárgyias igével, mégpedig úgy, hogy a patiensként értelmezett tárgyat (itt *Yuru*) nem hagyjuk el. Amint látni fogjuk, a magyarban ez nem lehetséges: a tárgyias igét vagy a patiensként/jellemztként értelmezhető tárgy (*evett egy almát*), vagy az *egyed* áltárgy követheti (*evett egyed*), de nem mind a kettő egyidőben (**evett egyed egy almát/*evett egyed egyed*).

Visszatérve a magyarhoz elmondhatjuk, hogy az áltárgy formálisan az *egy* számnév, amelyhez a tárgyrag kapcsolódik. Az alábbi mondatpár jól tükrözi azt a tényt, hogy valóban áltárggyal van dolgunk, amely – a nem-áltárggyakkal ellentétben – nem jelenhet meg ige előtti fókusz pozícióban:

- a. Mari ALMÁT evett.
 b. *Mari EGYET sétált.²

Míg a (6a) mondatban a fókusz pozícióban lévő tárgy (*almát*) argumentumként értelmezhető, az ige által kifejezett cselekvés passzív résztvevője, és szembeállítható más tárggyal, ezzel implikálván annak kizárását (pl. *Mari almát evett és nem körtét*), addig a (6b) mondatban az *egyed* áltárgy nem értelmezhető argumentumként, nem az ige által kifejezett cselekvés elszenvetője, nem hozható ellentétbe semmilyen más áltárgyi funkcióval rendelkező számnévvél, és nem tudná kizárni őket (pl. **Mari egyed sétált, és nem kettőt*). A következő mondat viszont azért

² Az *egyed*-nek ebben az esetben lehet egy egészen más jelentése is, pl. *egyfolytában, állandóan*. Jelen tanulmányban nem vizsgáljuk az *egyed* ezen hangsúlyos jelentését.

elfogadható, mert itt a fókusz pozícióba emelt számnév (*egy*) egy elliptikus tárgy helyén áll (pl. *Mari egy almát evett és nem kettőt*) – amely már argumentumként értelmezhető –, és így szembeállítható más számnévvel ellátott tárggyal, implikálván azok kizárását:

Mari EGYET evett.

Fontos megjegyezni, hogy csak abban az esetben kapjuk ezt az olvasatot, hogyha elliptikus tárgyról van szó, ahol a tárgyesetet – főnév hiányában – közvetlenül a számnévhez csatoljuk (*egy* = *egy* Ø_{főnév}-(*e*)t), és ebben az esetben az *egy* nem jelent egy évés(nyi) eseményt. Más szóval, amikor az *egy*-ről van szó, különbséget kell tennünk az elliptikus tárgy és az áltárgy között.

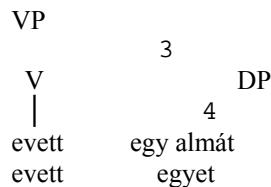
Tenny (1994), valamint Wechsler és Lee (1996) terminológiáját használva, az *egy* áltárgyat helyzet-behatárolónak is tekinthetjük (angolul *situation delimiter*, l. még Csirmaz 2008), amelynek szerepe, hogy behatárolja az ige által kifejezett cselekvést. Így, míg a *sétáltam* atelikus cselekvést fejez ki; a *sétáltam egyet* telikus cselekvést fejez ki. Hasonlóképpen, míg az *aludt* atelikus, azaz behatárolatlan; az *aludt egyet* telikus, azaz behatárolt. Másként fogalmazva, az *egy* egy sétálási/sétálásnyi, illetve egy alvási/alvásnyi eseményt fejez ki ebben a két esetben.

Az igével kapcsolatban elmondhatjuk, hogy mondattani szempontból az *egy* áltárgy csak unergatív igéket követhet (l. (8)), vagy olyan tranzitív igéket, amelyek tárgyának szintaktikai megvalósítása fakultatív (l. (9–11)).³ Ez utóbbi esetben, az ige vagy az *egy* áltárgy (l. (9a), (10a), (11a)), vagy a nem-áltárgy követi (l. (9b), (10b), (11b)), de a két(féle) tárgy egymást kizárja (l. (9c), (10c), (11c)):

- a. Az özvegy sírt egyet a temetés után.
 - b. A család napozott egyet a tengerparton.
 - c. A zarándokok imádkoztak egyet Csíksomlyón.
 - d. A gyerekek szánkóztak/síztek egyet a domboldalon.
 - e. Fürödtünk egyet a tóban.
 - f. Pisti biciklizett egyet a parkban.
- a. A gyerekek énekeltek egyet.
 - b. A gyerekek énekeltek egy éneket.
 - c. *A gyerekek énekeltek egyet egy éneket.
- a. A kislány rajzolt egyet.
 - b. A kislány rajzolt egy házat.
 - c. *A kislány rajzolt egy házat egyet.
- a. Péter evett egyet.
 - b. Péter evett egy almát.
 - c. *Péter evett egyet egy almát.

³ Piñón (2001: 184) ezen szerkezeteket (pl. *ittunk egyet vagy rajzolt egyet*) nem tartja teljesen grammatikusaknak.

Generatív nyelvészeti szempontból a magyarázat erre az, hogy, bár a tárgy-
esettel ellátott helyzet-behatároló nem rendelkezik sem referenciális értékkel, sem
az ige által kiosztott tematikus szereppel, mégis az ige utáni argumentum/tárgy
pozíciójában generáljuk, a következőképpen:

Ez választ ad arra a kérdésre, hogy miért nem lehet egy igeének egyszerre
tárgya (*egy almát*) és áltárgya (*egyet*): mivel az *egyet* áltárgyat ugyanabban a szin-
taktikai pozícióban generáljuk, mint a nem-áltárgyakat, a két(féle) tárgy kizárja
egymást, mivel mindketten egy és ugyanazon szintaktikai pozícióért versengené-
nek. Ez a magyarázat kielégítő választ ad nemcsak arra a kérdésre, hogy miért nem
lehet kizárólag tárgyas vagy tárgyasként használt igeeknek *egyet* áltárgyuk, hanem
arra is rávilágít, hogy miért összeférhetetlen ez az áltárgy a nyelv unakkuzatív
igéivel: mivel ezek alanya ugyanolyan sajátosságokkal bír, mint a tranzitív igék
tárgyi argumentuma, az alany mélyszerkezeti pozíciója megakadályozza az áltárgy
beillesztését. Érdekes megfigyelni, hogy míg a (13) mondatai pontosan emiatt
elfogadhatatlanok, a (14)-beli mondatok, ahol a tárgy az igebe inkorporálódott, már
elfogadhatóak:

- a. *Gábor nézte egyet a tévét a délután.
- b. *A kollégák ittak egyet egy kávét/egy teát.
- c. *Ettünk egyet egy fagyaltot/palacsintát.
- a. Gábor tévezett egyet délután.
- b. A kollégák kávéztak/teáztak egyet.
- c. Fagyaltotztunk/palacsintáztunk egyet.

Aspektuális szempontból folyamatos aspektusú cselekvést kifejező tárgy-
atlan igeiken kívül (l. (15)) áltárgyas szerkezetet találunk mozzanatos igék (l. (16))
esetében is (a kétféle ige közötti különbségekről és a mozzanatos igék viselkedé-
séről l. Piñón 2001 és Halm 2012 észrevételeit):

- a. Beszélgettek egyet a Skype-on.
 - b. Píknekezzünk egyet a hétvégén!!
 - c. A barátok kirándultak egyet a hegyekben.
 - d. Shoppingoltunk egyet a plázában.
 - e. A miniszterelnök Sorosozott egyet.
 - f. A First Lady egyet karaokezott.
- (Google keresés, 2016 október és 2017 március között)
- a. A beteg köhintett egyet.
 - b. A labda pattant egyet.

- c. A harang kondult egyet.
- d. Rándult egyet a térdem.
- e. Roppant egyet a súlyosan megrakott asztal.
- f. A fény villant egyet.

Ez a szemantikai leszűkítés kizárja nemcsak az állapotokat (17), hanem a teljesítményeket (18) és az eredményeket (19) is, illetve minden más eleve behatárolt szerkezetet (20):⁴

- a. *A pap hitt egyet Istenben.
- b. *A barátom lakott egyet a Rózsadombon.
- c. *Márta félt egyet a póktól.
- a. *A kislány rajzolt egyet egy fát.
- b. *Usain Bolt futott egyet egy kilométert.
- c. *Építettünk egyet egy házat.
- a. *Az alpinista felért egyet a hegycsúcsra.
- b. *A vendég érkezett egyet.
- c. *Julian Assange megszökött egyet a börtönből.
- a. *Usain Bolt két órát futott egyet.
- b. *Attila elfutott egyet a boltba.
- c. *Béla pirosra festette egyet a kerítést.

Bár az áltárgyat számos igével tudjuk társítani, nem igaz az az kijelentés, hogy minden tárgyatlan vagy tárgyatlanként használt, folyamatot kifejező igét követhet az *egyet*. Így például, célra irányuló cselekvést, illetve létrehozást kifejező igék, valamint alanytalan, meteorológiai jelenséget kifejező igék nem kombinálhatók az *egyet*-tel. Íme, egy-egy példa erre a két esetre (l. még Kiefer 1994: 452; Piñón 2001: 185; É. Kiss, személyes közlés):

- a. *Sütöttünk/építettünk/alkottunk/alapítottunk/írtunk/főztünk egyet a szabad időnkben.⁵
- b. *Sötétedett/hajnalodott/ködösödött egyet.

Abban az esetben, ha egy célra irányuló cselekvést, illetve létrehozást kifejező ige/igető olyan ragokat kap, amelyek által elveszíti a létrehozás vagy a célra irányuló értelmezését, és a hangsúly egy eddig nem létező entitás létrehozásáról magára a cselekvésre tevődik át, megítélésünk szerint az ige elfogadható(bb) lesz az *egyet* áltárggyal. Ezt az ellentétet a *főz* – *főzőcskéz* igepár illusztrálja az alábbiakban:

- a. *Főztünk egyet a szabad időnkben.⁶
- b. Főzőcskéztünk egyet a szabad időnkben.

⁴ További kutatást kíván annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a kizárólag negatív formában használt *egyet se félj* kivételt képez az általánosítás alól, vagy sem.

⁵ Itt kizárjuk az elliptikus tárgyias olvasatot, ahol a *sütöttem egyet* például *sütöttem egy kalácsot/egy kenyeret* stb. jelent.

⁶ Néhány anyanyelvi beszélő elfogadja a (22a)-beli mondatot is, de a legtöbben egyetértenek abban, hogy van különbség a két *egyet*-es mondat között.

Továbbá azon igék, amelyek fokozatos állapotváltozást fejeznek ki egy jól meghatározott végállapot felé, illetve a melléknevekből képzett igék nagy része nem használható az *egyed*-tel. Itt fontos szerepet játszik az alany szemantikai interpretációja is, pontosabban az ige által kiosztott tematikus szerep: hogyha az alany (cselekvő) ágens (azaz egy olyan entitás, amely önálló módon cselekszik/képes cselekedni), a mondat elfogadható (l. (23)); viszont hogyha az alany (elszenvedő) patiens vagy (átélő) experiens (azaz egy olyan entitás, amely nem cselekszik autonóm módon), a mondat kevésbé elfogadható (l. (24)).⁷ További példákat erre a megszorításra a (25)-ben mutatunk:

- a. Zsuzsi szárított egyed a haján.
- b. ?Mikulás napja előtt a gyermekek tisztítottak egyed a cipőjükön.
- c. ?Dóra szépített egyed magán a találkozó előtt.
- a. *A Zsuzsi haja száradt egyed.
- b. *Mikulás napja előtt a cipők tisztultak egyed.
- c. *Dóra szépült egyed a találkozó előtt.
- a. *A beteg gyógyult/sápadt egyed.
- b. *Az arca vörösödött egyed a dühtől.
- c. *A szomszédom fiatalodott/öregedett egyed.
- d. *A virág hervadt/fonnyadt egyed.
- e. *A leves hűlt/melegedett egyed.
- f. *A napok hosszabbodtak egyed.
- g. ?*A víz szintje emelkedett egyed.

Az áltárgy ugyanakkor nem illeszthető (egyed) állapotváltozást kifejező igék után, amelyek zárt skálát (angolul *closed scale*) fejeznek ki, azaz az ige olyan állapotváltozást fejez ki, amely magába foglalja a végpontot is, és amelynek elérése után az ige által kifejezett cselekvés megszűnik (pl. a (26a)-ban található ige egy olyan végállapot felé való változást fejez ki, amely végpont beállta után a cselekvés tovább már nem folytatható/nem folytatódhat). Úgy tűnik, hogy ebben az esetben a mondat helytelensége nem függ az alany szemantikai értelmezésétől (agens vagy patiens):⁸

- a. *Mari üresített egyed a szobán./*A szoba üresedett egyed.
- b. *Péter töltött/telített egyed a fürdőkádon./*A fürdőkád töltődött/telítődött egyed.

Ezekhez a korlátozásokhoz még hozzátehetjük a következő négy esetet, amikor az *egyed* szintén nem megengedett. Az *egyed* nem kombinálható 'általános' cselekvést kifejező igékkel, mint pl. *sportoltunk* vagy *utaztunk*. Azonban ha ezek-

⁷ Ez szorosan összefügg az ige szintaktikai osztályozásával is: unergatív igék általában (cselekvő) ágens, unakuzatív igék viszont (elszenvedő) patiens tematikus szerepet osztanak ki. Ez részben megmagyarázza az összeférhetlenséget az *egyed* és a *magától* között az olyan (helytelen) mondatokban, mint **Magától mozdult egyed* (l. Halm 2012: 115).

⁸ Ebben az esetben szerencsésebb volna olyan példákat hozni, amelyek *egyed* nélkül is jólformáltak lennének. Ezen mondatok *egyed* nélküli változata az igekötős (és tárgy) szerkezetek *küresítette a szobát*, illetve *megettölte a fürdőkádat* (az *egyed*-es változatokban a tárgy – *a szobát*, *a fürdőkádat* – határozóként jelenik meg).

ben az esetekben megnevezzük, hogy pontosan milyen fajta sportot üztünk, illetve mivel közlekedtünk vagy milyen járművet használtunk az utazás során, megítélésünk szerint a mondatok sokkal elfogadhatóbbak lesznek.⁹ A (29)-beli mondatpár viszont kivételt képez ez az általánosítás alól:

- a. ??Sportoltunk egyet a hétvégén.
- b. Kosaraztunk/fociztunk/kézilabdáztunk/kocogtunk/teniszeztünk egyet a hétvégén.
- a. ??Utaztunk egyet a hétvégén.
- b. Vonatoztunk/kocsikáztunk/hajókáztunk/buszoztunk egyet a hétvégén.
- a. Játszottunk egyet a tegnap este.
- b. Kártyáztunk/römiztünk/sakkoztunk egyet a tegnap este.

Ugyanezzel az érveléssel próbáljuk megmagyarázni a (30a)-ban feltüntetett, gyakran idézett példa agrammatikusságát is. A *dolgoztam* igével ellentétben, a (30b)-ben szereplő igék konkrét foglalkozásokra, tipikus (fizikai és szellemi) elfoglaltságokra, tevékenységtípusokra utalnak és megítélésünk szerint teljesen elfogadhatóak:

- a. ??Dolgoztam egyet a tegnap este.¹⁰
- b. Sepergettem/takarítottam/töprengtem/elmélkedtem egyet a tegnap este.

Ez természetesen nem érvényes minden egyes foglalkozást kifejező igére, így helytelenek például a **tanítottam egyet* vagy a **gyógyítottam egyet* szerkezetek.

Másodsorban, bár az *egyed-es* szerkezetekben az ige szemantikai szerkezete tartalmaz határpontot, így az ige cselekvése elméletileg nem folytatható a végtelenségig, érdekes módon ez a cselekvés újra és újra megismételhető. Ezért arra számíthatunk, hogy az áltárgy összefér olyan igékkel, ahol a folyamat lezárulása után az ige által kifejezett cselekvés elvileg folytatható, megismételhető (pl. a *szárít egyet a haján* típusú mondatoknál, ahol a szárítási eseményt meg is kell ismételni ahhoz, hogy pl. a haj teljesen száraz legyen), de nem fér össze olyan igékkel, amelyek egyedi/egyszeri, (meg)ismétlést nem tűrő cselekvéseket fejeznek ki. Az alábbi mondatok ezt látszanak igazolni:

- a. *Anna és András házasodtak egyet az eljegyzés után.
- b. *A diákok ballagtak egyet a tanév végén.
- c. *A beteg halt egyet a kórházban.

A fent említett megszorítások miatt ezek az igék kizárólag igekötőkkel férnek meg, és így kapjuk az *összeházasodtak*, *elballagtak*, *meghalt* igéket.

⁹ Köszönöm Kiefer Ferencnek és Halm Tamásnak, hogy megerősítettek abban, hogy a (27a) és a (28a)-beli mondatok nem teljesen elfogadhatóak. Ugyanakkor, egyes beszélők számára ugyanezen mondatok jólformálnak számítanak.

¹⁰ A *dolgoztam egyet* igecsoport egyes források szerint helyes (Kiefer 1992: 843), mások szerint helytelen (Kiefer 2006: 55). Az utóbbi forrás szerint „a *dolgoztam egyet* mondat nem elfogadható, helyes viszont a *nagyot dolgoztam* vagy *dolgoztam egy nagyot*. Tehát a *dolgozik* is perfektiválható áltárgyas szerkezettel, az *egyed* elemet viszont valamilyen okból nem szereti.”

Harmadsorban az igekötőkkel ellentétben, amelyek implikálják a cselekvés totalitását és amelyeknek maximalitás értékük van, az *egyed* áltárgy a folyamatos cselekvésből csak egy töredéket választ ki, és nincs maximalitás értéke. Ilyen szempontból az *egyed* nem fogadható el olyan igékkel, amelyek a cselekvés egészére/totalitására irányulnak, és amelyeket nem lehet vagy amelyeket nem szoktunk részletekben végezni (l. (32a)). Ha [+telikus] szerkezeteket szeretnénk kapni ezekből az igékből, az igekötőhöz (pl. *meg*) kell folyamodnunk (l. (32b)):

- a. *János borotválkozott egyed reggel.
- b. János megborotválkozott reggel.

Végül de nem utolsó sorban, megfigyelhető, hogy az áltárgy nem összeegyeztethető a *-(V)gAt* képzővel ellátott igék esetében sem. Így, az alábbi mondatpárokban az (a) mondatok helyesek, viszont a (b) mondatok kevésbé (l. még Piñón 2001: 185):

- a. bólint egyed, üt egyed
- b. *bólogat egyed, *ütöget egyed
- a. sétál egyed, eszik egyed, iszik egyed
- b. *sétálgat egyed, *eszeget egyed, *iszogat egyed

Az első esetben, mivel az alapige egyszeri és többnyire pillanatnyi cselekvést fejez ki, a gyakorító képző jelentése a 'többször/gyakran V-zik'-kel írható körül. Pontosabban, a gyakorító jelentés esetében az eredetileg pillanatnyi cselekvést kifejező igék a *-(V)gAt* képző révén tartós cselekvést fejeznek ki. De mivel az *egyed* egyetlen *V-nyi* eseményt fejez ki, összeegyeztethetetlen a képző 'többször/ismételten V-zik' értelmezésével. A második esetben, mivel az alapige eleve tartós (és nem pillanatnyi) cselekvést fejez ki, a termékeny képzés nem annyira gyakorítást, hanem inkább kicsinyítést, illetve a cselekvés csökkentett intenzitással való végzését fejezi ki. A gyakorítás és a kicsinyítés nem teljesen független egymástól: a gyakori, megismételt cselekvés csökkentheti a cselekvés intenzitását. Jó példa erre az *ütöget*, amely nemcsak azt jelenti, hogy 'többször üt', hanem azt is sugallja, hogy az ütések kisebb intenzitásúak. (a részletekért l. Kiefer 2003: 172).¹¹

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy bár számos igét követhet az *egyed* áltárgy, számos, igével kapcsolatos megszorítással is számolnunk kell az elemzésünk során.

¹¹ A *beszél–beszélget* pár esetében talán nem beszélhetünk sem gyakorító, sem kicsinyítő értelmezésről. A tárgyatlan *beszélget* (amely kompatibilis az *egyed*-tel), a tárgyas/tárgyatlan *beszél*-l ellentétben (amely nem kompatibilis az *egyed*-tel, l. Piñón 2001: 197), valakivel hosszabb ideig tartó társalgást, illetve két vagy több személy közötti interaktivitást jelent. Hasonlóan elhalványult a gyakorító és/vagy kicsinyítő értelmezés a *meglátogat* esetében is. Köszönöm Halm Tamásnak, hogy felhívta figyelmemet ezekre az igékre.

3. Az ige + *egyed* szerkezet telikussága

Ebben a részben a predikátumok telikusságának elkülönítésére felhasználható kritériumokra, a telikusság részjegyeire, tesztheire összpontosítunk. Ezek a nyelvi (szemantikai) tesztek az egyes kategóriákba tartozó predikátumoknak bizonyos aspektuális szerkezetekkel való kompatibilitására/ inkompatibilitására alapoznak.

Az első ilyen teszt az ún. egyidejűség – egymásutánosság kifejezése, amelyet folyamatos, illetve befejezett igei szerkezetek esetében kapunk: a folyamatos szemléletű igealakok egyidejűségi viszonyt fejeznek ki, a befejezett szemléletű igealakok viszont egymást követve egymásutániságot jelölnek. Ilyen tekintetben, (35a) egyidejűséget (*Mari szaladt és közben zokogott/Mari, miközben szaladt, zokogott*), (35b) egymásutániságot fejez ki (*Mari előbb szaladt egyed, és aztán zokogott egyed*) explicit időmódosítók vagy időhatározók hiányában is (mint pl. *előbb*, illetve *aztán, azután*):

- a. Mari szaladt és zokogott.
- b. Mari szaladt egyed és zokogott egyed.

Az *egyed* hiányában az első mondat [–telikus] olvasatot kap, az *egyed* jelenléte a második mondatban viszont már megengedi a [+telikus] olvasatot. Ebből a szempontból igaz Kiefer (2006: 57) azon kijelentése, miszerint „az *egyed* funkciója kizárólag a perfektiválás”.

Továbbá, a kétféle igei szerkezetet tartalmazó mondatok mellérendelés esetén kétféle implikációt eredményeznek. Eszerint az alábbiakban szemléltetett mondatokban az atelikus eseményszerűséget jelölő predikátum (l. (36a)) kifejezhet egyetlen eseményt, a telikus eseményszerűséget jelölő predikátum (l. (36b)) viszont kötelezően két elkülönülő és jól elkülöníthető eseményt fejez ki (vö. Csirmaz 2008: 178–179):

- a. Mari délelőtt is, és délután is szaladt.
- b. Mari délelőtt is, és délután is szaladt egyed.

Átfogalmazva, míg az első mondat értelmezése az, hogy ugyanaz az esemény volt folyamatban délelőtt is, és délután is, a második értelmezése az, hogy két (szaladási) esemény volt folyamatban: az egyik délelőtt, a másik délután történt.

Bizonyos határozók és módosítók használata is alátámaszthatja vagy megcáfolhatja, hogy egy adott igei szerkezet valóban befejezett-e vagy sem. Itt csak a *javában* és az *egyed csak* elemeket mutatjuk be, de hasonló rendeltetésük van a *fáradhatatlanul, kitartóan, alig-alig* szavaknak is. Azt váránk el, hogy az *egyed csak* és a *javában* elemek az *egyed* nélküli atelikus konstrukciók esetében elfogadható, az *egyed*-es telikus szerkezetek esetében viszont elfogadhatatlan mondatokat eredményezzenek. Az alábbi példák egyértelműen ezt igazolják (l. Piñón 2001: 183 példáit is):

- a. Mari egyed csak/javában szaladt a parkban.
- b. *Mari egyed csak/javában szaladt egyed a parkban.

Itt azt látjuk, hogy az ige kombinációja ezekkel a határozókkal csak akkor lehetséges, ha *egyvet* nélküli igei csoportokról van szó. Mivel az áltárgyas szerkezetekben nem szerepelhetnek ezek az elemek, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezek az áltárgyas struktúrák kötelező módon befejezett aspektusúak.

Szintén a telikusság/atelikusság jegyének megállapításához alkalmazzuk a *még* és *már* határozószókat. Az előző teszttel ellentétben, itt nem a grammatikusság–agrammatikusság a kérdés, hanem hogy milyen értelmezést kapunk a kétféle (*egyvet*-es és *egyvet* nélküli) szerkezetben, mint a következők:

- a. Négy órakor Mari még/már szaladt.
- b. Négy órakor Mari még/már szaladt egyet.

Az első, folyamatos aspektusú mondat úgy értelmezhető, hogy az ige által kifejezett cselekvés (azaz a szaladás) négy órakor még folyamatban volt, illetve már folyamatban volt/ elkezdődött; a második mondat értelmezése viszont az, hogy négy órakor egy új esemény (azaz egy szaladás) kezdődött, illetve addigra már be is fejeződött.

Ezzel szemben a *még mindig* és *már nem* határozószavak nem viselkednek egységesen, ugyanis csak folyamatos aspektusú mondatokban jelenhetnek meg, amint azt az alábbi mondatpár is igazolja:

- a. Négy órakor Mari még mindig/már nem szaladt.
- b. *Négy órakor Mari még mindig/már nem szaladt egyet.

Végül, de nem utolsó sorban, nézzük meg az *alatt* határpontos időmódosítót. Ez a telikusság klasszikus, legismertebb, leggyakrabban használt és talán legmegbízhatóbb szemantikai tesztje, amely eltér az előbbi, magyar nyelvre szabott tesztektől. Ez a számos nyelv esetében érvényes teszt eredeti, angol nyelvre alkalmazott változatát – ahol *in*, illetve *for* típusú időhatározókról beszélünk – már az 1950-es évek elején megtaláljuk (l. Ryle 1949, Kenny 1963, Vendler 1967, Dowty 1979 stb.). A teszt lényege, hogy egy predikátum a határpontos, *alatt* típusú időhatározóval vagy a határpont nélküli, *át/keresztül* típusú időhatározóval fér össze, attól függően, hogy behatárolt vagy behatárolatlan eseményt fejez ki:

- a. Mari két órán keresztül sétált.
- b. Fél órán át úsztunk.
- c. Tíz percen keresztül pihent.
- a. *Mari két óra alatt sétált egyet.
- b. *Fél óra alatt úsztunk egyet.
- c. *Tíz perc alatt pihent egyet.

A (40)-beli predikátumok kompatibilisek a határpont nélküli, duratív időmódosítókkal, pontosan azért, mert folyamatos cselekvést fejeznek ki. De a (41)-beli predikátumok, bár telikus szerkezeteknek tűnnek az előbbi tesztek alapján, nem kompatibilisek a telikusság tesztjeként alkalmazott határpontos időmódosítókkal. Erre a problémára viszont az sem jelent megoldást, hogy ezek a behatárolt igei szerkezetek elfogadhatóak olyan időhatározószókkal, amelyek (i) valamiképp

pen időben behatárolják az ige által kifejezett cselekvést, de nem határozzák meg annak konkrét időtartamát, vagy (ii) pontosítják a cselekvés kezdetét és befejeztét. Ezt a két helyzetet az alábbiakban példázzuk:

- a. Mari öt óráig pihent egyet.
- b. Mari öttől hatig pihent egyet.

A probléma itt az, hogy bár az *öt óráig* és az *öttől hatig* típusú időmódosítók kompatibilisek az *egyed* szerkezettel, ezek nem a tipikus *alatt* névutós, határpontos időmódosítók, amelyeket az időmódosító tesztek tárgyalásakor szoktunk alkalmazni. A következő részben ezt a problémát fogjuk közelebbről megvizsgálni.

4. Az ige + *egyed* szerkezet és az *alatt* határpontos időmódosító

Az ige + *egyed* szerkezetekkel kapcsolatban még nagyon sok tisztázatlan kérdés van, viszont abban szinte mindenki egyetért, hogy – amint azt az előző részben is láttuk és bebizonyítottuk – bár telikusak, mégsem követheti őket az *alatt* típusú határpontos időmódosító (l. Kiefer 1992, 2006, Piñón 2001, Csirmaz 2008). A hiányosság itt abban áll, hogy bár ilyen téren van némi egyetértés a nyelvészek között az inkompatibilitást illetően, nem született még részletes magyarázat erre a problémára.

- a. *Mari két óra alatt sétált egyed.
- b. *Fél óra alatt úsztunk egyed.
- c. *Tíz perc alatt pihentek egyed.

Mielőtt továbbmegyünk, hadd tegyünk itt három megjegyzést: elsősorban, míg az előző szerkezetek valóban elfogadhatatlanok az *alatt*-tal, más szerkezetek sokkal inkább elfogadják ugyanazt az időhatározót. Példa erre a (44a)-beli mondat. Másodsorban, a (44b) mondat is helyes lehet, hogyha Dowty (1979: 61) és Zucchi (1998: 350) megjegyzésére alapozva azt az értelmezést kívánjuk közvetíteni, hogy egy kontextusból jól ismert távról van szó, amit (többé vagy kevésbé) rendszeresen szoktam lefutni. Más szóval, a megfelelő kontextus pontos információval szolgálhat az egyszeri szaladási esemény ideje alatt lefedett távról:¹²

- a. Tíz perc alatt fürödtem egyed.
- b. Ma reggel fél óra alatt szaladtam egyed.

Harmadsorban, hogyha figyelembe vesszük azt, hogy határpontos időmódosítónak számít nemcsak az *alatt*, hanem a *belül* névutós időhatározó is, nem szabad figyelmen kívül hagynunk az olyan helyes mondatokat sem, mint például az alábbiak (l. É. Kiss 2004: 34; Csirmaz 2008: 178; É. Kiss, személyes közlés):

- a. Mari két órán belül futott egyed.
- b. Egy óra alatt/egy órán belül járok egyed jót.

¹² A (44a) mondat É. Kiss Katalintól származik (személyes közlés), a (44b) mondatra pedig Kardos Éva hívta fel a figyelmemet. Ennek a mondatnak az angol megfelelője, amely szintén helyes, *This morning John ran in an hour.*

Bár az áltárgyas szerkezet valóban elfogadható(bb) a *belül* névutós időhatározóval, mégis magyarázatra szorul az a kérdés, hogy az *alatt* határpontos időmódosítóval ellátott szerkezetek sok beszélő számára miért helytelenek és nem teljes mértékben elfogadhatóak.

Két megoldási lehetőség létezik erre a rejtélyre: (i) ezen igei szerkezeteket nem tekinthetjük valódi telikus szerkezeteknek, mert kizárják az *alatt* típusú időmódosítókat, amelyek a telikusság leggyakrabban használt kritériumai, és amelyek a legmegbízhatóbb ismérvei a telikus mondatoknak, vagy (ii) ezen igei szerkezeteket valódi telikus szerkezeteknek tekinthetjük, csak valami okból kifolyólag az igei csoport nem tűri meg az *alatt* időmódosítót. Ebben a tanulmányban az utóbbi megoldási lehetőség mellett érvelünk, és így teljes mértékben egyetértünk Kiefer (1992: 829) állításával, miszerint „a határpontos időmódosítóval való összeférhetőség ugyan biztos jele a perfekтивitásnak, ennek fordítottja azonban nem áll: a határpontos időmódosítóval való összeférhetetlenség még nem jelenti azt, hogy mondatunk föltétlenül imperfektív aspektusú lenne.”

Mielőtt az érveinket felsorakoztatnánk, és az elemzésben mélyebbre ásunk magunkat, rövid említést szeretnénk tenni egy, az irodalomban megjelent rövid magyarázatról (legjobb tudásunk szerint a mai napig ez az egyedüli magyarázat erre a rejtélyre). Ahogy Piñón (2001: 182) is megemlíti, „az *egyed*-tel képzett szerkezetek nem tűrik meg az *alatt* névutós időhatározót, amely egyébként jele lenne a befejezettségnek, például: **Mari húsz perc alatt úszott egyet.*” A szerző szerint itt az a probléma, hogy az *egyed*, akárcsak az *alatt* névutós időhatározó, egyfajta határpontos időmódosító, és hogy egy mondatban csak egy ilyen időmódosító szabad megjelennie. Ez szorosan kapcsolódik ahhoz a megszorításhoz, miszerint egy mondatnak vagy predikátumnak csak egy behatároló szerepű argumentuma lehet (l. Goldberg 1991 és Tenny 1994 egy predikátum – egy behatároló elvét).¹³ Amint arra a szerző is felhívja itt a figyelmet, ez csak egy (lábjegyzékként feltüntetett) ötlet, ami további kutatást igényel. Jelen tanulmányban nem szeretnénk e fenti meglátás vagy gondolat ellen érvelni, és nem szeretnénk ennek a feltételezésnek a hamisságát bizonyítani. Csupán egy másfajta megközelítésre szeretnénk rávilágítani, éspedig arra, hogy az áltárgyas szerkezet határozatlan jellege egyszerűen összeférhetetlen az időmódosító határozott időtartamjelölő jellegével, és ezért nem helyesek a **Mari két óra alatt sétált egyet* vagy **Mari húsz perc alatt úszott egyet* típusú mondatok.

Először is, az *egyed*-tel ellátott szerkezetek egyik fontos jellemvonása az, hogy – amint a következő példák is mutatják – határozatlanok. Ezért alanyi (más szóval határozatlan) (46b) és nem tárgyas (más szóval határozott) (47b) ragozást követelnek:¹⁴

¹³ A megszorítás angol megnevezése Unique Path Constraint (Goldberg 1991), illetve Single Delimiting Constraint (Tenny 1994).

¹⁴ Az alanyi ragozást alátámasztja az az álláspontunk is, miszerint az *egyed* áltárgy egy számnévi csoport (angolul *Number Phrase*) és nem főnévi csoport (angolul *Determiner Phrase*).

- a. A kislány rajzol/rajzolt egy házat.
 b. A kislány rajzol/rajzolt egyet.
 a. A kislány rajzolja/rajzolta a házat.
 b. *A kislány rajzolja/rajzolta egyet.

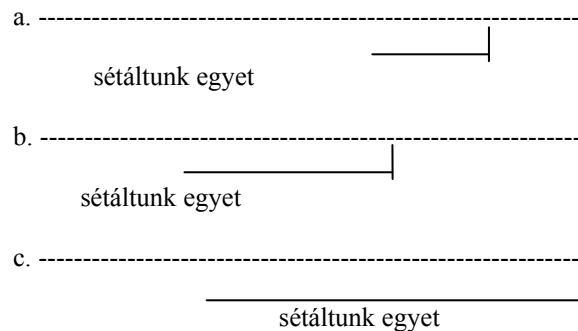
Az ige csak alanyi ragozásban állhat, ahol az áltárgy határozatlan időtartam-jelölő és nem definiált tárgyként jelenik meg; így míg a *rajzol/rajzolt egyet* helyes, *rajzolja/rajzolta egyet* helytelen. Feltételezésünk, hogy pontosan ez (is) az egyik oka annak, hogy a szerkezet nem egyeztethető össze olyan határpontos időmódosítókkal, amelyek jól meghatározott időintervallumot fejeznek ki (pl. *két óra alatt*).

Vegyük a következő példákat, és időzzünk el a szerkezet határozatlan jellegén:

- a. Sétáltunk egyet.
 b. Szárítottam egyet a hajamon.

Az első példában az *egyed* egy sétálási vagy sétálásnyi eseményt, a másodikban pedig egy szárítási vagy szárításnyi eseményt fejez ki. A kérdés viszont a következő: hány lépést kell megtegyünk, vagy hány percig kell sétáljunk ahhoz, hogy azt mondhassuk, hogy *sétáltunk egyet*? Hány perc hajszárítás után mondhatjuk, hogy *szárítottam egyet a hajamon*, illetve milyen mértékű változás kell végbemenjen a határozóként feltüntetett entitáson ahhoz, hogy ez a mondat igaz legyen?

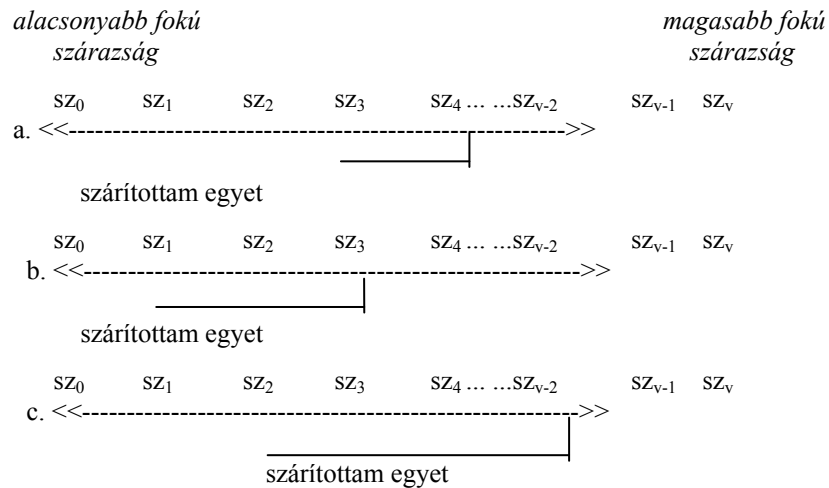
A válasz kontextusfüggő, személyenként is eltérő lehet: egy idősebb embernek és egy fiatal, aktív sportolónak más és más jelent(het) a *sétáltam egyet*. Az előző személy esetében a sétálás alatt megtett táv valószínűleg rövidebb, mint az utóbbi személy esetében megtett disztancia. Mivel mozgást kifejező igeről van szó, ezt legalább a következő háromféleképpen tudnánk illusztrálni (a skálák itt bemutatott osztályozásáról és részletes felvázolásáról l. Erteschik-Shir és Rapoport 2005, Kearns 2007, Rappaport Hovav 2008, valamint az ott feltüntetett szakirodalmat):

Mivel telikus, behatárolt eseményről van szó, mindhárom esetben jobbról zárt időintervallumról beszélünk. A mozgás során megtett táv lehet hosszabb vagy rövidebb, és így a sétálás kiinduló és főként végpontja is változhat, mivel itt a hangsúly egy sétálás(nyi) eseményen van. Itt nincs egy jól meghatározott végpont, amit a mozgás/sétálás során el lehet vagy el kell érni, mint például a természetes végponttal rendelkező események során, amely esetben a végpont elérésekor vala-

milyen állapotváltozás történik, és/vagy amely után a cselekvés/mozgás megszűnik (pl. *Kisétáltuk magunkat* vagy *A tóhoz sétáltunk*). Bár az *egyed* szerkezetek esetében valóban [+telikus] jegyű eseményről van szó, ez mégsem egy célra irányuló cselekvés, és így nem is rendelkezik egy természetes végponttal. Ami nagyon lényeges itt az az, hogy mindhárom útvonal skála (angolul *path scale*) helyesen illusztrálja/illusztrálhatja a *sétáltunk egyed* cselekvést: mindhárom esetben az alany sétálva megtesz egy bizonyos – meghatározatlan hosszúságú – távot.

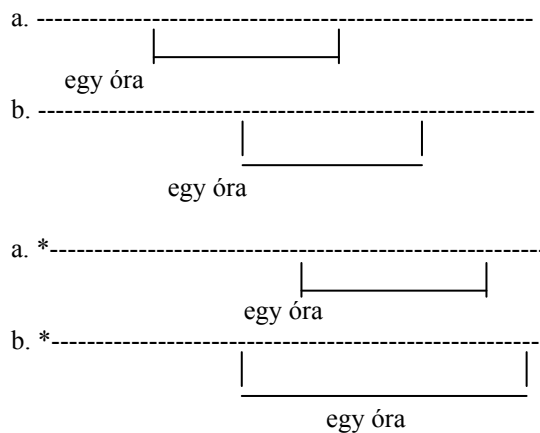
A második példában, mivel olyan cselekvésről van szó, amely a határozóként feltüntetett entitáson (itt a hajamon) egyfajta állapotváltozást hoz létre, a a szerkezet határozatlan jellegét még jobban tudjuk illusztrálni az ún. tulajdonság-skálával (angolul *property scale*). Itt a ‘mozgás’ egy alacsonyabb fokú szárazságtól egy magasabb fokú szárazság felé halad anélkül, hogy elérné a teljes vagy végső szárazságot (sz_v) (ezt az értelmezést az igekötős *megszáritottam a hajamat* típusú mondat nyújtja):

Mivel telikus, behatárolt eseményről van szó, mindhárom esetben jobbról zárt intervallumról beszélünk. A szárítási fokozat lehet nagyobb vagy kisebb: például ha a fenti skálákat tekintjük, a második skála a (50b)-ben nemcsak azt fejezi ki, hogy végbement egy szárítási esemény egy alacsonyabb fokú szárazsági fokozattól (sz_1 , szárazság₁) egy magasabb fokú szárazsági fokozatig (sz_3 , szárazság₃), hanem az első skálán (l. (50a)) mutatott szárítási eseményhez képest egy hosszabb vagy több percig tartó szárítási eseményről van szó, amely ugyanakkor más, alacsonyabb szárazsági fokokat fed le, mint az első skálán mutatott ‘mozgás’ az sz_3 (szárazság₃) fokozattól az sz_4 (szárazság₄) fokozatig. Mindhárom esetben végbemegy egy bizonyos fokú változás a hajon (a *száritottam egyet a hajamon* típusú mondat implikálja, hogy a hajam a szárítási esemény során szárazabb lett, mint amilyen azelőtt volt), de hogy ez a szárítási esemény mennyi időt vett igénybe, illetve milyen mértékű állapotváltozás után vagy melyik szárazsági fok elérése

után állt meg, az helyzettől, kontextustól is függ. Itt nincs egy jól meghatározott végpont (sz_v), amit a szárítás során el kell érni, mint például a természetes végponttal rendelkező események során, amelynek elérésekor teljes állapotváltozás történik (ebben az esetben a hajon), és amely után a cselekvés megszűnik (pl. *Megszárítottam a hajamat*). Bár valóban [+telikus] jegyű eseményről van szó, mégsem célra irányuló, és így nem is rendelkezik egy jól meghatározott végponttal, amit a cselekvés során el kell érnie. Ami nagyon lényeges itt az az, hogy bármelyik fenti skála (valamint bármilyen más hasonló skála) helyesen illusztrálja/illusztrálhatja a *szárítottam egyet a hajamon* cselekvést, függetlenül attól, hogy a határozóként megjelenő haj az esemény következtében a tulajdonság-skálán pontosan melyik fokozatú szárazságot éri el: magasabb (mint pl. sz_{v-1} , amely közvetlenül a teljes/végső szárazság (sz_v) előtti fokozatot jelöli), vagy akár alacsonyabb (mint pl. sz_{v-2} , amely viszont közvetlenül a sz_{v-1} előtti fokozatot jelöli).

Ezek tükrében nehéz – vagy talán lehetetlen – lenne behatárolni az áltárgyas szerkezeteket olyan határozószavakkal, amelyek jól meghatározott időtartamot fejeznek ki: egy óra alatt, fél óra alatt, tíz perc alatt stb. Az időhatározó által kifejezett időtartam nem függ sem a kontextustól, sem a cselekvő ágenstől: egy óra minden esetben és minden körülmény között ugyanazt az időintervallumot fejezi ki (persze az időskálán más és más ‘helyet’ is elfoglalhat), és nem fejezhet ki – helyzettől függően – egyszer hosszabb, egyszer rövidebb időtartamot, hogyha ugyanazt a mértékarányt használjuk (vö. a két skálát az (52)-ben):

Két érv is szól e megfigyelés mellett. Egyrészt az *egyed* szerkezetek összeférhetők olyan *alatt* időmódosítókkal, ahol a főnév nem egy jól meghatározott időtartamot, időintervallumot fejez ki, mint az alábbiakban; l. Kiefer (2006: 56, ahonnan az (53a) mondatot kölcsönöztük):¹⁵

¹⁵ Az olyan mondat, mint például **Egy pár óra alatt sétáltunk egyed*, ellenpéldaként szolgál, mivel az időhatározóban megjelenő főnév bizonytalan időintervallumot fejez ki, de a mondat mégsem helyes.

- a. Mari a rendelkezésére álló idő alatt sétált egyet.
- b. Mari nagyon rövid idő alatt szaladt egyet.
- c. De hát ennyi idő alatt én is tudnék egyet szaladni!!
- d. Egy pár óra alatt sikerült pihenjek egyet.

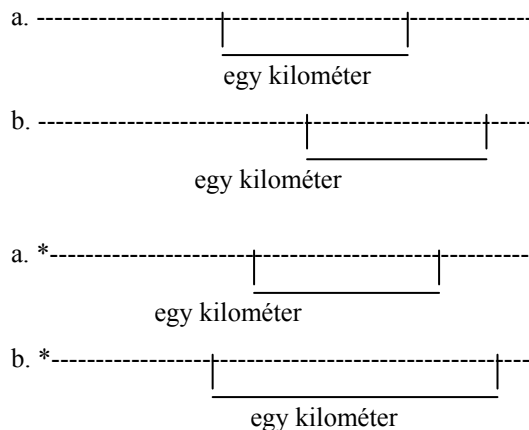
A következő mondatok is csak azért elfogadhatóak, mert a határozószavak egy homályos és nem egy jól vagy világosan meghatározott időintervallumot, időpontot, időtartamot fejeznek ki:

- a. Mari sétált egyet a délután.
- b. Mari szaladt egyet a szabad idejében.
- c. A hátralevő percekben/az előttünk álló/fennmaradt időben játszottunk egyet.
- d. Egy és három óra között sikerült pihenjek egyet.

Másrészt az *egy óra alatt* típusú névutós, határpontos időmódosítók megférnek más igei csoportok mellett, ahol az áltárgy egy jól meghatározott távot, hosszúságot, magasságot, mértéket stb. fejez ki (l. Kardos 2016: 28):¹⁶

- a. Mari fél óra alatt sétált egy kilométert/mérföldet.
- b. Mari tíz másodperc alatt futott egy kört.
- c. Egy óra alatt 30 centit emelkedett a víz szintje.
- d. A gyermek egy év alatt egy arasznyit nőtt.
- e. Mari fél óra alatt úszott három hosszt.
- f. A Föld 300 év alatt melegeedett egy fokot.

Az alábbi skálák mutatják, hogy az áltárgy által kifejezett hosszúság nem kontextusfüggő: egy kilométer minden körülmény között ugyanazt a távolságot/hosszúságot fejezi ki egy bizonyos kiinduló és egy bizonyos végpont között (a két pont térbeli elhelyezkedése irreleváns), és nem fejezhet ki – helyzettől függően – egyszer hosszabb, egyszer rövidebb távot, hogyha ugyanazt a léptéket használjuk (vö. a két skálát az (57)-ben):

¹⁶ Egy másik változata az (55b) és (55c) mondatoknak:
(2)a. Mari tíz másodpercet futott egy körön.
b. Egy óra alatt 30 centivel emelkedett a víz szintje.

A fenti skálák jól tükrözik, hogy az *egy óra* típusú határozószavak és az *egy kilométer* típusú áltárgyak hasonlóképpen viselkednek, ezért férnek meg egymás mellett az olyan mondatokban, mint pl. *Mari egy óra alatt szaladt egy kilométert.*

A következő mondatok, ahol az áltárgynak temporális érteke van, már redundánsak, tehát agrammatikusak:

- a. *Mari két órát sétált két óra alatt.
- b. *Mari tíz perc alatt olvasott tíz percet.
- c. *Mari egy hetet nyaralt egy hét alatt.

A kizáró tényező itt az, hogy az áltárgy, amely helyzet-behatárolóként működik, nemcsak kiméri és behatárolja az ige által jelölt eseményt, hanem már eleve kifejezi az esemény futamidejét is, ezért pleonasztikus az *alatt* időmódosító (a részletekért l. Csirmaz 2008: 171–177).

Ebben a részben a címben megfogalmazott kérdésre próbáltuk keresni a választ (azaz miért nem tud Mari két óra alatt sétálni egyet). Arra a kérdésre, hogy miért nem fogadható el az *alatt* határpontos időmódosító az ige + *egy* telikus szerkezetekkel, a válasz véleményünk szerint az időmódosító által kifejezett határozott időtartam és az igei csoport határozatlan jellege közötti összeférhetlenségben rejlik.

5. Összegzés

Jelen tanulmányban megvizsgáltuk az ige + *egy* szerkezetek általános jellemzőit, külön figyelve az áltárgy szerepére és az ige körüli megszorításokra. Bebizonyítottuk, hogy [+telikus] szerkezettel van dolgunk, ahol a helyzet-behatároló szerepét pontosan az áltárgy tölti be. Ennek ellenére, amikor a befejezett szerkezetek legjellemzőbb vonásaira összpontosítottunk, láttuk, hogy az áltárgyas szerkezetek nem tűrik meg az *alatt* típusú időmódosítót. Azt próbáltuk felderíteni, hogy a címben is szereplő **Mari két óra alatt sétált egyet* típusú mondatok miért helytelenek és sokak számára elfogadhatatlanok. Erre a válasz szerintünk visszavezethető az időmódosító által kifejezett határozott időtartam és az igei csoport határozatlan jellege közötti összeférhetlenségre. Ezt az irodalomban használt útvonal skálán és tulajdonság-skálán keresztül próbáltuk szemléletesebbé tenni.

IRODALOM

- Csirmaz Anikó 2008. *Accusative Case and Aspect*. = É. Kiss K. (szerk.): *Event Structure and the Left Periphery. Studies on Hungarian*. Springer, Dordrecht. 159–200.
- Dowty, David. 1979. *Word Meaning and Montague Grammar*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.
- Erteschik-Shir, Nomi – Rapoport, Tova 2005. *Path predicates*. = Erteschik-Shir, N. – Rapoport, T. (szerk.): *The Syntax of Aspect: Deriving Thematic and Aspectual Interpretation*. Oxford University Press, Oxford. 65–86.

- É. Kiss Katalin 2004. *Egy igekötő elmélet vázlatja*. Magyar Nyelv 100: 15–42.
- Goldberg, Adele 1991. *It Can't Go Down the Chimney Up: Paths and the English Resultative*. = Sutton, L. A. – Johnson, C. – Shields, R. (szerk.): *Proceedings of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 368–378.
- Halm Tamás 2012. *Unergative and/or Unaccusative: On the Argument Structure, Semantics and Syntax of Semelfactives in Hungarian*. = Surányi B. – Varga D. (szerk.): *Proceedings of the First Central European Conference in Linguistics for postgraduate students*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest. 104–117.
- Kardos Éva 2016. *Telicity marking in Hungarian*. *Glossa: A journal of general linguistics* 1: 1–37.
- Kearns, Kate 2007. *Telic sense of deadjectival verbs*. *Lingua* 117: 26–66.
- Kenny, Anthony 1963. *Action, Emotion and Will*. Routledge, London/New York.
- Kiefer Ferenc 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. = Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 797–884.
- Kiefer Ferenc 1994. *Aspect and syntactic structure*. = Kiefer F. – É. Kiss K. (szerk.), *The Syntactic Structure of Hungarian. Syntax and Semantics 27*. Academic Press, New York. 415–464.
- Kiefer Ferenc 2003. *Alaktan*. = É. Kiss K. – Kiefer F. – Siptár P. (szerk.): *Új Magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 127–199.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség. Különös tekintettel a magyar nyelvre*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Piñón, Christopher 2001. *Töprengtem egyet: azon, hogy mit jelent az egyet*. = Bakró-Nagy M. – Bánréti Z. – É. Kiss K. (szerk.): *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Budapest: Osiris kiadó, 182–198.
- Rappaport Hovav, Malka 2008. *Lexicalized meaning and the internal temporal structure of events*. = Rothstein S. (szerk.): *Theoretical and Crosslinguistic Approaches to the Semantics of Aspect*. John Benjamins, Amsterdam. 13–42.
- Ryle, Gilbert 1949. *The Concept of Mind*. Routledge, New York.
- Tenny, Carol 1994. *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer, Dordrecht.
- Vendler, Zeno 1967. *Linguistics in Philosophy*. Cornell University Press, Ithaca, NY.
- Wechsler, Stephen – Lee, Yae-Sheik 1996. *The domain of direct case assignment*. *Natural Language and Linguistic Theory* 14: 629–664.
- Zhang, Niina Ning 2013. *Classifier Structures in Mandarin Chinese*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Zhang, Niina Ning 2017. *The Syntax of Event-Internal and Event-External Verbal Classifiers*. *Studia Linguistica* 71: 1–35.
- Zucchi, Sandro 1998. *Aspect shift*. = Rothstein, S. (szerk.): *Events and Grammar*. Kluwer, Dordrecht. 349–370.

DE CE NU POATE MARIA SĂ MEARGĂ LA O PLIMBARE ÎN DOUĂ ORE?
 DESPRE INCOMPATIBILITATEA ÎNTRE CONSTRUCȚIILE VERBALE
 CU PSEUDO-COMPLEMENTUL *EGYET* ‘UNUL ACC.’ ȘI GRUPUL POSTPOZIȚIONAL
 DELIMITATOR CU *ALATT* ‘ÎN’

(Rezumat)

În lucrarea de față, ne propunem să analizăm acele grupuri verbale din limba maghiară, unde un verb intransitiv (de ex. *sétál* ‘(ea) se plimbă’ sau *alszik* ‘(ea) doarme’) este urmat de un pseudo-complement (*egyed* ‘unul acc.’) formând grupuri verbale de tipul *sétál egyed* ‘(ea) se duce la o plimbare’ sau *alszik egyed* ‘(ea) doarme’. Scopul principal al acestui demers este acela de a oferi o explicație pentru incompatibilitatea care există între aceste grupuri verbale telice și grupurile postpoziționale delimitatoare cu *alatt* ‘în’ în propoziții ca **Mari két óra alatt sétált egyed* ‘Maria s-a dus la o plimbare în două ore’. Vom formula mai multe argumente în favoarea ideii că agramaticalitatea acestei

propoziții este strâns legată de incompatibilitatea între durată definită exprimată de grupul delimitator (*két óra alatt* ‘în două ore’) și caracterul indefinit al grupului verbal (*sétált egyet* ‘(ea) s-a dus la o plimbare’).

Cuvinte-cheie: pseudo-complement, telic, atelic, definit, indefinit, delimitator de situație, scala distanței, scala proprietății, grup postpozițional delimitator cu *alatt* ‘în’.

WHY CAN'T MARY TAKE A WALK IN TWO HOURS?
ON THE INCOMPATIBILITY BETWEEN V *EGYET* ‘ONE ACC.’ CONSTRUCTIONS
AND THE DELIMITING *ALATT* ‘IN’ TIME ADVERBIAL

(Abstract)

In the present article, we intend to take a close look at those Hungarian verb phrases where an intransitive verb (e.g. *sétál* ‘(she) walks’ or *alszik* ‘(she) sleeps’) is followed by the pseudo-object *egyed* ‘one.ACC’ and they give rise to verb phrases such as *sétál egyed* ‘(she) takes a walk’ or *alszik egyed* ‘(she) gets some sleep’. Our primary aim is to provide an explanation for the incompatibility that exists between these telic verb phrases and the delimiting *alatt* ‘in’ time adverbial in sentences such as **Mari két óra alatt sétált egyed* ‘Mary took a walk in two hours’. We would like to bring arguments in favour of the idea that the ungrammaticality of this sentence originates in the incompatibility between the definite duration expressed by the time adverbial (*két óra alatt* ‘in two hours’) and the indefinite quality of the verb phrase (*sétált egyed* ‘(she) took a walk’).

Keywords: pseudo-object, telic, atelic, definite, indefinite, situation delimiter, path scale, property scale, delimiting *alatt* ‘in’ time adverbial.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
farkas.imola.agnes@gmail.com

BOTH CSABA ATTILA

HANGTANI IZOGLOSSZÁK A SZÉKELYFÖLDI MAGYAR NYELVJÁRÁSOKBAN

Kulcsszavak: nyelvjárástudomány, A Székelyföldi Nyelvjárások Atlasza, izoglosszák

Bevezetés

A nyelvjáráskutatás sok évtizedes múltra tekint vissza, és az eltelt idő során Kárpát-medence szerzte számos kutató szentelte tudományos életét a magyar nyelvjárások kutatásának; ma többmillió nyelvjárési adat, rengeteg, a témát érintő, publikáció áll rendelkezésünkre, és a magyar nyelvjárásokról már szintézisszerűen is nagyon sok információt tudunk. Nem különbözik a székelyföldi magyar nyelvjárások helyzete sem: a nagy regionális nyelvatlasz, *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (RMNyA) is sok adatot tartalmaz, mellette pedig rendelkezésünkre áll egy olyan adattár, annak a gyűjtésnek az eredményeit foglalja össze, amelyre 1954 és 1967 között került sor,¹ és amelynek a neve *A Székelyföldi Nyelvjárások Atlasza* (SzNyjA).

A gyűjtési munkálatokban és az anyagok elemzésében többen is részt vettek a közel tizenöt év során: Gazda Ferenc, Gálffy Mózes, Lakó Elemér, Márton Gyula, Murádin László, Szabó Zoltán, Teiszler Pál, Vámszer Márta, Vőő István, Zoltán Ildikó. Ellenőrző gyűjtésekre is sor került 1957-ben Csíkban és Gyergyóban, 1967 nyarán pedig Háromszéken, amelyhez az említetteken kívül Balogh Dezső is csatlakozott. A gyűjtés során 326 településen gyűjtöttek aktív indirekt rákérdezéses módszerrel; 1114 adatközlőtől származnak azok a hiteles nyelvjárési adatok, melyek az átlagosan kilencszáz kérdést magába foglaló kérdőfüzet anyagából származnak (Gálffy–Márton 1987: 12–13) ².

Bár a gyűjtési munkálatok 1967-ben befejeződtek, az anyagok sorsa viszonytárgosnak bizonyult: 1987-ben Gálffy Mózes és Márton Gyula összeállították a SzNySz-t, amelyben az anyag lexikális részét adták közre, a kötet bevezetőjében jelzik, a „hang- és alaktani rész még kiadásra vár”, és vár ma is. Mint utóbb kiderült, a nyelvöldrajzi adatok szótári szerkezetben való tárolása csupán csak arra alkalmas, hogy az adatokat megmenthesse a megsemmisüléstől, kutatói célokra

¹ A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltjáról, illetve akkori pillanatképéről Márton Gyula 1973-ban publikált összefoglalót, ld. Márton Gyula: *A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása* (http://adatbank.ro/html/cim_pdf1696.pdf).

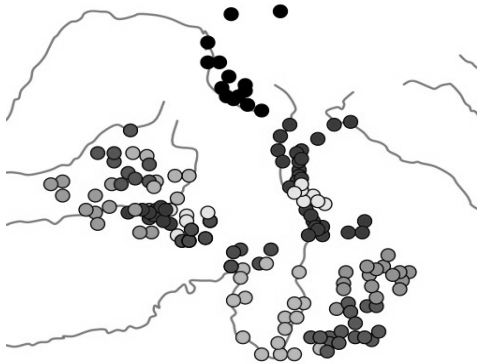
² A gyűjtés további módszertani leírását, történeti adalékokat ld. Gálffy–Márton 1987: 11–19.

való felhasználása meglehetősen nehéz. Ilyen körülmények között, az első kötet megjelenté és Márton Gyula professzor elhunytá le is zárta azt a folyamatot, amely a SzNyjA adattárának ilyen formában való közreadását célozta meg.

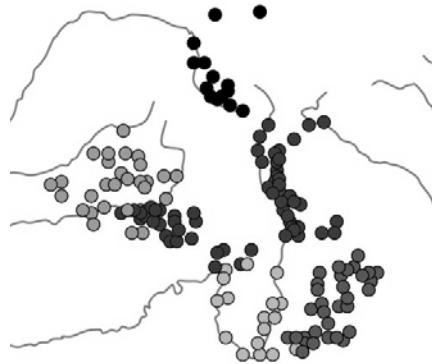
Előrelépés történt a székelyföldi nyelvjárási anyag ügyében, hiszen még a 2000-es évek elején Vékás Domokos informatizálta a SzNySz anyagát, amitől, a térképezés és más adattárakkal való integrálás lehetősége miatt, az nagyságrendekkel használhatóbbá vált. Cs. Nagy Lajos is bekapcsolódott az informatizálási munkálatokba idő közben. Az általa, hallgatói segítséggel végzett tevékenységéről a 2011-es *Hangok – helyek* konferencia kötetében számol be. A beszámoló (Cs. Nagy 2011) szerint elvégezték a már informatizált adattár és a kéziratos térképek összevetését, ellenőrzését, valamint diákjaik elkezdték a további kéziratos anyag informatizálását. Mint írja: „Hátra van a teljes adatbázis egyesítése és megszerkesztése, utolsó ellenőrzése, valamint a szükséges tájékoztatók elkészítése. Ebbe a munkába azonban hallgatókat ilyen tömegesen már nemigen lehet bevonni” (Cs. Nagy 2011: 70).

Egy újabb előrelépés pedig már a 2015–2016-os tanévre tehető, amikor magam láttam hozzá a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magiszteri hallgatójaként az informatizálási munkálatok folytatásához. A munka a kéziratos anyag feltérképezésével és katalogizálásával kezdődött: nyolc dobozban található a kar Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékén azok a cédulák, amelyek a többszázézer értékes adatot tartalmazzák. Az informatizálás manuálisan történik, tulajdonképpen a cédulák tartalmazta, magyar egyezményessel lejegyzett szóalakok begépeléséről van szó egy .txt kiterjesztésű fájlba, amelyet aztán Vargha Fruzsina Sára épít be a korábbiakban már informatizált adatrekordok közé, hogy ezáltal a Bihalbocs adatsoportosító, illetve térképgeneráló felhasználói felületén is kezelhetőkké váljanak. A informatizálási folyamat a továbbiakban is folytatódik.

Az informatizálási munka során alaposabb részletességgel nyílt mód a nyelvjárási anyag megismerésére, és feltűnt, hogy vannak olyan hangtani jelenségek, realizációs módozatok, amelyek nagymértékű sokszínűsége utalnak. Ez a felismerés vezetett oda, hogy az említett tanév során történő informatizálást és az adattár egyesítését követően megvizsgáljam azokat a hangtani izoglosszákat, amelyek hozzátétőlegesen körülrajzolhatók a jelenleg rendelkezésünkre álló, informatizált adatok alapján. A széles körben hivatkozott, Kiss Jenő (2001) szerkesztette, *Magyar dialektológia* című tankönyvből már részletesen tudjuk, hogy mi jellemzi a székely nyelvjárási régiót és annak nyelvjárás csoportjait, ugyanezeket az ismereteket a nemrég megjelent, Cs. Nagy Lajos és N. Császi Ildikó (2015) által közreadott kötet is bemutatja. Az itt közreadandó adatok csupán adalékul kívánnak szolgálni ezekhez az ismeretekhez, hogy a székelyföldi nyelvjárásokról – a lehetőségek szerint – még részletesebb képet kaphassunk.

1. térkép. A székelyföldi anyag 250 kutatópont adatai alapján való felosztása 12 klaszterre (Ward.D2 algoritmussal).
A térképet Vargha Fruzsina Sára készítette

2. térkép. A székelyföldi anyag 250 kutatópont adatai alapján való felosztása 6 klaszterre (Ward.D2 algoritmussal).
A térképet Vargha Fruzsina Sára készítette

A számítógépek korában a digitálisan támogatott nyelvjáráskutatás nem csak az adatok informatizálását, térképek generálását, hangoskönyvek létrehozását jelenti, hanem lehetőséget teremt dialektometriai elemzések elvégzésére is.³ A jelenleg rendelkezésre álló anyagok alapján a Székelyföld tekintetében még nem vállalkozhatunk teljesen megbízható dialektometriai mérésre,⁴ azonban kísérletek történtek. A klaszterezés ilyen típusú adattárak esetében kissé instabil módszer, azonban megfelelő pontosítással lehetőség nyílik arra, hogy relatív kielégítő képet alkothassuk. Az említett kísérletek során azt láthatjuk, hogy ha a székelyföldi régiót tizenkét klaszterre (kisebb nyelvjárásra) szeretnénk felosztani, – Ward módszerét alkalmazva⁵ –, földrajzilag is jól elkülönülő klasztereket kapunk (lásd 1. és 2. térkép). Értelemszerűen, ehhez hasonlóan jól elkülönülő nyelvjárásokat mutat a hat klaszterre való tagolás is. A kérdés itt az, hogy hol érdemes meghúzni a határt, meddig érdemes szétbontani a kisebb régiókat. Meglátásom szerint egészen addig, amíg a klaszterezés nem mutat szétszóródott képet, hiszen az nyilvánvalóan mutatja, hogy túlságosan sokrétű a felosztás. Ez némiképp elfordul a vizsgált régió vonatkozásában bevettnek számító, hét nyelvjárásos csoportra tagoló szemlélettel, azonban figyelembe kell venni a körülményeket is, amelyekben ez a szemlélet megszületett.

³ A dialektometria lehetőségeiről bővebben ld. Heeringa (2004) (<http://www.rug.nl/research/portal/files/9800656/thesis.pdf>).

⁴ Ennek kiküszöbölhető okai vannak, ugyanis a jelenleg informatizált adatbázisban több olyan kutatópont is van, ahol egyáltalán nincsenek adatok, vagy meglehetősen kevés számú áll rendelkezésre. Ahogyan a teljes anyag informatizálása előre halad, úgy válnak egyre megbízhatóbbakká a dialektometriai szempontú elemzések eredményei.

⁵ A Ward-metódusról bővebben lásd Murtagh – Legendre (2011) (<https://arxiv.org/pdf/1111.6285.pdf>).

Módszertani kérdések

Jelen tanulmány⁶ azon 92 005 informatizált adatot tartalmazó adatbázis alapján készült, amely 2016 nyaráig kialakult. Szükséges pontosítani, hogy a 326 kutatópont közül tizenkettő adat nélküli (3. térkép), ezek: Bözöd, Csomortán, Erdőfüle, Énlaka, Galócás, Gyergyóbékás, Gyergyóvárhegy, Kászonimpér, Lövéte, Petek, Poklonfalva és Székelyzsombor.

3. térkép. Adat nélküli kutatópontok a székelyföldi adatbázisban.
A térkép a Google Earth felhasználásával készült

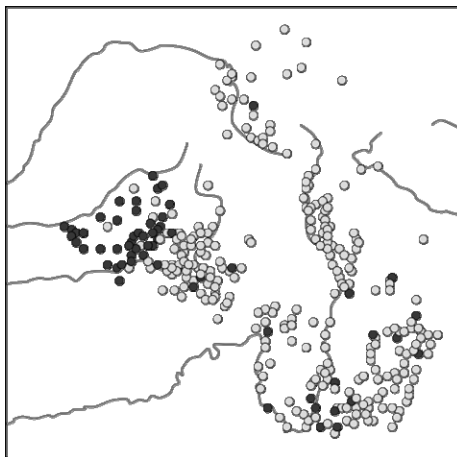
A kutatás két lényeges szakaszból állt. Az elsőben áttekintettem a teljes informatizált anyagot, így körvonalazódott negyvenkét olyan jelenség, amelyről azt feltételeztem, hogy releváns lehet a téma szempontjából. A második szakaszban a hipotézisek vizsgálata következett: arra kerestem a választ, hogy melyek azok a hangtani jellegű nyelvjárási jelenségek, amelyek valamilyen területi jelleggel bírnak, esetleg gócpontokként értelmezhetők, izoglosszáik meghatározhatók. A negyvenkét jelenség így tízre szűkült, ezek azok, amelyek vonatkozásában, úgy tűnik, hogy releváns adatokat kapunk, és amelyeket a most következőkben, a Bihalboccsal⁷ készített térképek segítségével bemutatok. Az egyes jelenségek bemutatásakor esetenként azt is idézem, hogy vonatkozásukban milyen megállapításokat tartalmaz a Magyar dialektológia című tankönyv.

⁶ A kutatás a Babeş-Bolyai Tudományegyetem kutatói ösztöndíjának (Bursă de performanță în cercetare 2015/2016) támogatásával jött létre.

⁷ A Bihalbocsról bővebben I. Vékás (2007).

Az illabiális á hang

„Említésre méltó az *á* előtti szótagban jelentkező (asszociatív) *ázás*, amely egy tömbben Udvarhelyszék nyugati felében és Marosszéken hallható [...] A tendencia mind nyelvföldrajzilag, mind rendszertanilag visszaszorulóban van” (Juhász 2001: 303).

4. térkép. Az illabiális á előfordulása.

24	istállò
25	karòs fuszùjká
26	dárállò
27	kòrán
28	korán
29	korán
30	lâmpâ
31	lâmpâ
32	gâsztârtán
33	gâsztârtán

1. adattábla. Adatok az á előfordulására.

Felmerülhet a kérdés, hogy ezt a jelenséget miért nem „*á* előtti asszociatív illabiális *ázásnak*” nevezem. Ha a Bihalbocsból kivágott adattáblára tekintünk (1. adattábla), megfigyelhető, hogy az illabiális *á* az adatkörpuszban nem csak ebben a hangtanilag kötött helyzetben jelenik meg, ezért találóbbnak érzem egyszerűen csak illabiális *ázás*-nak nevezni a jelenséget. A térképre tekintve három dolgot kell számba vennünk: 1. a világosabb színnel jelzett kutatópontokon egyetlen illabiális *á*-t tartalmazó adat sincs, 2. az illabiális *ázás* ugyan sporadikus módon megjelenik Háromszéken, a Kászonokban, és Udvarhely vidékén is, 3. az udvarhelyszéki Kis-Partiumban, valamint Keresztúr vidékén arra figyelhetünk föl, hogy van ott egy sötét színnel jelölt kutatóponttömb, és ezek esetében a településenkénti illabiális *á*-t tartalmazó adatok száma jelentősen magasabb, mint a fekete körön kívül esőké.

Az eddigiekben fennálló megállapítások itt is igazoltnak tekinthetők, kiegészítve két megfigyeléssel: az illabiális *á* hang nemcsak hangtanilag kötött módon, hanem önmagában is előfordulhat, továbbá nemcsak Udvarhelyszéken és Marosszéken hallható, hanem a más régiókban is, gócpontja mindazonáltal az udvarhelyszéki régióra helyezhető.

A nagyon nyílt *ä* hang

„Hangszín tekintetében figyelemre méltó az *e* fonéma nyíltabb realizációja: *e*, *ä*, mindenekelőtt a keleti székely területen (Csíkban, Gyimesben, Háromszék déli és keleti felében, de nem jellemző a jelenség például Gyergyóban, Marosszéken és Udvarhelyszék nyugati részében)” (Juhász 2001: 302). Ezek mellett szükséges megemlíteni, hogy ezekben a térségekben a zárt és nyílt *e* oppozícióban állnak, lévén, hogy jelmegkülönböztető szereppel rendelkeznek, azaz rendszertani értelemben fonémáknak tekinthetők.

5. térkép. A nagyon nyílt *ä* előfordulása.

Az 5. térképet szemlélve azt láthatjuk, hogy az *e* hangnak illetően realizációja igazából csak Háromszéken jellegzetes, abban a térségben jelenik meg hangsúlyosan, és még itt is, valójában a jelenség Alsó-Háromszék déli részén sűrűsödik, éppen ezért ennek a jelenségnek a gócpontját itt határozhatnánk meg. A székelyföldi anyag alapján tehát nem támasztható teljességgel alá az idézett tankönyv megállapítása, hiszen Háromszék kivételével, csak sporadikus megjelenését találhatjuk az *ä* hangnak.

A szóvégi nyíltabban ejtett *o*

A magánhangzóknál maradva, térjünk át a szóvégi nyíltabban ejtett *o* jelenségére.

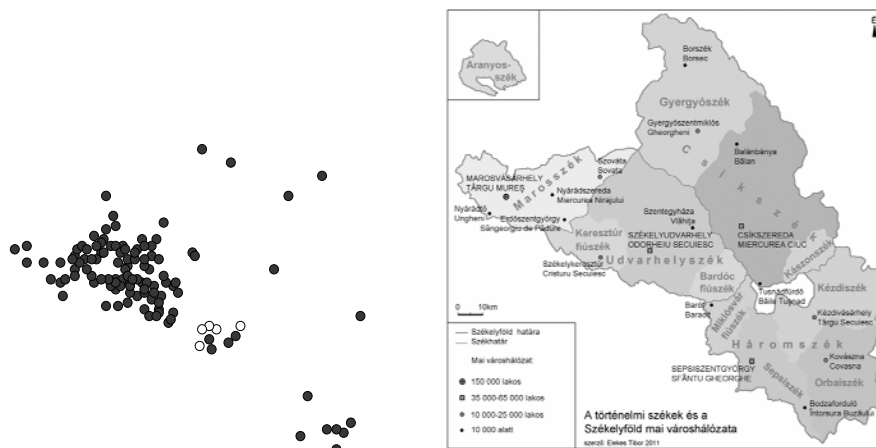

6. térkép. *A szóvégi nyíltabban ejtett o előfordulása.*

A 6. térképre tekintve rögtön szembetűnik, hogy a realizációs forma elterjedtsége gyakorlatilag a teljes Székelyföldet érinti. Pontosán itt nem is a területi elkülönülés a fő szempont, hanem inkább a fekete és fehér színnel jelölt kutatópontokra hívom fel a figyelmet. A két szín közt ugyanis az a különbség, hogy míg a fekete szín a szóvégi nyíltabb *o* jelenlétét jelöli az adattárban az adott településen, a fehér szín azt is jelöli ezen felül, hogy az adott kutatóponton, a feketékhez viszonyítva, lényegesen magasabb az előfordulások száma. Érdekes megfigyelni hogy a gyűjtés idején létezett egy fehérpöttyös településlánc a Székelyföld keleti felében, ami arra enged következtetni, hogy Csík, illetve Gyergyó vidékén volt hangsúlyos ez az ejtésforma, illetve Háromszék déli részén is megfigyelhető volt az elemzett realizációs forma egyfajta sűrűsödése.

Az *ö*-zés jelensége

Az *ö*-zésről a szakirodalomból már nagyon jól tudjuk, hogy a székelyföldi régió belül, az udvarhelyszéki csoportot jellemzi: „Udvarhelyszék egyik legjellemzőbb sajátága az *ö*-zés. Ennek fokozatai vannak; hangsúlyos helyzetben is érvényesülő, teljes *ö*-zés van Székelykeresztúr környékén (...), ettől keletre a Hargitáig csak hangsúlytalan helyzetben találunk *ö*-zést...” (Juhász 2001: 303). Ebben az esetben, egyfajta ránagyítással, egy sajátágos jelenségre szeretnék részletesebben kitérni.

7. térkép. A szóvégi nyitlabban ejtett *ö*-előfordulása.

8. térkép. Elekes Tibor: A történelmi székek és a Székelyföld mai városhálózata (annotálva) (<http://elekes.adatbank.transindex.ro/?terkep=216>).

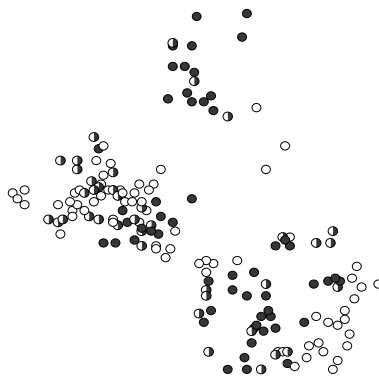
A 7. térképen egyrészt látható, hogy valóban az udvarhelyszéki kutatópontok mutatnak *ö*-zést, illetve sporadikusan Háromszék dél-keleti részén is megtalálható a jelenség, meg sporadikusan a többi székeken is, számunkra most az a régió érdekes, amelyet fekete oválissal jelölök. Erdővidék északi részén párhuzamosan helyezkednek el települések, az északiak fehérek, a déliek feketék. A fehér szín itt is, a fekete pöttyös kutatópontokhoz képest jelentősen nagyobb számban előforduló *ö*-ző adatokat mutatja. A jelenség megértéséhez kis történelmi kitérőre van szükségünk (ld. 8. térkép).

A történelmi székek fennállásának idején, az Erdővidéknek nevezett terület észak–dél viszonylatban két fiúszékre tagolódott: az északi volt Bardocz fiúszék, amely gazdasági, kulturális és szociális értelemben is Udvarhelyszék, Székelyudvarhely felé orientálódott. Ezzel szemben a déli, Miklósvár fiúszék, Háromszék, Sepsiszentgyörgy felé orientálódik ugyanebben a tekintetben. Ez a régió különösen érdekes módon mutatja meg, hogy bizonyos esetekben egy-egy hegyvonulat nem tudja elszakítani az azonos gyökerű népet. Bardocz fiúszék lakói eredendően az udvarhelyszékiekkel származnak azonos gyökerekből, és ezt a közös eredetet nyelvileg is megőrizték.

A 7. és 8. térképekre tekintve látható, hogy a fehér és fekete színű pöttyök közötti határ tulajdonképpen megfelel a két egykori fiúszék közötti határnak, és ez nyelvileg is megmutatkozik pontosan az *ö*-zés relatíve erőteljes, illetve gyengébb variációiban. A két évvel ezelőtti, nyitrai konferencián Bibarcfalva esetét mutattam be röviden (Both 2016: 131–136). Bibarcfalva egyike az ezen a térképen megjelenő fehér pöttyös kutatópontoknak. Talán nem meglepő, ha a két évvel ezelőtti gyűjtésem során *ö*-ző adatközlőket és adatokat vártam. Nagy volt a meglepetés,

amikor ezzel a jelenséggel még véletlenül sem találkoztam. Sőt, a falu harminc évnél régebben ott szolgáló lelkészével történt beszélgetés során is az hangzott el, hogy amióta ő ott van, soha nem hallott *ö-ző* beszélőt. Mindebből arra következtethetünk, hogy az *ö-zés* teljes eltűnése körülbelül 20–25 év alatt ment végbe. A jelenség eltűnésének lefolyása, sajnos, nem dokumentált, nem történetek időközi követéses vizsgálatok, így még esetleg rekonstruálni is nehéz lehet.

A nyitódó és záródó diftongusok

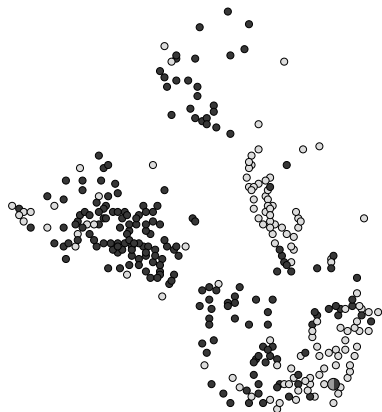
9. térkép. Az *é-féle* diftongusok.

A magánhangzók monoftongusos ejtészváltozatai után térjünk most ki a diftongusokra. A szakirodalom szerint Székelyföld keleti peremvidékén használatos a diftongusok nyitódó realizációja: „A legkülső, déli és keleti peremeken nyitódó kettőshangzós településeket regisztrálhattunk [...] A régió többi részén záródó diftongusos és monoftongusos tömbök váltogatják egymást” (Juhász 2001: 303).

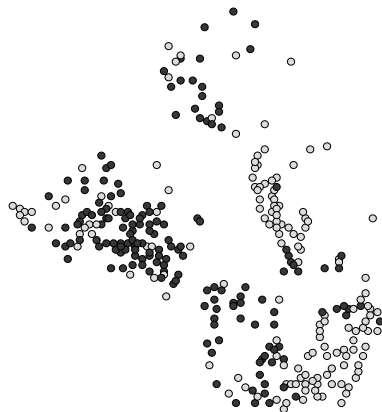
Az *é-féle* diftongusok vizsgálatánál (ld. 9. térkép) azt látjuk, hogy csak Felső-Háromszéket jellemzi, Csíkban csak elvétve találunk példát az *é* bármilyen diftongusos ejtésére, Gyergyóban meg már gyakorlatilag csak záródó diftongusokat találunk.

Másrészt ott van az udvarhelyszéki csoport, ahol azt láthatjuk, hogy igencsak sűrű az a településhálózat, ahol a hang nyitódó diftongusos realizációja volt jellemző, pedig Udvarhelyszék semmiképpen nem tekinthető peremvidéknek. Érdekes az is, hogy Udvarhelyszéken gyakorlatilag sávokat tudnánk meghatározni aszerint, ahogyan a nyitódó és záródó ejtészváltozatok váltakoznak (a fehér szín a nyitódó, a fekete a záródó diftongust jelöli), ezek mellett pedig sok olyan kutatópont van (amelyeket én „kétszínűeknek” nevezek) ahol egyszerre jellemző a fehér és a fekete, tehát nyitódó és záródó diftongusokat is használtak.⁸

⁸ Nagyon érdekes kutatás lenne megnézni ma azokat a „kétszínű” kutatópontokat, azt keresve, hogy ha a mai nyelvallapot szerint kellene a köröket beszínezni, milyen színűek lennének.

10. térkép. Az ó-féle diftongusok.

11. térkép. Az ő-féle diftongusok.

Az *ó* és *ő*-féle diftongusok esetében (10. és 11. térkép) érdekes, hogy – úgy tűnik – a peremrészen fennáll az, amit a szakirodalom állít, meg amit az *é*-féle diftongusoknál is láthattunk, de Udvarhelyszéken ez már nem annyira jellemző, itt talán előrevetíthetnénk azt is, hogy utóbbi régióban a nyitódó realizáció csak kötött módon, az *é*-féle kettőshangzók esetében történik meg, azonban ennek bizonyítása részletesebb elmélyülést kívánna meg.

A hátrébb képzett *d* és *t* hangok

A magánhangzók után tekintsünk most át néhány mássalhangzós jelenséget! Az első ezek közül a hátrébb képzett alveoláris plozívák zöngés és zöngétlen alakjai, azaz a *d* és *t* hangok.

12. térkép. A hátrébb képzett *d* és *t* hangok előfordulása.

13. térkép. A hátrébb képzett *r* hangok előfordulása.

Azt láthatjuk (12. térkép), hogy a jelenség szinte csak az udvarhelyszéki régiót jellemzi, Alsó-Háromszéken is Gyergyóban is megjelenik alacsony előfordulási számmal, illetve jól körülhatárolható területen, azonban Alcsíkban van négy település (Csíkszentsimon, Csatószeg, Csíkverebes, Csíkkozmas), ahol ismét csak magas számban jelennek meg az ilyen adatok; az elemzett jelenség szempontjából ezt a négy kutatópontot valamiféle szigetként is értelmezhetjük. Az mindenképp vitán felül esik, hogy a jelenség hangsúlyos jelenléte Udvarhelyszéket, illetve Kelet-Marosszéket jellemzi (jellemzte).

Ehhez képest talán még érdekesebb a hátrébb képzett *r* hang esete, ahol azt láthatjuk (13. térkép), hogy az udvarhelyszéki csoporton belül marad a képzési sajátosság, de lényegesen redukálódik a jelenség kiterjedési területe, itt csak három olyan települést tudunk azonosítani, amelyek az adatai közt magasabb számban jelennek meg hátrébb képzett *r* hangok (Kobátfalva, Kis- és Nagykadács, illetve Kecset-Kisfalud).

Az *r* hangnál maradva, érdekes, ahogyan ennek a többperdületű realizációs formája, bár sporadikusan az egész régióra kiterjed, van Gyergyóban egy olyan kis településcsoport, ahol magas számban fordul elő (Kicsibükk, Eszenyő, Csutakfalva, Gyergyóremete).

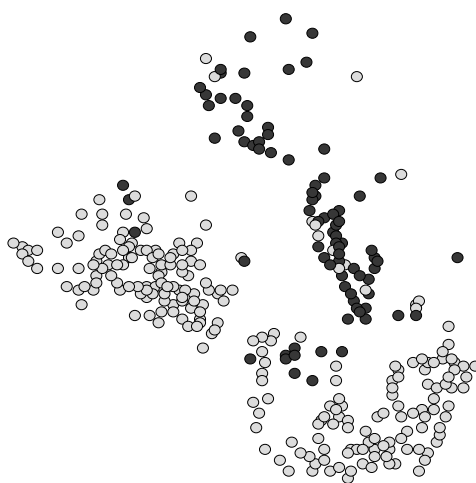
A G media

A zöngéesség tekintetében a *g* és a *k* közt képzett hang Csík, Gyergyó esetében nem jellemző, a háromszéki illetve udvarhelyszéki csoportban több településen előfordul, azonban Udvarhely vidékén azt figyelhetjük meg, hogy ott van egy sűrű terület, ahol koncentrálnak az elemzett hangot ejtő adatközlők, illetve adatok (14. térkép).

14. térkép. *A G media hangok előfordulása.*

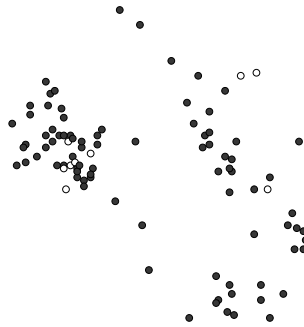
A dz helyett ejtett jz hangkapcsolat

15. térkép. *A dz hangkapcsolat ejtett jz előfordulása.*

A *dz* hangkapcsolat helyett ejtett *jz* az eddig informatizált anyagban lexikálisan kötött, ugyanis csak a *bodza* címszóban van *dz* az adatbázisban, itt tehát minden településről csak egy vagy nulla adat van, azonban kitűnik, hogy ez a jelenség csak AI- és Felcsík, illetve Gyergyó vidékén fordult elő (15. térkép).

Az affrikálódó z hang

16. térkép. A z : dz hangmegfelelés előfordulása.

Végezetül, a z affrikáción megy keresztül, és ennek eredményeként dz alakban realizálódik az ejtésben.

Ennek a jelenségnek a kapcsán kérdőjelek merülhetnek fel, ugyanis a 16. térképet szemlélve azt láthatjuk, hogy megjelenése meglehetősen sporadikus, az udvarhelyi csoportban talán kicsit hangsúlyosabban jelenik meg, és annak déli részén látunk is néhány, egymáshoz közel fekvő fehérpöttyös (tehát a feketéhez képest kiugróan magas számú előfordulást mutató) települést, azonban ugyanilyet találunk a Gyimesekben is, és Kászonban is. Itt legérdekesebb talán azt lenne megnézni, hogy történetileg ezen települések lakói között milyen kapcsolat állhat fenn, vagy ez csak egy véletlenszerűen és szabálytalanul csúcsosodó jelenség, ami ellent mond az előzőekben bemutatott jelenségeknek.

Következtetések helyett

A fentiekben bemutatott hangtani természetű nyelvjárási jelenségek elemzésénél arra kerestem a választ, hogy a számítógépes dialektológia nyújtotta lehetőségeket kihasználva, találunk-e olyan jelenségeket (jelenségcsoportokat), amelyek sajátos módon jellemzik a székelyföldi nyelvjárási régiót. Továbbá, a kutatásnak az is célja volt, hogy – a lehetőségekhez mérten – árnyalja azt a szaktudományos képet, amely jelenleg ismert a székelyföldi nyelvjárási régió és annak nyelvjáráscsoportjai vonatkozásában.

A bemutatott jelenségtérképek alapján azt láthattuk, hogy a modern kutatási lehetőségek és a megfelelően informatizált nyelvjárási adatok biztató perspektívákat kínálnak a nyelvjáráskutatás terén, abba is betekintést kaphattunk, hogy a különböző jelenségek hogyan tömörülnek, csúcsosodnak ebben az igencsak képlé-

keny kommunikációs és kulturális közegben, amelyet magyar nyelvnek hívunk.

A jelen tanulmányt bemutató előadáson kivetített fotón az említett nyolc doboz egyike volt látható, a középső cédulakötegre tekintve azt láthattuk, hogy a néhai Márton Gyula professzor kézjegyével van ellátva, és utoljára érdemben talán 1974-ben nyúltak ehhez a cédulacsomaghoz, amikor az ellenőrzés történt, és ráragasztották a cédulákat összetartó papírcsíkot. Azt gondolom, hogy ennél a képnél semmi nem tudja jobban érzékeltetni azt, hogy mennyire fontos lenne a meglévő rendkívül értékes anyagoknak a folyamatos feldolgozása, informatizálása, már csak azért is, mert ezáltal újabb és újabb kutatási perspektívák nyílhatnak meg.

IRODALOM

- Both Csaba Attila 2016. *Köznyelvi hatás a háromszéki magyar nyelvjárásban?* = Kozmács István – Vančo Ildikó szerk. *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira*. Antológia Kiadó, Lakitelek. 131–136.
- Cs. Nagy Lajos 2011. *Úton a háromszéki nyelvátlasz informatizálása felé.* = Bárh M. János – Vargha Fruzsina Sára (szerk.) *Hangok – helyek. Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 61–73.
- Cs. Nagy Lajos – N. Császi Ildikó 2015. *Magyar nyelvjárások*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 124–128.
- Gálffy Mózes – Márton Gyula (szerk.) 1987. *Székely Nyelvöldrajzi Szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Heeringa, Wilbert Jan 2004. *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. Groningen Dissertations in Linguistics 46. Rijksuniversiteit Groningen (<http://www.rug.nl/research/portal/files/9800656/thesis.pdf>).
- Juhász Dezső 2001. *A magyar nyelvjárások területi egységei.* = Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 262–350.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 302–307.
- Márton Gyula 1973. *A romániai magyar nyelvjárás kutatás múltja és mai állása.* = *Korunk Évkönyv (1973)*. 173–193.
- Murtagh, Fionn – Legendre, Pierre 2011. *Ward's Hierarchical Clustering Method: Clustering Criterion and Agglomerative Algorithm*. arXiv.org Cornell University Library (<https://arxiv.org/pdf/1111.6285.pdf>).
- Vékás Domokos 2007. *Számítógépes dialektológia.* = Guttman Miklós – Molnár Zoltán szerk. *V. Dialektológiai Szimpozium*. Szombathely, 2007. augusztus 22–24. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8., Szombathely. 289–293.

IZOGLOSE FONETICO-FONOLOGICE ÎN GRAIURILE MAGHIARE DIN JUDEȚELE COVASNA, HARGHITA ȘI MUREȘ

(Rezumat)

Dialectologia maghiară are o istorie îndelungată și plină de realizări semnificative în privința bazelor de date lingvistice publicate fie sub forma unor atlase lingvistice, fie sub forma dicționarelor de geografie lingvistică. Articolul de față are ca scop prezentarea scurtă a unei baze de date care deși a fost întocmită deja în anii 1980, publicarea și analiza datelor a avut loc numai în mod sporadic. Un alt scop al articolului este creionarea (cu ajutorul unor hărți) a zece fenomene dialectale fonetico-

fonologice care sunt caracteristice în privința graiurilor vorbite în regiunea alcătuită din județele Covasna, Harghita și Mureș în secolul 20, și care formează câte o izoglosă în sine în cadrul acestei regiuni.

Cuvinte-cheie: dialectologie maghiară, Atlasul graiurilor maghiare din Secuime, izoglose.

PHONETICO-PHONOLOGICAL IZOGLOSSES IN THE HUNGARIAN DIALECTS
OF COVASNA, HARGHITA AND MUREȘ COUNTIES (ROMANIA)

(Abstract)

Hungarian dialectology has a long history and has made significant achievements in the field of linguistic databases published either as linguistic atlases or as geolinguistic dictionaries. This article aims to briefly present a database created in the 1980s, in the case of which the publication and analysis of the data has been carried out only sporadically. Another purpose of the article is to outline (with the help of maps) ten phonetical-phonological phenomena which characterise the dialects spoken in this region in the 20th century and which form isoglosses within this region.

Keywords: Hungarian dialectology, Atlas of the Hungarian Dialects of Szeklerland, isogloss.

Babeș-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
bothcsabaattila@gmail.com

MÁRTON-SIMON ANNA

A VÁROSI ZAJ MINT MODERNIZÁCIÓS JELENSÉG HÁROM 19. SZÁZADI (VÁROS)REGÉNYBEN

Kulcsszavak: hangzásvilág, 19. század közepe, nagyvárosiasodás, modernitás, városregény, Kiss József, Nagy Ignác, Kuthy Lajos.

„Az utcán szokás szerint élénk zaj uralkodék.”¹

Egy tér leírása vagy megidézése során, legyen az fikatív vagy valóságos, hajlamosak vagyunk annak vizuális, látható elemeire figyelni – a tájkép így valóban az lesz, amit a neve sugall: *kép*, vizuális le/megképezése egy adott környezetnek. A leíró szövegek, vagy deskriptív elemeket is tartalmazó elbeszélések elemző olvasásakor is elsősorban képpé, *látvánnyá* fordítjuk a megjelenített teret – a leírás természetétől függően statikus, vagy dinamikus tájképpé (*landscape*). Amitől azonban hajlamosak vagyunk eltekinteni, az a megírt tájak sajátos auditív természete, az a hangzásvilág, amely nem kísérőként, másodlagos érzékelési réteggként kapcsolódik a térhez, de annak szerves, gyakran elsődlegesen, komplexen érzékelt eleme. A képi fordulat árnyékában – és az azóta domináns, uralkodóan vizuális értelmezési keretben – a *hangzásvilág*² vizsgálata mellékesnek tűnhet.

A modernizáció és nagyvárosiasodás folyamatai során azonban a megszokott, természetesnek és éppen emiatt kizárhatónak tűnő hangzásvilág gyökeresen átalakul. A modern tapasztalat erőteljesen auditívvá válik; a szokatlan, idegen hangok (zajok, zörejek) bővölete olyan újszerű tapasztalatként jelenik meg, mely a városi terek megszokott, kizárólag vizuális vizsgálatai során érzékelhetetlen. Nem kell a telefon és gramofon feltalálásáig és elterjedéséig várni, hogy a hang központivá váló szerepével szembesüljünk. Már a nagyvárosiasodás ténye³ gyökeres változást jelent

¹ Nagy 1908: 311.

² A továbbiakban *hangzásvilágnak* nevezem azt, amit az angolszász szakirodalom a *soundscape* szóval jelöl. Itt szűkebb jelentéskörrel használom, környezeti zajokra szorítkozva, nem a kifejezés R. Murray Schafer által bevezetett és általánosan elfogadott értelmében: „any acoustic field of study” (Schafer 1994: 7).

³ Az urbanizáció, pontosabban a nagyváros problémája magyar közegben a 19. század közepétől tevődik fel kérdésként: Pest-Buda jelentőségének megnövekedésével, a században hangsúlyossá váló centralizációs és modernizációs törekvésekkel, majd a hetvenes években az ikervárosok adminisztratív egyesítésével (és Pest programszerű modernizálásával) hihetetlen gyorsasággal jelenik meg egy azelőtt elképzelhetetlen sűrűségű és komplexitású városi közeg. Bővebben I. Gyáni 2008: 23–35.

a hangzásvilágban. A korábbi városi tömegeket magasan felülmúló lakosság megsokszorozódása következtében a nagyvárosi együttélés folyamatos zajjal jár – a specifikusan városi épületek, utak, közterek sajátos hangzásvilág és a zajhoz való újszerű viszony kialakulását eredményezik – a korábban vásárokból ismert zűrzavar mindennapivá, a forgalom hangja állandó részévé válik a városnak. A technológiai fejlődés korábban nem létező hangok megjelenésével jár – a gőzhajó vagy a vonat, mely utóbbinak már a mozgásba hozása is újszerű hangvilágot teremt (a vonat zakatolása, amihez ma szinte nosztalgikus, esztétizáló jelentésrétegek társulnak, megjelenésekor nem csak a nagyvárosok, de a természeti és vidéki tájak megszokott zajait is átírta) (Picker 2003: 27–31), nem is beszélve a vasúthoz kapcsolódó sajátos auditív jelzésrendszerről (vonatfűtty és annak különböző változatai) (Picker 2003: 32). A 19. századi nagyvárosi közegben lényegesen több auditív ingerrel kell számolni, mint a korábbi, vagy kevésbé urbánus terekben – a zaj általános, mégsem ignorálható mint az ezelőtti, állandósult hangsémák. Értelmezésük, ismeretük és már önmagában az érzékelésük is problémás.

A városi modernizáció és a technológiai fejlődés auditív kontextusainak vizsgálatával átfogó, sokrétű angolszász szakirodalom foglalkozik,⁴ ezek irodalmi megjelenítéseiről, vonatkozásairól szintén többen írtak. Érthető, hogy a zajszennyezés és fokozatosan élehetlenné váló városi terek problémájának megjelenése és kihangosítása idején miért próbálkozik a 20. és 21. századi tudományos gondolkodás a hangzásvilág (*soundscape*) és a zaj (*noise*) jelenségének (nem kizárólag természettudományos) megértésével – ennek részeként pedig a kérdés diakronikus vizsgálatával. Ez a történeti perspektíva gyakran a hangrögzítési technológiák kora elé nyúl vissza, a rendelkezésre álló irodalmi- és sajtószövegekhez fordulva. A zaj kérdése magyar irodalmi vonatkozásban alig kutatott terület, maga az urbanizáció és zaj összefüggése is inkább csak említés szintjén jelenik meg.⁵ Az állandó zajjal először szembesülő 19. századi magyar nagyvárosról így csak eléggé hiányos képet alkothatunk.

A 19. század közepének, a legdrasztikusabb urbanizációs változások időszakát felölelő harminc-negyven évnek tömegirodalmából több városregény (városi rejtelemregény)⁶ is fennmaradt, melyek, ha nem is adnak képet a kor hangzásvilágáról, de mindenképpen megmutatnak *egy* hangzásvilágot, mely hangsúlyosan urbánus, illetve a szövegeken belül is egyértelműen elkülönül a vidéki *soundscape*-től. Az itt vizsgált szövegek közül kettő a negyvenes években jelent meg, Nagy Ignác *Magyar titkok*⁷ és Kuthy Lajos *Hazai rejtelmek*⁸ című könyve, mindkettő

⁴ A már hivatkozott Picker (2003) és Schafer (1994) mellett említésre méltó például Thompson és Attali vonatkozó munkái, illetve a Jonathan Sterne szerkesztésében megjelent elméleti és bevezető jellegű tanulmányokat összegyűjtő kötet.

⁵ Például Vörös ír néhány sorban az aszfaltburkolat újszerű auditív tapasztalatáról, a kő- és fából burkolatú utak hangzásától eltérő zajok jelentőségéről (Vörös 1973: 47).

⁶ Az Eugène Sue nevéhez kapcsolható *urban mystery* szövegtípus nemzetiesített újraírásairól van szó.

⁷ Nagy Ignác 1845. *Magyar Titkok*. Hartleben Konrád Adolf sajátja, Pest.

⁸ Kuthy Lajos 1846. *Hazai rejtelmek*. Pest.

folytatásokban, mindkettő tudatosan reagál aktuális politikai, közéleti helyzetekre, kérdésekre, vitákra.⁹ Mindkettőt foglalkoztatja a zaj, néha pedig a zaj szinte teljes hiányának kérdése.

Egy harmadik, az itt vizsgált szövegek közül az utolsó, regény szinte ellensúlyként működik az összehasonlítás során: Kiss József korai, alig kutatott, a kánonból teljesen kihullott (egyetlen) regényéről, a *Budapesti rejtelmekről* van szó¹⁰, mely 1874-ben, egy évvel Pest, Buda és Óbuda adminisztratív egyesítése és Budapest hivatalos *születése* után jelent meg – vagyis egy radikálisan más városi kontextusban, mint a korábbi két regény. A regény megjelenése előtt terjesztett előfizetési felhívás¹¹ alapján egyértelmű, hogy a *Budapesti rejtelmek* programszerűen vállalja a nagyvárosi élet megmutatásának, a hirtelen létrejött metropolisz születésével egybeeső változások megértésének feladatát. Kissé talán grandiózus módon a modern városi élet kérdéseinek megválaszolására törekszik.¹² A felhívás a különböző társadalmi rétegeknek kölcsönös bepillantással kecsegtet a számukra ismeretlen osztályok mindennapjaiba, a zsúfolt, átláthatatlan város megértését ígéri.¹³ A modern városi élet kihívásai közt, ha a felhívás nem is említi, de mindenképp ott van a zaj, a kaotikus, tömegeknek otthont adó, mozgásban levő város hangzásvilága.

Az összehasonlítás során néhány kulcsjelenséget próbálok a különböző hangzásvilágban létrejött és más-más soundscape-et megíró regényekben körüljárni. Ennél sokkal áthatóbb és komplexebb elemzésre a korpusz terjedelme miatt nem törekszem,¹⁴ inkább olyan jelenségeket választottam, amelyek a regények történetvezetését, narrációs technikáit befolyásolják, vagy állandó környezetként vannak jelen a megírt nagyváros világában. Az elemzés során elsősorban Schaffer könyvé-

⁹ Nagy például többször szövi bele a történetbe az éppen ekkor zajló vitákat a zsidó emancipáció kérdéséről. Hol a szereplőkkel vitatja meg a kérdést (Nagy 1908: 246–247), hol pedig a város általános hangulatának értelmezéséhez használja fel: „A szerecsen-utcában: Itt sok oly ember lakik, kiket az emancipatio sem fog fehérré mosni.” (Nagy 1908: 227). Kuthy pedig a fővárosi árvaházak helyzetének szentel egy egész fejezetet, amely nem pusztán leíró, de elméleti, sőt szinte kiáltványjellegű. A fejezet címe is erre utal: *Észrevételek* (I. Kuthy 1906: 119–126).

¹⁰ Kiss József 1874. *Budapesti rejtelmek*. Deutsch Testvérek, Budapest.

¹¹ Előfizetési felhívás, „*Képes Regénytár*” cím alatt f. é. október 1-ével..., OSZK Plakát és Kisnyomtatványtár, Kny. D. 6. 27–28.

¹² „**Képes Regénytárunkat** megindítjuk, talán jogos reményt táplálunk, hogy a nagy magyar olvasóközönség, mely eredeti hiányában, annyi külföldi sensation-terméket fogyaszt, sokkal nagyobb érdeklődéssel fogja kísérni azon képeket, melyeket avatott és ügyes kezek magyar társadalmi s különösen a **budapesti élet** kaleidoscopjában előtte forgatnak.” – Előfizetési felhívás (kiemelés az eredetiben).

¹³ Gyáni Gábor a nagyváros sajátosságaként írja le a társadalmi rétegződésnek ezt az átláthatatlan, kibogozhatatlan természetét. A szoros közelségben, egymástól mégis elszigetelten élő emberek nem összetartozásként, inkább folyamatos elválasztódásként érzékelik a városi közegben való együttélést (Gyáni 2008: 121). A Kiss regényét kiadó, és a hirdetést közzetevő Deutsch Testvérek Nyomda éppen az ebből fakadó kölcsönös kíváncsiságot lovagolja meg, ezt teszi a *városi rejtelmek* mozgatórugójává.

¹⁴ A vizsgált szövegek folytatásos természetükből kifolyólag terjengősek. Csak Kiss regénye több mint ezer oldalas, ami nehezzé teszi az átfogó, ugyanakkor közeli olvasást.

nek fogalmi eszköztárával dolgozom, amely kifejezetten erre a városiasodás és az ipari forradalmak által elindított akusztikai fordulatra fókuszál,¹⁵ támaszkodva Sterne gyűjtésére.

A tömegek hanga: zaj és szó

Chion rendszere szerint (Chion 2012: 48–52) a hang befogadásának három szintjét lehet elkülöníteni: esetleges hallgatás (*casual listening*) mely során a hallgató kizárólag a hang forrását azonosítja be (minek a hangját hallja); jelentés-tani hallgatás (*semantic listening*), mely elsősorban de nem kizárólagosan emberi hangok, vagy mesterséges kódrendszerek esetében működik (telefon hangja, ébresztőóra), de bizonyos természeti hangok is bírhatnak jelentéssel (például kakasszó, vagy mennydörgés); illetve csökkentett/visszafogott hallgatás (*reduced listening*), amely magának a hangnak a milyenségére figyel.¹⁶ A városi hangforrások jelentős hányadát emberi hangok képezik. Az emberi hang érzékelésekor nem pusztán annak forrását azonosítja be a befogadó, de általában automatikusan működteti a szemantikai hallgatás és gyakran a csökkentett hallgatás szintjét is (például hangulati, vagy érzelmi jelentést tulajdonít a hallottaknak).

Abban az esetben, ha beazonosítható hangforrásokról van szó (például megszámlálható, vagy legalábbis elkülöníthető emberek csoportjáról), mindhárom befogadási szint érvényesülhet. A tömeg tapasztalata megbontja, ellehetetleníti ezt a komplex hallgatást – a hangforrások beazonosíthatatlanok, egymásra íródnak, özszemosódnak. Ahogyan az arcok, teljes alakok sem kivehetőek egy zsúfolt utca forgatagában, úgy a hangzás is töredékessé, mozaikszerűvé válik. Azt a tapasztalatot, ami világirodalmi kontextusban a Baudelaire nevéhez kötött *flaneur* alakjában szublimálódik, Kiss a hetvenes években egy populáris, tömegfogyasztásra írt regényben teremti meg. A Kiss által megírt Budapest folyamatosan mozgásban van, szereplői az utcákat róják, a tömeg állandó akadályként és mozgatóként jelenik meg, amelyben nincsenek egyének, nincsenek elkülöníthető arcok, hangok, alakok és amely éppen így egyszerre szabadítja és számolja fel a benne levőket. A tömegnek ezt az elidegenítő hatását Góczy Ilona tapasztalata kapcsán mondja ki a narrátor: a történetnek ez a tragikus hősnője vidékről Budapestre érkezve „e vigadó tömeg közepett végtelenül magányosnak, elhagyatottnak érezhette magát” (Kiss 2007: 450). De a legtöbb történetyszálban találkozunk a tömeg kaotikus, efemer jelenségével. Kiss gyakran használja késleltetési technikaként¹⁷ – a tömegben elveszítik egymást a szereplők, esetleg maguk is eltévednek – vagy kontrasztpontként egy-egy szereplő

¹⁵ Schafer könyve egy-egy fejezetet szentel a hangrögzítő készülékek és a telefon megjelenése által elindított változásoknak, illetve az akusztikai tervezésnek (dizájnnak) is, az első fejezetek viszont az általam tárgyalt változásokról szólnak, és szaknyelvi, illetve kontextuális fogódzóként működtethetőek az elemzés során.

¹⁶ Chion a fogalmakat a film hangzásvilágának elemzéséhez használja, de segítenek a regény soundscape-jének értelmezésekor is.

¹⁷ Lásd például Pimpi néne Pestre érkezését a 8. és 9. fejezetek határán. (Kiss 2007: 436–437).

jellemének a megrajzolásánál.¹⁸ A tömeg mindig egységesként és ugyanakkor alaktalanként jelenik meg (mint aminek közös akarata, közös tudata van, de döntésképtelen és irányíthatatlan)¹⁹ – és értelemszerűen az általa generált zajok is hasonlóan működnek. Nézzük meg – vagyis inkább próbáljuk meghallgatni – a következő részletet a tömegben siető Brutus történetéből:

„Hanem egy nő, kit éppen az első könyököstrom talál, elsikoltja magát, s arra egy markos férfikéz megragadja Brutus barátunkat gallérjánál fogva. Most az egész tömeg rárohan.

– Föl kellene kötni a nevetlen pimaszt a legelső lámpára ott a szögleten – szól egy harsány hang, valami mézároslegény, aki már neki is gyürkőzik e funkciónak. A tömeg nagy kedvet mutat hozzá, hogy kövesse az erélyes tanácsot és sommás úton megtanítsa Brutus barátunkat becsületre. Az ott ácsorgó két drabant is hihetőleg helyesli e sommás eljárást, mert nem szól hozzá, s hallgatagon nézi a készülöben lévő igazságszolgáltatást.” (Kiss 2007: 125–126).

A látvány és a hangzás egyaránt töredékes. Egy nő sikolyát halljuk, egy férfikezet látunk, egy felháborodott kiáltás hallatszik, melynek forrását nem, de minőségét azonnal jelzi az elbeszélés. A zsidongó, szinte hallhatóan harsány jelenetben egyedüli néma sziget a két, passzívan álló drabant, akiknek a csendje szintén jelentést kap – nemhogy tettelesen, de auditívan sem bonyolódnak a történésekbe.

A tömeg hangja itt foszlányokból, részletekből áll össze, melyek interferenciájuk ellenére mégis csak beazonosíthatóak. Érthető, hiszen a jelenet Brutus balszerencséje köré épül, nem a tömeget látjuk, hanem Brutust a tömegben, aki körül mégiscsak beazonosítható a közvetlen környezet. De mi történik akkor, ha a sokadalomban nincsenek ismerős arcok, nincsenek kiemelt alakok? A zajongó tömeg teljesen dehumanizálódik, egységes masszává válik, néhol egy-egy kiszűrhető zsánerfigurával²⁰ – leggyakrabban nem is embertömeggént, hanem egy metonímiával pusztá hangként, „nagyvárosi zajként” vagy „nagyvárosi zsongásként” jelenik meg.

Schafer megkülönböztet hi-fi és lo-fi hangzó környezeteket: az előbbi (*high fidelity*) olyan hangzásvilág, amelyben többségben vannak a jelentéses, vagyis értelmezhető hangok a zajokkal szemben. A lo-fi (*low fidelity*) ennek az ellenkezője, ahol a hangok egymásba mosódnak, elfedik vagy megsemmisítik egymást, sem forrásuk, sem értelmük nem beazonosítható, vagyis ahol a zajok többségben vannak a jelentéses hangokkal szemben (Schafer 1994: 43, 61). Egyszerűbben, a lo-fi hangzásvilágban túl sok auditív inger van jelen egyszerre, így értelmezésük lehetetlenné vagy nagyon nehézvé válik. Schafer a lo-fi hangzásvilág

¹⁸ Lásd a Marmarossyként bemutatkozó Cserni Viktor portréját, aki a tömegtől elkülönülve utazik (egy fogatban), de ugyanakkor más szempontból is kívülállóként értelmezi saját magát, mint aki már nem tud a tömegek részévé válni, elszakad tőlük és szembekerül velük. A szöveghelyet részletesebben elemeztem itt: Márton-Simon 2016: 46.

¹⁹ A kérdésről részletesebben itt írtam: Márton-Simon 2016: 44–47.

²⁰ Ilyen például a mézároslegény, vagy a csizmadia, aki minden csoportban jelen van, de sem neve, sem arca, sem más azonosítható vonása nincs, csak mintegy a tömeg szószólójaként néha *kihallatszik* a „zajongó sokaság” közül.

általánossá válását a modernizációval és a városiasodással köti össze, mely folyamatok során az állandósult zaj tapasztalata szinte univerzálisan elterjedté vált.

A Kisstől eddig idézett részletek mellé olvasva Nagy regényének sokaság-leírásait, azt tapasztalhatjuk, hogy a két szerző gyökeresen eltérő tömeg-képpel dolgozik. Nagy tömegei, bár zajosak és élettelik, sokkal átláthatóbbak és megragadhatóbbak, mint a Kiss által gyakran természeti erőkhöz (tengerhez, folyóhoz, viharhoz) hasonlított, kontrollálhatatlan tumultusok. Mintha Nagy szereplői képesek lennének választani az auditív ingerek közül és szűrni azokat. A tömeget látjuk, de nem halljuk. Folyamatosan újabb és újabb izgalmas látványosságot, a tömeg újabb szegmensét emeli ki a narrátor-szereplő, azonban ezek soha nem szimultán jelennek meg, mint Kissnél. Nagy sétáló, nézelődő narrátora²¹ képes szelektálni és elidőzni egy-egy izgalmasabb városi figura társaságában. Ezeknek az alakoknak gyakran nevük, hangjuk és véleményük van, kiválnak a tömegből, amely így valóban színes, sokrétű (nem a Kiss által gyakran leírt monoton, megfoghatatlan egység). A Nagy által megírt tömeg tipikus városi szereplők karikatúráinak sorából tevődik össze. Bizonyos értelemben itt sem egyének, inkább jellegzetes arcok, zsánerek jelennek meg.²² Az azonban, ahogyan ezeket a városi tömegeket hallja, illetve kihangosítja a regény – két vagy több ember közti, háttérzaj nélküli párbeszédként – a városi zajnak egy, a Kissnél olvasottól sok mindenben eltérő tapasztalatát mutatja. A Nagy által megírt városi zaj jóval közelebb áll a lo-fi, interferenciától mentes, megkülönböztethető hangokból építkező soundscape-hez, mint a *Budapesti rejtelmek* tömegei.²³

Kuthynál minden zaj, ami érthetetlen, főleg az idegen nyelvű szó. Nála is egy kibogozhatatlan, érthetetlen tömeget látunk a nagyváros utcáin, mely „mint folyamortorkolaton, folyvást ömlik” (Kuthy 1906: II., 8). Ez a tömegkép viszont kizárólag Pest-Budára jellemző – a debreceni vásár káoszában arcok, emberek és történetek rajzolódnak ki, a tolongásban sem vesznek el az egyéni portrék. De Budapest eltér a regényben szereplő többi várostól: Kuthy városregénye egy „idegenszívű”, magyarul nem tudó várost képzel el, ahol nem amiatt fojtogató a Király utcai zsongás, mert átláthatatlan, hanem mert érthetetlen, más nyelven beszél:

²¹ A városi látványra fókuszáló, azt különböző részleteiben és egészként is megmutató narrációt Kálai Sándor Benjamintól kölcsönzött kifejezéssel panoramikusnak nevezi és Nagy sajátos technikájaként emeli ki (Kálai 2015).

²² Nagy regénye gyakorlatilag a *Torzképek* című életképsorozat narratív keretbe helyezett meghosszabbítása. Ez a széles körben olvasott, sikeres karikatúra-sorozat a város egy-egy jellegzetes alakját, társasági formáját, politikai vagy közéleti kérdését mutatta be a regény által is megörökölt szatirikus hangon.

²³ Ha ehhez hozzágondoljuk, hogy Nagy Ignác idejében Buda és Pest lakosság száma összehasonlíthatatlanul kisebb volt, mint a hetvenes években, amikor Kiss regényét publikálták, valószínűnek tűnhet, hogy a kétféle regény nem pusztán két, különböző narrációs technikát alkalmaz, de két különböző tömegtapasztalatot is ismer, illetve közvetít. Vörös adatai szerint Pest-Buda és Óbuda lakossága 1841-ben 10700 fő, 1857-ben 187 000, 1869-ben pedig már 280 000 fő. Ami a város térbeli terjedését figyelembe véve is jelentős népesség sűrűsödést jelent. (Vörös 1973: 63).

„Benn az utczákon hemzsegő zaj, zene, zörej, lárma, rakodás, alkú és kiáltozás. [...] Szükség, célöröm, bámészat, csalás, kérkedés, birdüh, veszteség, sürgető nyomor és a vásári érdek több jelre deríti, nyomja, nyújtja és torzítja az elfoglalt arcokat s e tettetű bőség és változatosság özönjén, mint kirívó foltok egy nagy képen, tűnik fel a csúszó koldusének s a toborzók feszes csapatja. [...] Az idegen fajok, jóllét s elégtelenség színeiben ragyognak, csak népünk jelenik meg mindenütt együgyű, nyomott és nyomorult alak- és viszonyban.” (Kuthy 1906: II., 8).

Bár a Kiss regényében olvasottakhoz hasonlóan torz és undort keltő ez a kép, a tömegeknek nyelve van, még ha érthetetlen, idegen is ez a nyelv. Míg Nagynál és Kuthynál a tömegnek szava van, Kissnél csupán zaja.

Pozitív és negatív zaj

Magának a zaj fogalmának a szemantikai mezeje is látványosan eltér a három regény esetében. Bár mindhárom szöveg az élet, történés, mozgás jeleként mutatja fel, Kuthynál és Nagynál egészen más hangulatú az utcazaj, mint Kissnél. Ami Kiss regényében egyértelműen pozitív, a város lüktetésének, életének, magának a modern városi identitásnak szerves része (szemben például a múlt, a vidék vagy akár a külváros statikusságával és élettelenségével), az Nagy és Kuthy regényvilágában rend- (és csend)bontás, zavar, abnormális, kerülendő jelenség. Nagynál a zaj szó egyenesen szinonim a gond, probléma, nehézség szavakkal, sőt néha egyenesen a bűntény, vagy akár bűn fogalmával is. A csendőrök feladata a szokatlan zajok (és zajforrások) eltávolítása a városi térből, a csend megőrzése. Már a neszek, a mozgások hangjai is értéktöbbletet hordoznak, amennyiben a zajos, vagy csendes jelző társul hozzájuk. Az, ha csendes léptekkel közeledik valaki, szinte soha nem jelent újabb bonyodalmat, viszont a zajongó, csattogó csizmasarok minden esetben baljóslatú. Kuthynál a csendesség, a hallgatás magyar vonás, ami élesen szembekerül az idegenek bábeli zűrzavarával: a regényben mintha „nem jutnának szóhoz” a magyarok, ahogyan saját fővárosukból, úgy a hangzásvilágból is kiszorulnak.

Az az elutasító attitűd, amivel Nagy és Kuthy a városi zajok jelenségéhez viszonyul, emlékeztet a Picker által leírt utcazenész-vita alapkérdéseire. A csend Nagynál egyértelműen polgári kiváltság, sőt egyenesen erény, hasonlóan a Picker által feltárt viktoriánus hangökonómiai elképzeléshez (Picker 2003: 11, 42–44), ami szerint a hangzás és hanghoz való viszony fontos önmeghatározási, identitásképző tényező. Az utcai zenészek körüli viták – a kintorna betiltásáért indított petíciók és mozgalmak, ha nem is vele egyenlő mértékű drasztikussággal, de felidéznek a magyar regények zaj-undorát, a rend- (és csend)bontástól való idegenkedést.

Kiss örömmel fogadja a zajt – vagyis inkább természetesnek tekinti. Picker T. S. Eliotot idézi, mint aki nem sokkal elődjei felháborodása után úgy beszél a városi lármáról, a kintornák sírásáról, mint a londoni léthez szervesen hozzátartozó alapvonásról (Picker 2003: 79). Hasonló a helyzet Kiss esetében. Harminc év távlatából az a zaj, amire az éppen modernizálódó városban Nagy és Kuthy

idegenkedéssel és zavart távolságtartással válaszolt, a hetvenes években Budapest része, sőt helyi kuriózum. A Király utcai forgatag Purim idején úgy jelenik meg Kiss regényében, mint a legnagyobb magyar látványosság: „Ez az egyetlen utcája Budapestnek, hol igazi világvárosi mozgékonyt, lőtást-futást, pezsgést, rohamos életet tapasztalunk” (Kiss 2007: 427). Ami harminc évvel korábban betolakodó, idegen elem volt a városi soundscape-ben, az a hetvenes évekre a hangzásvilág alaphangjává (*key-note*) vált (Schafer 1994: 24).

Hajtani és robogni. A fiákerek hangja

A városi modernizáció infrastrukturális átalakulást is jelent. Új építkezési anyagok jelennek meg, melyek nem csak vizuálisan, de auditíven is megváltoztatják a város érzékelését. Az aszfaltozott utak nem csak más látványt jelentenek, könnyebb és gyorsabb haladást, de más hangokat is. Az aszfaltozott úthálózat Kissnél vissza-visszatérő motívum. Önmagában viszont az utak milyensége nem lenne a hangzásvilág része. A hang a régi- és új útburkolatok és a régi- és új közlekedési módok találkozásával képződik. A mindhárom regényben gyakori, sőt, Nagy és Kiss esetében szinte szimbolikus jelentőséggel bíró ilyen eszköz a fiáker vagy bérkocsi. A detektív- és kalandregények hagyományára és Sue *Párizs rejtelmere*²⁴ rájátszva a *Magyar titkok* és *Budapesti rejtelmek* egyaránt használja a fogatos üldözés mozzanatát. Mindketten kijátsszák az ismert regényklisé, Nagy rövidre zárja az üldözést és a regény szatirikus alapfelütéséhez híven kifigurázza a regényhagyományt, Kiss pedig folyamatos kavardások forrásává teszi az éjszakai fiákeres vágatkat.²⁵

Az azonban, ahogyan a bérkocsik haladása megjelenik, sokmindent elmond a kor soundscape-jéről. Nagy inkább a hajt, illetve vágat igéket használja a lovas kocsi haladásának leírásakor, Kuthynál szinte soha nem olvasunk mozgásban levő bérkocsiról, vagy ha igen, inkább jönnek, mennek vagy még inkább: kocsit szalasztanak, kocsit hívnak, de a nézőpont szinte soha nem egyezik a kocsit hajtó, vagy a kocsiban ülő perspektívájával. Kiss szóhasználata hasonlóan leírható néhány ismétlődő szerkezettel, azonban ezek kissé más természetűek: nála a robog, döcög, vagy egyenesen dübörög szavak ismétlődnek. Kiss és Nagy szóhasználatát összevetve azt láthatjuk, hogy a kettő egészen eltérő utazási szokásokat, vagy legalábbis eltérő tapasztalatokat közvetít.²⁶ Nagynál a bérkocsi elé fogott ló egy

²⁴ L. Sue, Eugène 2002. *Párizs rejtelmere*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest.

²⁵ Brutus rossz fiákert követ és véletlenül részt vesz egy összeesküvésben, Jaquemar üldözése inkább a Belváros mentális térképének megrajzolásába csap át az utcanépek folytonos ismételtetésével, Sifí úrfi egy elfüggönyözött lovaskocsival jut el az szép Blanda grófnőhöz, aki nem más, mint a nő ruhába öltözött Angelo. Minden üldözéses történet saját paródiájává válik.

²⁶ Mindkettejükénél magának a városi létmódnak a szimbólumaként működik a bérkocsis, mindkét regény ironikus elmélkedés forrásává teszi. Nagy a politikusok és a bérkocsisok hasonlóságának egy egész fejezetet szentel: „A bérkocsis a haladás hatalmas eszköze, s már ennélfogva is rendkívüli figyelmet érdemel a mai politikai világban, melyben már, úgyszólván, a levesnek is nem ízét, hanem politikai színét szoktuk tudakozni.” (Nagy 1908: 224). Kissnél a fiákeres

hallhatóvá és láthatóvá tett jelenlét (a ló vágat, a lovat hajtják), míg Kissnél a ló jelenléte a szóhasználatból (és gyakran a leírásokból is) teljesen hiányzik, vagy mellékesnek tűnik. Ami előtérbe kerül, az a hang, a sebesség, az aszfaltozott, kövezett utak és a vasalt kerekek ütközésének hangja, erőszakos dübörgéstől egészen a szelíd dőcögésig.

A gőz az úr

„The noise equals power.” (Schafer 1994: 74). A zaj hatalom. Schafer a preindusztriális városok elemzése során Szent zajokként (*Sacred noise*) nevezte meg azokat a domináns, intenzív, jelentésszerű zajforrásokat, amelyek valahogyan szervezik a társadalmi működést. Ezek a zajok nem önmagukban és önmagukért vannak, hanem kirajzolják a kor erőviszonyait is. A preindusztriális város legdominánsabb Szent zajai a harangszó, az óraütés és a postakürt. Bár az iparosodással nem tűnt el a harang és az óra hangja, hatalomjelölő, *Szent* helyüket átveszi a technológia zaja, a gépek dübörgése és a vonatok sajátos soundscape-je.

A vasút megjelenésével átalakul a távolságról, az időről és magáról a térről alkotott elképzelés is. Magyarországon a sínek által átszervezett ország középpontjában az új főváros, Budapest áll, minden vele összekötve létezik – és csak az létezik, ami összeköttetésben áll vele. A vasút hatalma és jelentősége kétségbevonhatatlan, a hangzásvilág átalakításában betöltött szerepe pedig drasztikus. Schafer a természeti hangok félelmet és tiszteletet kiváltó sorába emeli a vonat zajait (a mennydörgés és vulkánrobajlás mellé) – vagyis inkább ezek utódként, az új Szent zajként határozza meg, a természeti és preindusztriális zajok leváltójaként.²⁷ Domináns, hatalmon levő hangként jelenik meg a vonat zaja, mely minden korábbi hangot alaphanggá, vagy figyelmen kívül hagyható zajjá redukál.

Kiss regényében egy, a sorozat szokásos prózapoétikai könnyedségétől és egyszerűségétől eltérő fejezet foglalkozik a vonat jelenségével. A drámai feszültségű, és ezt a feszültséget narratív megoldások sorával érzékeltető fejezet egy vonatbalesetet ír meg.²⁸ A gyakori sortöréssel szedett, kapkodó tömondatokból és terjengős leírásokból építkező szöveg hihetetlen feszültséggel bír, a vonatok közeledését szinte a mozgony zakatolásának ritmusára írva meg. Egyértelmű tehát, hogy a vonatkozás tapasztalatának szerves, sőt, elsődleges része annak auditív érzékelése, a jármű sebességét fokozottan érzékelteti a sortörések miatt felgyorsuló olvasási mód is. A tömondatokból építkező szöveg, melybe olykor elemző, kitérő bekezdések ékelődnek, ezzel megbontva a narráció (és a befogadás) ritmusát, az auditív élmény leírása során maga is fokozottan kiemeli saját hangzó természetét.

„a modern világ bölcse”, folyton úton, mozgásban van. A kérdéssel bővebben foglalkoztam itt: Márton-Simon 2016: 40.

²⁷ „Just as the post horn had once carried the imagination over the horizon, so also did its replacement, the train whistle.” – Ahogy korábban a posta kürt vitte a képzeletet a láthatáron túlra, úgy viszi az azt felváltó vonatfütty is (Schafer 1994).

²⁸ A fejezetet részletesen elemeztem itt: Márton-Simon 2016: 50–52.

Az egyik ilyen elemző, merengő kitérő éppen a vonatfütyty természetéről értekezik – a kor egy másik technológiai óriása, a gőzhajó csendes (vizuális) jelzésrendszeréhez viszonyítva beszél a vonatfütytyről:

„Ha két hajó találkozik a nyílt tengeren, barátságosan üdvözlik egymást. Kibontják a kis kézi lobogót és meglibbentik, megbólogatják.

Az egymás mellett elsurranó vonatoknál az üdvözlés nem olyan barátságos. A gőzgép fütyül. Ez az egész.

A fütyty a legrégebb időktől fogva a gúny kifejezésére szolgált. A mi időnkben üdvözlés lett belőle. Így változnak az idők.” (Kiss 2007: 596).

A *Budapesti rejtelmek* idézett megállapítása azért is izgalmas számunkra, mert nem pusztán egy vizuális és egy auditív jelrendszer különbözőségére mutat rá, de egy korábban más funkcióval bíró zaj újragondolását, átalakulását írja le – még ha nem is kell teljesen komolyan vennünk Kiss rosszálló, elégedetlenkedő modorát. Ha a feszült helyzet könnyítése, vagy esetleg az elkerülhetetlen ütközés leírásának halasztása (fokozás) érdekében használt, ironikusan neheztelő beszédmódtól el is tekintünk, azt mindenképpen jelzi ez a szöveghely, hogy a közlekedés zajaiban valamilyen változás állt be. A vonatfütyty egy új, a megváltozott idők által életre hívott zaj, mely éppen agresszivitása miatt válik fontossá ebben a technológia elszabadulásáról, a gőz uralomra töréséről szóló fejezetben.²⁹

Az arisztokrácia csendje

Nem a lakosság szám és népsűrűség az egyetlen meghatározó tényező egy adott városrész hangzásvilágának megalkotásakor. A regények *soundscape*-je éppen amiatt fokozottan izgalmas, ahogyan Budapest különböző negyedeinek, utcáinak sajátos, egyedi, jól beazonosítható hangzásvilágát megteremtik. A különböző városrészek hangzásvilága nem pusztán felismerhetővé teszi az adott helyszínt, de el is árul valamit annak lakóiról, az ott élők társadalmi helyzetéről és a regények bonyolult történeteiben betöltött szerepéről.

Kiss regényében tér és lakói kölcsönösen meghatározzák egymást. Ahogyan egy adott városi tér elrendezése, látványa is árulkodó annak lakóiról,³⁰ úgy annak

²⁹ A tényleges baleset leírásánál is a zajok a dominánsak. Ez részben a váltakozó nézőpont miatt is érthető narrációtechnikai megoldás: a vonat utasainak perspektívájából az ütközés elsődleges érzékelése nem vizuális, hanem auditív, hiszen nem látják, csak hallják a jó pár vagonnal előttük történő eseményeket; a mozdonyvezetők nézőpontjának megírásakor is érthető, hiszen a helyzet tehetetlenségének súlya éppen abból érezhető, hogy bár hallják az ellenvonat fütytyjelzését, képtelenek megállni. Az ütközés pillanatának leírása is (éppen pillanatnyiséga miatt) a hangzásra fókuszál: „A Sirocco belevágódott a másik mozdonyba./ Egy iszonyú dörgés, azután még iszonyúbb csend” (Kiss 2007: 598). – Az ütközést követő csendben majd alapos leltárt kapunk a szerencsétlenség nyomairól, de magát a becsapódást nem látja a narráció, csak hallja.

³⁰ Lásd például a Soroksári utca változóban levő, félig átépített házakból és üres telkekből álló terét, mely szépen tükrözi az ott lakók hirtelen változó társadalmi helyzetét. A gazdag polgárok által birtokolt házak egyszerre egyszerűek, kopottasak, de ugyanakkor egy elmúlóban levő kor

hangjai, vagy éppen csendje is jelzésértékű, jelentéssel bír az ott élők jelleméről, a teret belakó réteg társadalmi státuszáról. A legszembeötlőbb példa erre a Múzeum-körút (Saint-Germain), vagy a regény szavaival a „mágnásnegyed” (Kiss 2007: 427) leírása, mely elsősorban a környék némaságát emeli ki, melyre egy egész társadalmi átalakulás értelmezését alapozza.

A Saint-Germain első leírása az épülő paloták és az őket körülvevő, illetve alapként szolgáló sár és nyomor kontrasztjára fókuszál. A csönd itt még a befejezetlenség, vagyis a lakatlanság jele: azért olyan néma a múzeum környéke, mert a félkész paloták még üresen állnak. A leírás azonban érdekes csavart vesz: a néma, így a város soundscape-jéből kiiródott arisztokrácia úgy tűnik, nem csak lát-szólag/hallhatóan, de ténylegesen is eltűnik Budapest társadalmi színteréből: „A finom főúri világ átlebben az életen, anélkül, hogy hullámot vetne alatta. Milyen simán, milyen csendesesen folyik le minden.” (Kiss 2007: 47).

A második leírás azonban még komplexebben festi meg a dúsgazdagoknak a város életében betöltött szerepét:

„Még korábban veszi el az élet nesztét a múzeum körüli mágnásnegyed. Ott nappal is olyan csendes, olyan néptelen a világ, mintha a nagy kőköcskéből rakott paloták komoly homlokzatai csendet parancsolnának, és az emberek hajtának a szavukra. Mikor arra visz utam, mindig oly sajátságosan érint ez az örökös hangtalanság, melyet ritkán zavar más hang, mint egy-egy paripa nyerítése a nemzeti lovardában. – Azt hihetné az ember, hogy e paloták valamelyikében nagy, nehéz beteg van, s kölcsönös összebeszélés folytán tartanak olyan csöndet. Nagynéha azonban kigyúlnak az csillárok az óriási tükörablakok megett, és a masszív kőportál előtt egész sor fogat áll meg. Valami főúr estélyt rendez palotájában. De zajnak, lármának ekkor sincs nyoma. Ekkor is csak két hangot lehet megkülönböztetni: a zene hangjait és a kocsik robogását! A lárna a plebs kiváltsága, hallgatag grandezza a főúré.” (Kiss 2007: 428).

Az esti/elalvó várost megmutató fejezetnek a Múzeum-környékre vonatkozó része kiugrik a többi városrész leírása közül. Ez a csend eltér a József- és Ferencvárosi polgári csendtől,³¹ és éles kontrasztba állítódik a Király utcai forgataggal.³²

nosztalgikusan felértékelt jelképei – az egy évvel az 1873-as krach után íródo regényben a régi gazdag polgárság építkezése és az azt követő újfajta városkép közti ellentét egy morális különbözőség tüneteként értelmeződik: „A Soroksári utca közepe táján abban az időben egy egyszerű egyemeletes sárga ház állt. Sarokház volt. Tűzfala egy, még csak szórványosan beépített síkatorra dőlt. Aki építtette, nem sokat törődött ornamentális díszítésével, inkább a célszerűségi szempontoknak kívánt megfelelni. Legfeltűnőbbek a földszinti ablakok cifra rostélyai, ezekre ma nem szokás annyi munkát Pazarlani, mint hajdanán, mikor az emberek még kevesebbet tekintettek ki az utcára és többet befelé, mikor a házak még nem emelkedtek oly gyorsan, de nem is omlottak be oly hamar, és az emberek nem gazdagodtak meg egy éj alatt, mint napjainkban, hogy egyetlen szerencsétlen távsürgöny ismét koldusbotra juttassa.” (Kiss 2007: 133).

³¹ „A kocsimák, kávéházak ugyan sokáig élénkek maradnak, de az utcák igen korán elcsitulnak.” (Kiss 2007: 429).

³² Érdemes egy lábjegyzet erejéig kitérni a zaj és az éjszaka fontos összekapcsolódására. Az éjszakai zajok szerepe mindhárom regény esetében jelentős – érthető, ha arra gondolunk, hogy az általában elsődlegesnek tekintett vizuális érzékelés korlátozva, vagy teljesen visszaszorítva tud csak

Ahogy korábbi részletekből is láthattuk, az élet és a zaj szorosan összekapcsolódik („élet nesze”), de a csend itt nem feltétlenül lakatlanságot, vagy életteleniséget sugall,³³ mint a környék először idézett leírásában. Sokkal inkább a város működéséből, önszerveződéséből, a városlakók életéből kivonódó, attól elhatárolódó közösségről van szó – a különböző társadalmi osztályok elválasztódása hihetetlenül izgalmas módon auditív sémákon keresztül történik.

A regény felteszi a kérdést, hogy mennyire van jövője, mennyire életképes egy olyan társadalmi csoport, amely a hatvanas-hetvenes évek éppen újjászülető és megalkotódó Budapestjének hangzásvilágából (és így életteréből) teljesen eltűnik. A város Szent zajai már nem az arisztokrácia és az egyház státuszát erősítik, hanem egy ipari/technológiai és ugyanakkor polgári soundscape részei – ez egyrészt jelzi, ugyanakkor értelmezi is a hatalmi viszonyoknak a nagyvárosiasodással és a társadalmi átalakulással bekövetkező változását. Az arisztokráciának Kiss regényében sem hangja, sem befolyása nincs már.³⁴

Vidéki csönd és városi zaj

A város regénybeli értelmezéséhez mindhárom szöveg a vidékkel alkotott oppozíciót hívja segítségül. Ez másként szerveződik Nagy és Kuthy szövegeiben (még centralizáció és nagyvárosiasodás folyamatának elején születő regényekben) mint Kiss későbbi, a metropolisszá nőtt Budapest tapasztalatával szembesülő munkájában.³⁵ A vidék mindhárom szövegben inkább úgy jelenik meg, mint létérzés,

érvényesülni. Ez Nagynál egy narrációs fogás „poénja” is lesz, vissza-visszatérő vicc, hogy egy adott történet képtelen elmesélni, mert nem látta, csak hallotta (vagy szagolta) a történeteket: „Örömet írnám le körülményesen e vándorlástomat, de a tabáni utczák sötétsége miatt ily kísérlet csaknem a lehetetlenségek sorába tartozik.” (Nagy 1908: 299). – ez gyakran a városi világítás kezdetlegességét gúnyolja ki. Kuthy az éjszakai tájakat, különösen a vidéki, vagy külvárosi történeteket hihetetlen auditív figyelemmel írja le, minden hangot, minden zajt jelként, nyomként értelmez, ezzel is rájátszva a nyomozói attitűdre, amit a detektívtörténet megkíván. Kiss viszont egészen izgalmas módon a kivilágított Budapest kontextusában az éjszakai zajokat egy gótikus, kísérteties auditív *background* megalkotásához használja fel, izgalmas módon ellensúlyozva a modern város látszólagos racionalitását: „Az egyhangú morajjal tovahömpölygő habok felett, a csendes éjszakában a folyvást ismétlődő és fokonyként elhaló rekedt ének úgy hangzott a távolból, mintha koboldok incselkednének és kacagnának a habokon.” (Kiss 2007: 867).

³³ Bár nagyon izgalmas a nagybeteg körüli csendre utaló metaforika, ha hozzáolvassuk Marmarossy Tibold későbbi halálát.

³⁴ Ezt az értelmezési keretet megerősíti a történet egyik legnagyobb csavarja: fény derül Cserni Viktor eddig bizonytalan származására és az eddig kívülről szemlélt és elítélt arisztokrácia tagjaként, mint Marmarossy Tibold régelvezett fia próbál aktív, alakító szerephez jutni – sikertelenül. A tömeg zajában nem hallatszák a hangja (konkrét és átvitt értelemben egyaránt), hatalma és befolyása látszólagos, vagyona pedig elválasztja a többi Budapestitől, kívülállóvá teszi abban a térben és közösségben, amelynek egykor sodródva ugyan, csavargó módjára, de része volt.

³⁵ A kérdéssel részletesebben itt foglalkoztam: Márton-Simon 2016: 35, illetve Márton-Simon 2017: 19.

hangulat, állapot, nem pedig tényleges tér – éppen ezért városi terek is lehetnek vidékiesek (ilyenek Nagy regényében a külvárosok, vagy Kuthynál Buda), vagy egy-egy jelentőségteljes történetmozzanatot övezhet vidéki csöndesség.³⁶

A vidéki hangzásvilág jellegzetesen lo-fi (Schafer 1994: 43), kevés egymásra tevődő zajjal, beazonosíthatatlan zörejjel. Sokkal távolabbra elhallani, mint egy városi környezetben, ahol nem csak a zajok interferenciája, de az építészet is meggátolja a távoli hangok érzékelését. A vidék hangzásvilága még jellemzően preindusztriális, Szent zajai még az ipari forradalom előtti világból öröklődnek,³⁷ a vonatfütty és kocsi robogás helyett a természeti zajok, kutyaugatás, a ritka harangszó térhódító.

Kuthy regényvilágának domináns zajai természeti eredetűek, hiszen jellemzően vidéki/félig rurális, lo-fi közegeket ír le, a városi terekre összpontosító leírásai kevésbé fókuszáltak, látvány és hangzás szempontjából egyaránt töredezetek és szétesőek. Ez természetesen a leírt vizuális és auditív mezők természetéből fakad, viszont az is nagyban közrejátszik, hogy Nagy és Kuthy idejében a városi terek is csak kivételes állapotukban: vásár idején (Kuthy 1906: 25–45), vagy iskolakezdekor (Nagy 1908: 311–314) érték el azt a zajszintet, amit a Kiss által leírt városi tér. Kiss és Kuthy vidék-leírásait egymás mellé olvasva akár azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a két szöveg közt eltelt évtizedek alatt semmit nem változott a vidéki táj (és az annak hangzásvilágához való viszony). Kuthy leírásai viszont sokkal részletgazdagabbak, sokkal több zajjal dolgoznak, ezek mindegyikét jelzésértékűként értelmezve. Az ő vidéki soundscape-je lakott, emberi hangok vegyülnek a természeti zajok és a folyamatosan jelenlevő Szent hangok közé.³⁸ Kissnél a vidék nagyon ritkán jelenik meg, amikor pedig mégis ez lesz a történelem középpontja éppen elszigeteltsége, édeni természete a hangsúlyos, az erre figyelő egyik legjellemzőbb fejezet címe is: *Idill*. A hangzásvilág természeti zajokból és a harang elengedhetetlen zajából áll, emberi hangtól mentes. Kiemelt különlegessége, ami teljesen elválasztja a városi zajvilágtól: messzire, a látóhatálon túlra kiterjed, a nagyvárosi hi-fi hangtapasztalat után sokkolóan lo-fi, minden kereszthatástól mentes.³⁹

³⁶ Kissnél a legtöbb baljós tér vidéki csendbe burkolódik.

³⁷ Erre jó példa a következő részlet Kuthy egyik vidéki leírásából, melyben olyan zajok válnak jelzésértékűvé, amik városi közegben vagy hiányoznak, vagy jelentőségüket veszítik: „Minden faluról behallott az estharang, s én még sem mehettem templomba. [...] A kiöntött rókák csaholtak, s ez a csendben oly közelről hallott, hogy minden lépten nyomon szikrázó szemöket véltem látni a sötétben. Egy farkas borzasztón vonított, azt hittem, szagomat érzi.” (Kuthy 1906: 14).

³⁸ „[...] Most felkél a békák méla öz-zeneje, s kuruttyos ábránddal bezeni a pusztát. Távolban megszült kuvaszok ugatnak, rekedt vakkantással szaggatva a csendet. Fent a hús magasban magányos szalonkák suhognak keresztül; éh denevér nyihog, vagy felette kereng egy nyöszörgő kuvik; míg túl rajtok jósló darú-szózatot visz magán a légfolyam. Itt-ott róka csahol, vagy borzfiú rőfög, mit elnyel a puszták bömbölő bikája. Szerte béke-hangon szólal meg a kolomp, s köztök, mintha sírból jőne, elkondul az ökrész kiáltása: »Téritsd meg azt az ökröt héj!!!« Néha egy-egy halkán megvont kálvinistaharang remegve sír. A pásztor ráfigyel s szomorodva mondja: »Halott van Kardeczagon, Isten nyugtassa meg.«” (Kuthy 1906: 88).

³⁹ „Nagy messziről estéli harangszó bűgött bele az áhítatos csendbe és a harangszóval néhány útszéli tücsök versenyzett pajkos kedvteléssel. A kis mezei lak udvarán azonban még másnemű, kevésbé messze ható hangok is voltak hallhatók.” (Kiss 2007: 1011).

A zaj időbelisége, a történetiség megteremtése

A városi tér folyamatosan alakul. És bár tapasztaljuk, olvassuk a változó tér különböző korokbeli leírásait, a nagyvárosiasodó Budapestet megíró regények pedig magáról a változó tér ijesztő, ekkor felismert jelenségéről is beszélnek, mégis: utólagos, elsősorban vizuális megismerési formáink felől értelmezve egy döntően statikus városképeket kapunk. A 19. századi Budapestről terjedő metszetek és dagerrotípiák megmutatnak ugyan egy bizonyos város-sziluetet, de ki is ragadják azt az időből, mozdulatlaná és életteleenné teszik (bizonyos mértékben még azok is, amelyek emberi alakokat, vagy városi forgatagot mutatnak meg). A mozgókép és a hangrögzítés előtti hangzásvilágokról csak kevés, irodalmi munkákon átszűr, vagy a publicisztika néhány, az újonnan tapasztalt zajszennyezésre reflektáló írásán⁴⁰ alapuló tudásunk van.

A városi térrel dolgozó regényeknek egy, a soundscape-re fókuszáló újraolvasása nem csak egy érzékelési többletet, vagy egy új befogadói stratégiát kínál, de a 19. századi nagyvárosiasodás folyamatának egy teljesebb, komplexebb megértését is elősegíti. A hangnak sajátos időbelisége van, a terek auditív tapasztalata pedig lényegesen megváltoztatja azt, ahogyan gondolkodunk róluk. Nem lehet például egy auditív sémát annyira függetleníteni az időtől, mint egy vizuálisat. Ha a templomtorony áll is és funkciójának megfelelően működik is kortárs kontextusban, a harangszó használata lényegesen megváltozott (Schafer 1994: 18). Hasonlóan a vonatfüty és a forgalom zaja is másként működik, más alaphangokból, más zörejekből tevődik össze.⁴¹ Azt a jelenben létet, az aktuálisra figyelést, ami a modern perspektíva és természetesen a nagyváros sajátja, éppen a zaj, a hang tudatos figyelése segíthet megragadni. Gondoljunk csak a Kiss által megmutatott városi terekre, melyek időbeliségét többek közt a minden korabeli olvasó számára ismerős, történetileg is behatárolható zene adja⁴²: „Olyan tüzesen húzzák azt a »Mexikói induló«-t, hogy megrendül bele a szegénylegény szíve tája. Olvasóim bizonyosan emlékeznek még erre a felvillanyozó melódiára. Hány fiatal deli legényt csalt át ez a dal túl a tengeren, hány álmodozó fiatalember ment e hangok után szerencsét, hírt, aranyat keresni és vagy egészen odaveszett, vagy csonkán, bénán, koldusboton vánszorgott vissza.” (Kiss 2007: 431) – a zenei betétek gyakorlatilag *soundtrack*-jévé válnak a regények világának, ezzel egy jól felidézhető auditív tájat rajzolva ki.

⁴⁰ Erre több példát idéz a külföldi szakirodalom viktoriánus hangzásvilágra fókuszáló szegmense. Lásd például Picker 2003.

⁴¹ A zajszennyezés fokozott problémájának korában pedig a kérdésfeltevés különösen aktuális. Azzal a korról foglalkozni, amelyben a hi-fi hangzásvilágok megjelennek és állandóvá válnak, rengeteg továbbvihető problémafelvetést eredményezhet.

⁴² Kuthynál és Nagynál is rengeteg zenei utalás található. A kor népszerű slágereit vagy csak megnevezik, vagy egész szakaszokat idéznek annak szövegéből.

IRODALOM

- Attali, Jacques 1985. *Noise: The Political Economy of Music*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Chion, Michel 2012. *The three listening modes*. = Sterne, J. (szerk.) *The Sound Studies Reader*, London and New York, Routledge.
- Gyáni Gábor 2008. *Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kálai Sándor 2015. „Mindent tudni és látni, mi az utcákon történik” (*Nagy Ignác: Magyar titkok*). Médias 19.
- Kiss József 2007. *Budapesti rejtelmek*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Kuthy Lajos 1906. *Hazai rejtelmek*, Budapest, Franklin-Társulat.
<http://mek.oszk.hu/07500/07552/html/> (2017. 07. 16.)
- Márton-Simon Anna 2016. *Modernné írt város. Városábrázolás és városképek Kiss Józsefnél*. Szakdolgozat. BBTE.
- Márton-Simon Anna 2017. *Változatok rejtelmekre. A honosított és újraértett Sue-féle városregény a 19. század közepén*. ETDK dolgozat. BBTE.
- Nagy Ignác 1908. *Magyar titkok*. Franklin Társulat, Budapest.
<http://mek.oszk.hu/07500/07551/07551.htm> (2017. 07. 16.)
- Picker, John M. 2003. *Victorian Soundscapes*. Oxford University Press.
- Schafer, R. Murray, 1994. *Our Sonic Environment and Soundscape. The Turning of the World*. Destiny Books, Rochester, Vermont.
- Sterne, Jonathan (szerk.) *The Sound Studies Reader*, London and New York, Routledge, 2012.
- Thompson, Emily 2002. *The Soundscape of Modernity: Architectural Acoustics and the Culture of Listening in America 1900–1930*. MIT Press, Cambridge.
- Vörös Károly 1973. *Egy világváros születése*. Kossuth Kiadó, Budapest.

ZGOMOTUL URBAN, CA ASPECT DE MODERNIZARE
 ÎN TREI ROMANE DIN SECOLUL AL 19-LEA

(Rezumat)

În general, textele descriptive și reprezentative sunt transpuse într-o descriere exclusiv vizuală, oricât de complexă ar fi percepția lor perceptuală. Spațiile sunt percepute ca peisaje (*landscape*), iar nu ca lume sonoră (*soundscape*). Modernitatea a adus în prim-plan o lume sonoră fundamental diferită: sunetele și zgomotele spațiilor urbane, dar și cele ale spațiilor rurale s-au schimbat în mod dramatic. Tehnologia, urbanizarea, precum și apariția maselor de oameni în acest context nou au schimbat sensul și interpretabilitatea impulsurilor auditive.

Există o literatură internațională profundă și extensivă legată de *soundscape*-urile secolului al 19-lea (perioada în care schimbările în impresiile auditive au fost cele mai accentuate), dar încă nu există cercetări maghiare (și în general în Europa Centrală și de Est) în această direcție. Acest studiu de caz, oprindu-se asupra câtorva fenomene auditive mai însemnate, analizează comparativ trei romane de *mystery* urban – *Magyar titkok* de Ignác Nagy, *Hazai rejtelmek* de Lajos Kuthy și *Budapesti rejtelmek* de József Kiss – și încearcă să ofere, în acest mod, o înțelegere a lumii sonore urbane în mijlocul secolului al 19-lea.

Cuvinte-cheie: *soundscape*, lumea sonoră, mijlocul secolului al 19-lea, urbanizare, modernitate, romanul de *mystery* urban, József Kiss, Ignác Nagy, Lajos Kuthy.

THE URBAN NOISE AS AN ASPECT
OF MODERNISATION IN THREE 19TH CENTURY NOVELS

(Abstract)

Descriptive and representative texts are often translated to a visual depiction of their subject, however complex their sensory reception may be – while we see these spaces as *landscapes*, we often fail to hear them as *soundscapes* as well. Modernity has brought along a fundamentally different soundscape – the sounds and noises of urban and even rural spaces had changed drastically, the meaning and interpretability of the auditory impulses have been altered by technology, urbanisation and the masses that appeared in this new context.

There is extensive and thorough international literature concerning the soundscapes of the 19th century (the era of the most drastic changes in auditory impressions), however Hungarian (and generally Middle-Eastern European) research is yet to be made. In this case study, through a comparative analysis of three urban mystery novels, *Magyar titkok* by Ignác Nagy, *Hazai rejtelmek* by Lajos Kuthy and *Budapesti rejtelmek* by József Kiss, concentrating on a few prominent phenomena, the author offers an understanding of the workings of the urban soundscape in the mid-19th century.

Keywords: soundscape, mid-19th century, urbanization, modernity, urban mystery novel, József Kiss, Ignác Nagy, Lajos Kuthy

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
marton.simon.panna@gmail.com

ZABÁN MÁRTA

DISZCIPLÍNÁK KÖZÖTT. A SZÍNIKRIKAIK HIVATÁSOSODÁSÁNAK DILEMMÁI EGY 19. SZÁZAD KÖZÉPI VITÁBAN

Kulcsszavak: színikritika, színikritikus, 19. század, hivatásosodás.

A színikritika magyar nyelvterületen sajátos professzionalizációs utat járt be. Ahogyan a nyugati irodalmak 19. századi színikritikáját a szakirodalom mint az irodalomkritika későn és mintegy tökéletlenül hivatásosodó, a professzionális szakmává alakulásként gyakorlatilag ellenálló ágát szemléli,¹ magyar viszonylatban szintén a színikritika sajátos hivatástörténeti helyzetéből adódó bizonytalankodó folyamattal találkozhatunk. Ezek a kételyek, attól függően, hogy kritikusok vagy más diszciplínák képviselői által nyertek megfogalmazást, belülről is lassították a szakma kanonikus önleírásainak megfogalmazásait, és kívülről is fenntartottak egy dilemmákkal teli helyzetet a diszciplína normáira, szerepére, értelmére és szakmai minimumára vonatkozóan. Ennek ellenére a kritika többi ágához képest meglehetősen korai forrásokban érhetjük tetten a színikritika szakmává és szaktudományává válásának jeleit.

A színikritika önálló szaktudományává válásának folyamatában a 19. század közepén egyre határozottabban fogalmazódott meg az igény a műfaj szabályainak kimunkálására. Ugyanakkor több tényező is hátráltatni látszott ezt a folyamatot. Ezek a szaktudományos önértelmezést hátráltató tényezők nagyrészt a színikritika köztes helyzetéből adódtak. A színikritikusok már kezdetől fogva azzal a konfliktuális helyzettel szembesültek, hogy ugyan ők anyagilag és intézményesen azoktól a folyóiratoktól függnének, amelyekben a bírálatuk megjelennek, emellett ugyanakkor az általuk megfogalmazott kijelentések a színházon mint intézményen belül és a színészettel mint szakmával való viszonyukban értelmezhetőek. Ez a helyzet azt eredményezte, hogy a színikritika színházhoz való viszonyának alakulását folyamatosan konfliktusok övezték. Már a század első felében a színi referensek panaszait kiváltó problémává vált az „anticritica” kérdése – tudniillik az, hogy van-e joga a megszólaláshoz vagy véleményének kinyilvánításához a megbírált színésznek vagy szerzőnek. Az, hogy ki és milyen műfajban válaszolhat a színi-bírálatok megállapításaira, a színikritika szakmává válásának fontos kérdésévé vált, hiszen a színikritikus státusa sokáig nem volt egyértelmű, mivel nem a színház intézményéhez tartozott, mégis bele kívánt szólni a színház ügyeibe.

¹ L. pl. Prescott 2013: 11–12.

Ennek megfelelően egymással versengő, eltérő színikritika-értelmezések érhetők tetten a századközép szövegeiben. Jól megfigyelhető három olyan álláspont, amelyek eltérő szakterületekhez kapcsolják a színikritikát: a sajtóhoz, a színházhoz, valamint az irodalomhoz (ezen belül pedig az irodalomkritikához) tartozóként jelenítik meg. Azért nagyon fontos, hogy az egyes szövegek éppen milyen diszciplínához tartozóként jelenítik meg a színikritikát, mert mindig az illető szakterület keretei között kap jelentést, ahhoz képest nyer értelmet maga a színikritika mint műfaj és a színikritikusi szakma. Ugyanakkor szakmaisága, valamint funkciója is annak az adott rendszernek a jelentéseitől függ, amelynek keretei közé helyezik. Ennek aztán messzemenő következményei vannak. Az utóbbi idők színikritika-története például azért hangsúlyozza, hogy a színikritika esetében késői és tökéletlen professzionalizációról beszélhetünk, mert abból az előfeltevésekből indul ki, hogy a színikritika elsődlegesen irodalmi műfaj, az irodalomkritika testvérműfaja, és atipikus professzionalizációjának egyik oka, hogy például az irodalomkritikához képest sokkal később jelent meg tantárgyként az intézményes oktatásban (Prescott 2013: 11–12.). Ha más előfeltevésekből indulunk ki, a hivatásosodásnak egészen más aspektusai válnak fontosakká, és amint remélhetőleg ennek a tanulmánynak az érveléséből is kitűnik majd: a megkésett, a professzionalizációnak ellenálló színikritika-kép helyett egy olyan tudomány képe rajzolható meg, amely már egész korán a hivatásosodás jeleit mutatja. A színikritikát az irodalmi rendszerhez kapcsoló, sőt akár szépirodalmi szöveggént elgondoló álláspontokra bőven van példánk a 19. század közepéről is. Arra az elképzelésre is van példánk, amely a színház keretei között véli elgondolhatónak a műfajt. 1852 decemberében például a Pesti Napló a következőképpen tudósít a drámabírálo bizottság összetételének módosulásáról: „az igazgatóság a drámabírálo választmányt saját közvetlen befolyása s részvéte mellett alkotván össze, a színművészet mindhárom ú. m. szépműtani, színirodalmi és gyakorlati színészi elemeiből igyekezett egy bizottságot szervezni, melybeni közreműködésre következő egyéneket választott ki s illetőleg megnyert: a szép műtani részben: Ürményi József, b. Kemény Zsigmond, Csengeri Antal, Czuczor Gergely, Egressi Gábor urakat, – színirodalmi pályáról: Jókai Mór, Nagy Ignác, Szigligeti Eduárd, Vahot Imre urakat, s végre színészek közül: László József, Lendvai Márton, Szentpéteri Zsigmond és Szigeti József urakat.” (Pesti Napló 1852). Ebben az elgondolásban tehát a színikritika (de legalábbis a drámabírálat)² a színművészet egyik ágaként értelmeződik. A harmadik említett elgondolás, amely szerint a színikritika zurnalisztikai műfaj, szintén közkeletű vélekedés volt a tárgyalt korszak magyar irodalmában, erről az aspektusról bővebben lesz szó a későbbiekben. Ezen kívül magyar vonatkozásban is nyomon követhető egy olyan érvelési hagyomány, amely leválasztja az „akadé-

² A színikritika-értelmezések pluralitásának utólagos értelmezését az is bonyolítja, hogy sok esetben nem nyilvánvaló, hogy az illető szöveg a drámaszövegek bírálatáról vagy a színielőadások kritikáiról beszél-e, vagy hogy egyáltalán műfaji különbséget tesz-e ezek között.

miai” szakkritikát a „zsurnalisztikáról”. Az előbbi kategóriába a drámabíráló bizottság értékeléseit és az önmagukat irodalmiként meghatározó lapok színbírálatait, az utóbbiba a politikai lapok tárcáiban megjelenő drámabírálatokat sorolva: „A »Hölgyfutár« kritikusa egy sima udvarias poéta, ki néha megmondja ugyan az igazat, de jó szívénel fogva olyanformán kezeli a kritikát, mint Dobzse László királyi kegyeit. – Egyszer az egyik s máskor a másikat dicséri meg. – Roszálásai ritkák; megrovásai fehér hollók. Különben ment minden malitiától és nem bosszúálló; mi kritikusban ritka tulajdon.

A »Divatcsarnok« kritikusai ártatlan jó emberek; nem vétenek a légynek sem és tartozó pietással viseltetnek a tekintélyek iránt. Minden új darabnak lelkiismeretesen elmondják meséjét; a régiekről megemlítik, hogy ki írta, és milyen publikum jött be. – Nem egyszer láttuk, hogy öt előadásról alig volt tíz sor kritika; no de e helyett megjelent e szépirodalmi magyar lapban Gorcsakoff herceg biographiája, és több hasonló érdekű érdekességek.

A »Budapesti Viszhang« dicséretes kivételt képez; hanem kívánni való, hogy modora kevésbé doctrinár lenne, s az előadásokról rendes rovatot vinne.

A politikai lapokról, mint a melyek körébe csak mellékesen esik a színbírálat, kevés mondani való lenne, ha igen sok mondani való nem volna; de csak röviden jegyzem meg, mikép a »Pesti Napló« többet gondol ugyan a színpaddal, mint az egész világ politikájával; de mióta csak egy istene van, minden más csak bálvány előtte, és mióta Istenségének képe keblének oltárán egy »egész köggé tökéletesült«, azóta részrehajlatlansága közmondássá vált.

Mi végre a »Budapesti Hírlapot« illeti, ennek kritikusa azt hiszi, hogy mert keze nem az övé, tollát sem használhatja szabadon; pedig nem szenved kétséget, hogy ha az érintett akadályon kívül, más ugyancsak abból eredő nehézségek nem gátolnák, ő lenne leginkább hivatva meghatározni egy darab érdemét, egy művész tehetségét és hangot adni a közvéleménynek.

A mely kritikus nem tökéletesen független, az el van veszve.” (Cucaracha 1854: 3343). A színikritika és a szólásszabadság (és általában véve a függetlenség, szabadság) viszonya, amint a későbbiekben is látni fogjuk, a műfaj hivatásosodásának fontos terminusa lesz a későbbiekben is, és több szakmai megoldás magyarázóelvévé válik. Az idézett szöveg szintén a hírlapírás egyik szakágaként írja le a színikritikát, felsorolásából látható, hogy intézményesen annyira meghatározottként látatja a műfajt, hogy nem is szerzők, hanem folyóiratok szerint sorolja kategóriákba az egyes szövegeket.

Ennek a három elgondolásnak a szimultán jelenléte már elég korán olyan szövegek megszületését eredményezte, amelyek a többi vélekedéssel szemben védik saját színikritika-fogalmukat, és próbálják körülírni, hogy saját elképzelésük felől melyek a szakszerű kritikairás szabályai, és melyek egy valódi színikritikus ismérvei.

A színikritikának mint műfajnak a fokozatosan kanonizálódó fogalma felől elkezdenek értelmezhetetlenné és illegitimé válni a kritikai észrevételekre érkező

más műfajokban alakot öltő válaszok. Például 1840-ben Kiss Iván, a Honművész színikritikusa rovatindító bemutatkozó cikkében arról beszél, hogy a színikritika azért van nehéz helyzetben magyar nyelvterületen, mert a kritikákra érkező válaszok nem felelnek meg a műfaj szabályainak: a színészek nem szakmai érvekkel, hanem informális utakon válaszolnak, melyeknek műfaja a pletyka és a rágalom.³ Egy másik, szintén korabeli panaszban a tettelegesség is lehetséges antikritikának bizonyul: „Nem egyszer történt, hogy énekesnök’ lovagjai, agyon lövéssel, párviadallal fenyegették a’ színházi referenseket azért, mert bátorzkodtak kimondani, hogy ez ’s amaz énekesnő hibásan énekel, vagy torka csőtörtököz, vagy hangját elvesztette és az ütlegelés, vagy másnemű alacsonkodás csak azért maradt el, mert a’ lapszerkesztőkben elég férfiúság és böcsületesség volt a’ színházi referens’ nevét holmi színházban bérért tapsoló uracsok’ és járdataposó vitézek’ kívánatára föl nem fedezni. [...] Megszokjuk mi is mind a’ szabad szót, mind a’ véleménytűrést bizonyosan és megtanuljuk a’ szabadságot, csak kissé korosodjunk e’ helyzetben. Addig pedig nincs más hátra, mint az, hogy a’ rend, illedelem, méltányosság és szabad szó’ valódi baráti erős áttörhetlen phalanxot képezzenek azon gyalázatosak’ utálatában és megvetésében, kik illynemű cáfolati fegyverekkel élnek, mit úgy fognak kellőképp eszközölhetni, ha kikerülendik, nem társalkodnak vele, nem szenvedik meg magok közt, mint rendbontót, alávaló úton állót, és dögvészes embert, az olyat, kire a’ felhozottakhoz hasonló tények sülnek ki, ’s úgy tekintik őt mint szemetjét és söpredékét az emberi nemnek, kivel társalkodni becsületes embernek szenny.” (Bajza 1842: 327–328) Hosszasabban idéztem a szövegét, mert jól láthatóvá teszi azokat az érveket, amelyekkel a szerző igyekezett a szakmailag elfogadható megnyilvánulások terét a kritika fokozatosan normativizálódó műfajára korlátozni. Ilyen értelemben a szakmán kívülről érkezők megszólalásainak érvényessége csökken, még akkor is, ha maga a kritika épp őrölk szöveget. E szerint az érvelés szerint a színikritika magának a szólás- és vélemény szabadságnak a műfaja, a kritikusi anonimitás pedig a vélemény szabadságot biztosítja. Az anonimitás ugyan általánosan elterjedt jelenség volt a színikritika hivatásosodásának későbbi fázisaiban is, vitahelyzetekben többnyire leminősült az álnevek használata, és legtöbbször a gyávaságot, a szakmai tudás hiányosságai miatti félelmet vélték a használata mögött meghúzódnival.⁴

³ „Uram, múltjék-el tőlem e’ pohár, ha lehet! így könyörgék, nem ugyan a’ gethsemani kertben, hanem e’ lapok szerkesztője szobájában, midőn általa barátságosan felszóllítottam a’ színi tudósításoknak ezentúli rendes közlésére; mert ismerem az ajánlott pálya göröngyeit, ismerem a’ kellemetlenségeket, melyekkel színi referensnek magyar országban küzdeni kell; mert tudám, hogy nemcsak a’ megrovott színészek és nőket, ezeknek barátnőit, imádóit, pártolóit ingerli maga ellen, hanem a’ lapnak, melyben megrovatnak, némely előfizetőit is elidegenítik attól, midőn önszemélyökben az intézetet panaszolják megtámadottnak.” (Kiss 1840: 23).

⁴ Bár külön nem fogok rá kitérni, az itt következőkben tárgyalt 1856-os színikritika-vita esetében is ezekkel az érvekkel találkozhatunk. Az álneven vitakozó Greguss Ágost az utolsó hozzászólásában fel is fedte a nevét, hogy felmentse magát az álnévhasználat miatt őt ért vádak és gyanúsítások alól. A kritikusi anonimitás korabeli jelenségéről bővebben l. Brake 1994.

A színikritika műfaji normáinak fokozatos stabilizálódásával párhuzamosan a kritikákra adott válaszok lehetséges műfajait is kimunkálták, és jellemzően az antikritikán kívül a színpadon, a színészi játékban történő válaszadás is általános gyakorlattá vált,⁵ még sok évtizeden keresztül kiváltva ezzel a színikritikusok rosszálló tiltakozását.

A színikritika hivatásosodásával, a szakmai minimumnak és a hivatás normáinak a kikristályosodásával párhuzamosan a 19. század második harmadában kialakult magának a színikritikus szakmának is egy olyan önképe, amelyen belül a színikritikus szakmai identitását elgondolhatta, amelynek normái között szakemberként határozhatta meg önmagát. Ehhez kapcsolódóan körvonalat nyertek a szakma elfogadott reprezentációi is, amelyek megfeleltek annak az önképnek, amelyet a színikritikát mint tudományt és a színikritika-írást mint szakmát művelők kialakítottak önmagukról.

Leginkább az 1861–62-es kritika-vitában vált láthatóvá a magyar kritika hivatásosodásának az a fázisa, amelyben a legfontosabb műfaji normák kanonizációja végbement.⁶ Az említett kritika-vita Arany János lapjában, a Szépirodalmi Figyelőben zajlott, a különféle véleményeket Arany jegyzetei igyekeztek összefogni és közös platformra hozni. Ennek a polémianak az előzményeként fogható fel magának a színházi szakkritikának a mibenlétét feszegető 1856-os érdekesítő tollharc, amely több lap színikritikusa véleményének egymáshoz feszülése nyomán alakult ki.⁷

A vita kiváltó oka egy szépirodalmi mű sajátos színikritikus-ábrázolása volt, amely a szaktudósi szakmai identitásnak több kritikus tiltakozását is kiváltó reprezentációját nyújtotta, és ezzel egy érdekesítő, fontos elvi kérdéseket vitató polémia kialakulását eredményezte.

⁵ „Dicsérj meg egy színésznőt, hogy bizonyos mozzanatot jelesül adott, s csaknem bizonyos lehetsz benne, mikép másodszeri szerepléskor ugyanazon hely el lesz szándékosan ejtve; rój meg egy idétlen szót, minő pl. a *kötelem* „Essex”ben, s teljesen bizonyos lehetsz benne, hogy midőn „Essex” másodszer adatik, Szerdahelyi, Jókainé, s mások e szót kétszerte nagyobb hangnyomattal ejtendik – mi ennyit jelent: „csak azért is!” – Hogy e „csak azért is!” nem tartozik a darabhoz és szerephez, nem is említvén, csak azon kérdést vagyok bátor megpendíteni: vajjon kinek érdekében beszél a színi kritika? – Úgy hiszem, valahányszor a művészet érdekében szól, mindig egyszersmind a valódi színész érdekében is beszél; – mert higyétek el, igen csekély, s igen kétes azon dicsőség, melyet egy színi referens vagy bíráló megjegyzései, s megrovásai után várhat. Akármí más úton hamarább lehetünk híresekké, mint a bírálgatás által.” (Salamon 1856a).

⁶ L. erről érdemben: T. Szabó 2003.

⁷ Hangsúlyozni szeretném, hogy az által, hogy az irodalmi szakkritika mibenlétét feszegető kritika-vita előzményének tekintem az 1856-os színikritika-vitát, magát a színikritikát legkevésbé sem szeretném csupán irodalmi műfajként szemrevételezni érvelésemben. A két vita között csupán a vizsgálatukkal felvethető hivatástörténeti kérdések hasonlósága miatt vontam párhuzamot.

A drámabíráló választmány 1856-ban bemutatásra érdemesnek ítélte és elfogadta Szerdahelyi Kálmán *Rászedtek a komédiások* című bohózatát, melynek július 27-én volt az ősbemutatója a pesti Nemzeti Színházban. A darabról szóló bírálatok egytől egyig kritikán alulinak tartották a művet, a korabeli kritika nagy része pedig emellett nagy méltatlankodással is fogadta a mű egyes aspektusait. A mű előadására íródott első reflexiók látszólag ugyanazt állították (ti. hogy Szerdahelyi bohózata kritikán aluli), a hasonló értékítéletek mögött azonban sok esetben eltérő kritikusfogalmak, kritikaelképzelések és műértelmező stratégiák húzódtak meg.

A bemutató után elsőként a *Hölgyfutár* közölt bírálatot a darabról, amelyben a névtelen kritikus Szerdahelyi művét a kritikusok ellen írt darabként értelmezte: „A történet alapja ez: egy színész halottnak tette magát, hogy nőül nyerje szeretőjét, egy leányt, kinek gyámtyja csak híres embert szeretne a hölgy férjeül. Persze a rossz lelkű kritikusok (név szerint hárman) kik eddig rágalmazták, midőn halálhírét veszik, az egekig magasztalják minden igaz ok nélkül.

E kritikusok még phantastikus alakok sem lehetnek. Vörösmartytól kezdve le az utolsó vidéki levelezőig aligha fog találni irodalmunkban Szerdahelyi úr író, ki bírálati tollát pénz vagy más érdekből bérebe adta volna. Tehát egy nagy közönség előtt, privát passióból, vagy tehetlen malice-bűl hazudott.” (*Hölgyfutár* 1856a). Látható, hogy a bírálat szerzője számára a legfőbb problémát az jelentette, hogy a darabban szereplő kritikusok erkölcsi magatartása kifogásolhatóvá válik, semmilyen eszköztől nem riadnak vissza a szakmai cél érdekében. Leginkább tehát a kritikus hivatást a piaci logikával összekapcsoló reprezentáció háborította fel a *Hölgyfutár* kritikáját. A bírálat személyeskedő megjegyzésektől sem mentes, utal Szerdahelyi színész voltára, és utal arra, hogy drámaszerzői tevékenysége nem független színészi eredményeitől. A darabot mimetikus műként értelmezi, és hazugsággal vádolja a szerzőt, aki szerinte valótlanosságokat állít művében a kritikusokról. Már ez az első kritika is kitér rá, hogy bár meglehetősen sikere volt a darabnak, a művet mégis kritikán alulinak tartja, az előadás végén kitörő ováció pedig csupán a karzatnak volt tulajdonítható, ezért a mű megítélése szempontjából valójában irreleváns. Felhívja a figyelmet a drámabíráló választmány és az igazgatóság felelősségére abban, hogy egy ilyen, a színházat mint intézményt kompromittáló mű a színpadra kerülhetett.

Pár nappal később, július 30-án a *Családi Lapok* közölt névtelen bírálatot a műről. Ez is egy határozott hangú negatív vélemény, abban mégis különbözik a *Hölgyfutárban* megjelenő első bírálattól, hogy míg annak szerzője úgy látta, hogy Szerdahelyi darabja a kritikusok ellen íródott, a *Családi Lapok* színi referense szerint a kérdéses mű az újdonságokat ostromozza „csípős célzatokkal” (*Családi Lapok* 1856: 697–698). A darabot a következő két kritika is sikerületlennek tartotta, Vajda János a *Magyar Sajtóban* (Vajda 1856), Salamon Ferenc pedig a *Budapesti Hírlapban* közölt kritikát róla (Salamon 1856c). Salamonhoz hasonlóan

Vajda is a kritikusokat kipurózáló műként értelmezte, Salamon terjedelmében és tartalmában is bővebb szövegében pedig a kritikus és újságíró terminusok szinonimaként jelentek meg, és tulajdonképpen a Hölgyfutár szempontjait és érveit mondta újra. Ebben a kritikában is központi problémává vált a kritikus szakma és a pénz kapcsolatának a tematizálása a darabban, a drámabíráló választmány felelőssége, az előadás sikere és a mű valódi értéke közötti különbség hangsúlyozása, Szerdahelyi színészi identitásának hatása a darab értelmezésére.

A Vasárnapi Újságban Kakas Márton álnév alatt Jókai írt gunyoros hangú kritikát a darabról (Jókai 1856). Ő is gyengének tartotta a darabot, s a mű által nyújtott reprezentációnak ő is azt az aspektusát emelte ki, amelyben a kritikus szakma és a pénzért szerzett újdonság összekapcsolódik: „De, édes barátom, lopni szoktuk mi az újdonságot, nem négy forintért venni. Szegény kritikusnak egész havi bére négy forint, meg egy pár fejelés csizma, sok színésznek kellene addig mérget inni, míg azért az újdondászok négy forintot adnának ki.” (Jókai 1856: 270–271). Ebben az idézetben is látszik, hogy Jókai a fentebb tárgyalt kritikákkal rokon értelmezési stratégiával közelített a műhöz, mimetikusan értette a mű kritikus-reprezentációját, egy olyan irány-darabként értelmezte a *Rászedtek a komédiásokat*, amely a kritikus szakma fonákságainak a megjelenítését és bírálatát kívánta elvégezni. Jókai szövegében is szinonimaként jelenik meg a kritikus és az újdondász kifejezés.

A műről a Délibáb hasábjain megjelenő névtelen írásban a kritika értelmét a színházzal mint intézménnyel való kapcsolatában nyerte el: azért róta meg a darabot, mert „a színházat, az a fölött örökösök és annak közönségét egyaránt sértő” mű (Délibáb 1856). A műről írt első reflexiók tehát egybehangzóan állították, hogy a darab bírálaton aluli, hogy parodisztikus reprezentációját nyújtotta egy szakma képviselőinek, abban viszont eltértek a vélemények, hogy mi is ennek a szakmának a neve, és hogyan lehetne megnevezni a képviselőit: kritikusok, zornaliszták, újdondászok, bírálók, műítészek névvel egyaránt illették azt az „osztályt”, amelynek szerintük Szerdahelyi darabja a paródiáját nyújtotta.⁸

Az előző, sok tekintetben hasonló véleményekkel szemben Greguss Ágost írt polemikus hangvételű kritikát a darabról (Greguss 1856). Írásában magának a darabnak vagy az előadásnak a bírálatára kevesebb hangsúlyt fektetett, leginkább az említett korábbi kritikák megállapításaival polemizált.

⁸ A fenti vita elcsitulásával egy időben Szerdahelyi újabb megnyilvánulása borzolta fel a kritikus kedélyeket: a *Férjem színész* című pályavígjátékban szereplő színikritikus alakjának megformálásakor a Hölgyfutár színi referensének jellemvonásait jelenítette meg, ezzel mintegy megbélyegezve őt is, és – a darabról írt kritikák értelmezése szerint – megbélyegezve a teljes színikritikus szakmát. Több forrásunk is utal rá tehát, hogy ebben az időszakban mind a szakmán belül, mind azokban a diszciplínákban, amelyekből maga a színikritika elhatárolni igyekezett magát a hivatásosodás folyamatában, intenzíven foglalkozott a színikritikus szakma mibenlétének, leírhatóságának kérdésével.

Greguss is bírálaton alulinak tekintette a darabot, ugyanakkor nehezményezte, hogy az előtte megszólaló kritikusok „nem a darab szerzőjét elvontan, hanem a színész Szerdahelyit vették elő” (Greguss 1856). Az előtte megszólaló többi kritikus genetikus értelmezése ellenében Greguss egy olyan hangsúlyosan műközpontú értelmezést szorgalmazott, amely a jó pár évvel későbbi, már említett kritika-vitában megszólaló Szász Károlyéval⁹ rokon: „A bírálatnak tehát azt kell mondania, hogy Szerdahelyi úr rossz darabot írt, de nem azt, hogy elbizott; mert az ő elbizottsága vagy elnembizottsága nem tartozik a dologra, s a ki ezt emlegeti, azt árulja el, hogy nem az író nézi az íróban, de a színészt, a mi újólág nem tartozik a dologra. Kikelhet a bírálat bátran a drámapírálóválasztmány ellen, miért fogadott el oly rossz darabot, minő a Szerdahelyi úré; de ne feledje, hogy semmi köze a színészhez, midőn ez mint író lépett föl. A bíráló legyen tárgyilagós: vizsgálja a munkát, a mint az van, s ne törődjék írója társadalmi állásával; ha a munka a bírálók nevetséges oldalait akarja gúnyolni, ne nézzen egyebet mint azt, hogy sikerült-e a gúnyolás vagy nem, és feledje, hogy társadalmi állásánál fogva ő maga is azon osztály tagja, melyet a munka írója tárgyal választott.” (Greguss 1856). Míg a korábbi értelmezések Szerdahelyi elbizakodottságáról beszéltek, Greguss szerint „Szerdahelyi úr, kinek személyesen nem igen lehet oka haragudni bírálóira, kritikusok kifigurázását kísérté meg, ezen kísérletével mintegy fölhíván őket (legalább a gyöngébbeket) arra, hogy ezentúl ellene legyenek, miután eddig mellette valának, ezzel ő oly elszántságot és függetlenséget tanúsít, mely neki inkább becsületére mint szégyenére válik. Hogy rossz darabot írt, s hogy a célbavett kifigurázás nem sikerült neki, az mindenesetre baj, de legkevésbbé sem nagyobb baj, mint az, ha valamely más írónak, a ki nem színész, valamely más tárgyú darabja nem sikerül.” (Greguss 1856). Greguss tehát irodalmi kísérletként fogta fel a darabban megjelenített kritikus-reprezentációt, amint a Pesti Naplóban megjelent anonim, de feltehetően a Greguss álláspontját képviselő későbbi írásból kiderül, komikus ábrázolásra tett írói próbálkozásként értette azt (Pesti Napló 1856b).

A vita több szálon futott, számos esztétikai és kevésbé esztétikai kérdést vetett fel, a tárgyalt kérdés tekintetében viszont most az az aspektusa válik igazán fontossá, hogy a polémia résztvevői látenszen arról kezdtek vitatkozni, hogy Szerdahelyi bohózata hogyan és milyen értelemben tekinthető antikritikának, és ha annak tekinthető, műfajilag és szemléletileg elfogadható-e annak.

⁹ Szász Károly az 1861-es Szépirodalmi Figyelő-beli kritika-vitában Salamon Ferencsel vitatkozva fogalmazza meg a kritika általa elgondolt műfaji tétjét: „ha arról beszél [a kritika], hogy W[ohl] Janka szőke-e vagy barna, magas-e vagy alacsony, szépen énekel-e vagy nem, rántást tud-e keverni jobban vagy zongorázni? stb. stb. az már nem jó lesz! [...] Én mindig azt mondtam s mondom, a művet (vagy akár az egész írói pályát) vegye, tegye, boncolja a kritika, de hagyjon békét a személynék.” (Szász 1861: 638).

A Hölgyfutár a művet a „kritikusok elleni helytelen színpadi polemiának” tekinti (Hölgyfutár 1856b), Salamon pedig a hírlapi viták színpadra vitelének helytelenségéről értekezik egyik, a vitához kapcsolódó szövegében.¹⁰ Ezekben a megjegyzésekben a bírált bohózat a kritikus diskurzusra adott válaszként értelmeződik: egy olyan műfajt emeltek a kritikai polémiák közé, amelyet hagyományosan nem szoktunk a kritikai polémiák korpuszához sorolni. Azt állítják ezek a szövegek, hogy Szerdahelyi olyan műfajt választott a kritikai polémia megszólalási közegeként, ami nem volt megfelelő, és ezen belül magának a kritikának és a színikritikusnak számukra elfogadhatatlan reprezentációját nyújtotta. A Pesti Naplóban megjelent válaszcikk ebből a szempontból is értelmezhető: „Fölteheti a bíráló, ha úgy tetszik neki, hogy az író csakugyan a színészi osztály sérthetlenségét akarta egyfelől kiemelni, másfelől egy másik osztályt akart nevetségessé tenni: hanem ekkor is azt nézze, sikerült-e az írónak, a mit akart, nem pedig, hogy miért akarta, a mit akart. Egyébiránt Szerdahelyi úrra nézve elesik azon föltevés is, hogy ő a kritikusok elleni személyes panaszait akarta legyen közönség elé hozni, – mert épen neki személyesen nincs oka haragudni a bírálókra, kik méltányosak voltak iránta.” (Pesti Napló 1856a). Amikor a cikk írója amellel érvelt, hogy a *Rászedtek a komédiások* esetében inadekvát szempont a szerző bosszújáról beszélni, hisz Szerdahelyi folyamatosan csak pozitív kritikákat kapott, tulajdonképpen azt is állította, hogy a mű nem tekinthető antikritikának, mert nem létezik az a kritika, amire írott válaszként lehetne értelmezni. Ha pedig nem antikritika, akkor szépirodalmi szöveg, amelyben nem a válasz kijelentéseinek igaz vagy hamis voltát kell vizsgálni, hanem a reprezentáció esztétikai értékét, azt, hogy „sikerült-e az írónak, a mit akart” (Pesti Napló 1856a).

A vizsgált korpuszt elsődlegesen a különböző irodalom- és kritikafogalmak vitájaként, a színikritika alapvető szabályaira, a szakmai etika normáira rákérdező tollharcként értelmeztem, amely láthatóvá teszi a műfaj professzionalizációjának egy új fázisát. A magyar színikritika hivatássá válásának legfontosabb kérdései a 19. század közepén tehát olyan kérdések körül csoportosultak, mint hogy milyen műfajokban lehet legitim módon megszólalni egy színikritikai vitában, ki az, aki egyáltalán megszólalhat, melyek azok a jelentések, amelyek a színikritikushoz mint szakemberhez és a színikritikához mint szakmához kapcsolhatóak, melyik az a szakterület, amelyhez kapcsolódik, és amelyhez képest meg lehet fogalmazni a kanonikus jelentéseit.

A színikritika a felvetett szempontok és a vizsgált vita alapján olyan köztes műfajként kezdett el kanonizálódni a magyar irodalomban, amelynek alapvető jelentései legalább három diszciplínával való viszonyában határozódtak meg, és a színház, a zsurnalisztika és az irodalom sajátos intézményi és szaktudományos logikájának egyaránt megfelelni akaró műfaji normakészlet kialakulását eredményezte.

¹⁰ „Azt akartam mintegy mondani, hogy a hírlapokban olykor hevesen kitörő személyes polemiákat műintézetünk megalázása nélkül színre hozni nem lehet. Ezt a darabra magára mondtam, s nem szükség bővebben fejtegetnem.” (Salamon 1856b).

IRODALOM

- Prescott, Paul 2013. *Reviewing Shakespeare: Journalism and Performance from the Eighteenth Century to Present*. Cambridge University Press, Cambridge.
- [Bajza József] 99., *Budapestről*. Athenaeum 1842. okt. 4. 41. sz. 327–328.
- Brake, Laurel 1994. *Criticism and the Victorian Periodical Press = Uő, Subjugated Knowledges: Journalism, Gender, and Literature in the 19Th Century*. New York University Press, New York. 1–35.
- Cucaracha, *Pesti levelkék*. Budapesti Hírlap 1854. dec. 17. 598. sz. 3343.
- Greguss Ágost, *Néhány alkalmi szó az „Özvegy és proletár” s „Rászedtek a komédiások” című darabok körül*. Pesti Napló 1856. aug. 7. 366–1949. sz.
- [Jókai Mór] Kakas Márton, *XII. levél. „Özvegy és proletár”, Beöthy Lászlótól és „Megcsaltak a komédiások” Szerdahelyitől*. Vasárnapi Újság 1856. aug. 3. 31. sz. 270–271.
- Kiss Iván, *Magyarjátékszín*. Honművész 1840. jan. 9. 3. sz. 23–24.
- Salamon Ferenc, *Rászedtek a komédiások*. Budapesti Hírlap 1856. aug. 1. 178. sz. (Salamon 1856a)
- Salamon Ferenc, [c. n.] Budapesti Hírlap 1856. aug. 9. 185. sz. (Salamon 1856b)
- Salamon Ferenc, *Vasárnap (14-n) A cigány; hétfőn Komlóssy Ida javára Judith és Holofernes; kedden Afanasia; szerdán Becsületszó (vigjáték) és Gizella (ballet); csütörtökön Próféta; pénteken Egressy G. fölépteül Brankovics György; szombaton Szerelmes ördög (ballet)*. Budapesti Hírlap 1856. szept. 25. 222. sz. (Salamon 1856c)
- T. Szabó Levente 2003. *Kritikaképzetek pragmatikája az 1850-es években*. = Uő (szerk.), *RODOSZ-tanulmányok I*. Kriterion, Kolozsvár. 175–190.
- Szász Károly, *A kritikáról – még egy kis toldalék*. Szépirodalmi Figyelő 1861. aug. 8. 40. sz. 638.
- [Vajda János] (V.), [c. n.] Magyar Sajtó 1856. aug. 1. 178. sz.
- [sz. n.], [c. n.] Pesti Napló 1852. dec. 4. 823. sz.
- [sz. n.], [c. n.] Hölgyfutár 1856. július 29. 174. sz. 714. (Hölgyfutár 1856a)
- [sz. n.], Nemzeti Színház. Családi Lapok 1856. júl. 30., 5. évf., 21. sz. 697–698.
- [sz. n.], *Előadások a nemzeti színpadon*. Délibáb 1856. augusztus 3. 31. sz. 374.
- [sz. n.], [c. n.] Hölgyfutár 1856. aug. 5. 180. sz. (Hölgyfutár 1856b)
- [sz. n.], [c. n.] Pesti Napló 1856. aug. 10. 369–1952. sz. (Pesti Napló 1856a)
- [sz. n.], [c. n.] Pesti Napló 1856. aug. 17. 375–1958. sz. (Pesti Napló 1856b)

ÎNTRÉ DISCIPLINE. CONCEPTELE GENULUI CRITICII TEATRALE
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL 19-LEA

(Rezumat)

Studiul de față oferă o interpretare a aspectelor profesionalizării criticii teatrale maghiare din a doua jumătate a secolului al 19-lea, bazată pe o polemică desfășurată în mai multe jurnale ale epocii. Prin interpretarea argumentelor formulate în aceste texte se ajunge la concluzia că în această perioadă a profesionalizării criticii teatrale maghiare au existat mai multe concepte concurente ale genului. Poziția interdisciplinară a genului criticii teatrale este unul dintre factorii cei mai importanți care vor aduce la această omonimie în procesul profesionalizării: ea va fi definită ca fiind legată de teatru, de literatură și, de asemenea, de jurnalistică. Studiul propune descrierea și interpretarea acestei situații dilematice.

Cuvinte-cheie: critica teatrală, profesionalizare, literatură maghiară, secolul al 19-lea, teatru, jurnalism.

BETWEEN DISCIPLINES. CONCEPTS OF THE GENRE
OF DRAMATIC CRITICISM IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY
(Abstract)

The essay discusses the aspects of the mid 19th century professionalisation of dramatic criticism by examining the texts of an argument on dramatic criticism published in several Hungarian papers in the year 1856. The arguments of the parties involved reveal several conflicting concepts of dramatic criticism in action at this phase of professionalisation of the genre. One of the most important factors determining various concepts of dramatic criticism was the intermediate disciplinary position the genre adopted during the process of professionalisation: it is equally defined as a meta-genre in theatre, a meta-genre in literature and a genre in journalism. The essay sets out to describe and interpret this highly dilemmatic situation.

Keywords: dramatic criticism, professionalisation, Hungarian literature, 19th century, theatre, journalism.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
zabanmarti@yahoo

SZEMLE

HANSÁGI ÁGNES, *Tárca–regény–nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei.* Ráció Kiadó. Budapest, 2014. 424 lap.

Tárca, regény, nyilvánosság: olyan befelé strukturált fogalmak, amelyek brainstorming-szerűen hívják elő az előzetes ismereteket, az olvasandó kötet iránti elvárásokat, és a minimalista főcím által generált kérdéseket. Az alcím kiegészíti, de egyúttal le is szűkíti a tanulmányok által vizsgált témaköröket, hiszen kijelöli azt a kapcsolatot, amely Jókai Mór munkássága és a magyar tárcaregény között fennáll – gondolhatnók első ránézésre. Hansági Ágnes kötete azonban nemcsak értelmezi, feltárja, elemzi ezt a kapcsolatot, hanem kultúr-történeti-, médiumelméleti-, és sajtótörténeti kontextusban mutat arra rá, hogy hogyan, miként valósult meg a tárcaregény térhódítása, kitér ennek a magyar irodalomra és olvasóközösségekre gyakorolt következményeire, továbbá azt is láttatja, hogy a két hazai író, Jókai Mór és Móríc Zsigmond, hogyan használták fel/ki ezt az új médiumot arra, hogy minél szélesebb rétegekhez juttathassák el műveiket.

„A tárcaközlés a 19. század mediális viszonyai között az irodalmi kommunikáció számára a leghatékonyabb »csatorna«, olyan publikációs módus, amelyről még a huszadik század első évtizedeiben sem mondhatnak le az írók, sőt, az akkori élő klasszikusok sem.” (22.o.) Az eredetileg önálló tanulmányokból alkotott gyűjtemény egységes és releváns látképet biztosít egy olyan folyamatról, amelyről csupán az utóbbi években indult diskurzus, hiszen a démonizált és leértékelt tárca médiumát évtizedeken keresztül elfelejtettnek, értéktelennek bélyegezte meg az utókor. A könyv-médiumban kiadott műalkotások felértékelődésének következménye, hogy a sokak által olvasott politikai napilapokban szereplő regényeket népszerű, csupán olvasmányos mellékletekként értelmezték, ennek ellenére ismeretes, hogy sok szerző számára ez a közlési forma jelentette a hírnevet: Jókai számára a folytatásokban közreadott regényei, az *Erdély aranykora*, *Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán* hozta meg az abszolút sikert, amelyet az utolsó másfél évszázad során sem ért csorba. A tárcaregény műfaji meghatározásának eltéréseit a kötetben, a Hauser Arnold-féle tárca-regény-koncepció teszi egységessé, így különböztetve meg a folytatásos regény és a tárcaregény funkcionalitását, tulajdonságait, működéseiknek másságát.

A tíz nagy fejezet belső tagoltsága segíti az olvasás menetét, hiszen a tematikus alfejezetek és ezeknek kisebb részekre felosztott egységei összefogják a szerteágazó, világirodalmi kontextusban működő tárcaregény-közlés folyamatának következményeit, működését, megvalósulását. A részletes fejezetcímek kibontják és kijelölik a tanulmányok tartalmát, így nyújtva segítséget a szisztematikus, vázlagszerű értelmezésben és a különböző témakörű alfejezetek keresésében. A Pesti Napló kiemelkedő szerepvállalásának bemutatását a gyűjtemény végén megtalálható katalógus illusztrálja, ahol megfigyelhető a fordítások nagy száma mellett, a hazai magyar írók eredeti munkáinak sokszínűsége, és az az érdekelt-séggel együtt növekvő fejlődés, amely által a regények egyre rövidebb idő alatt jelenhettek meg a nagyszámú olvasóközösség által előfizetett politikai napilap hasábjain. A kanonizáció, a médiumváltás, és a médiumközöttiség kérdésköreinek kifejtése azt is szemlélteti, hogy a

tárcaregény hogyan válhatott ismertté és elfelejtetté, közkedvelté, de az elit irodalom szemszögéből leértékelte.

„A tárcaregénynek arra a semmihez nem hasonlítható hatáselemére mutatott rá [Detmar Heinrich Sarnetzki], amely a napi visszatérés ciklikusságával a hétköznapi élet időbeniségének tagolásával az átlagember számára oly fontos szerephez jut, láthatóan már a 20. század első felében is, és amelynek alig belátható következményeivel majd csak a század vége felé, Umberto Eco vet számot a televíziós sorozatok kapcsán.” (55.o.) A gyűjtemény erősségét az képezi, hogy láttatja azt a folyamatot, amely által a tárcaregény fogyaszthatóvá válik nemcsak a külföldi, hanem a magyar olvasók számára is, és hogy ennek a hatásnak a következményei még akkor is megmaradnak, ha napjainkban a médium átváltozásával már nem tárcaregényt olvasunk, hanem a szerialitás szabályszerűségével egy azonos módon közreadott tévésorozatot tekintünk meg. Tehát az inger és a működés azonos, csupán a csatorna változott meg, amelyen keresztül közvetítődik a célközönség felé az áhított üzenet. A tárcaregény érdekessége épp ebben rejlik, hiszen a 19. század közepétől az írók felismerték ennek az új médiumnak, a politikai napilapban közreadott, mindenki által könnyen olvasható és olcsón megvásárolható irodalomban rejlő erőnek a hírnévkötésben játszott szerepét, ellentétben a tartós, de annál drágább könyvmédiummal, amelynek megvásárlása még a század végén sem volt széles körben elterjedt. A tárcaregény tehát nem feleltethető meg a könyvben kiadott, szöveg szerint hasonlatos műalkotással: a környezet, a médium, a különböző hirdetések és a folytatásokban való közlés mind-mind olyan elengedhetetlen tényezők, amelyek megváltoztatják az azonosnak tűnő szöveg recepcióját (ennek ellenére hagyományosan egy műalkotás keletkezésének időpontját még mindig a nyomtatott könyv-formában kiadott időpontja határozza meg).

A tárcaregényről nem lehet úgy szót ejteni, hogy ne említsük meg kialakulásának kontextusát, hazai történetét, közreadásának mikéntjét, illetve azoknak az íróknak a fontosságát, akik ennek a közlési formának az íratlan szabályai szerint alkottak. Az egyik legtermékenyebb és legtudatosabb tárcaregényírók egyikének, Jókai Mórnak kulcsfontosságú szerepe volt abban, hogy a magyar olvasóközönség számára rutinszerűvé és elvárttá váljon a magyar tárcaregények ismerete. Regényeinek hírnevét már a díszkiadás előtt megalapozta azzal, hogy napilapokban publikálta műveit, amely természetesen a könyvekben megjelenő művek kanoizálásának mikéntjét is implikálta. A tanulmánygyűjteményben Móricz Zsigmond egy méltatlanul elfelejtett tárcaregényének, a *Jobb, mint otthon*nak a rehabilitására is sor kerül, amelynek homályba vesztését épp a korai figyelmen kívül-hagyás, visszhangtalanság eredményezte.

A hiánypótló tanulmánygyűjtemény problémacentrikusan közelíti meg a tárcaregény jelenségét és több nézőpontból vizsgálja meg ennek a vitatott műfajnak, közlési formának a jelentőségét és befolyását az olvasóközönségre. A szerző folyamatosan fenntartja azt az ambivalens feszültséget, amely meghatározza a kötetből kiérződő szakmai jártasságot: a magyar tárcaregényt nem kiszakítva a kontextusból és a történelmi háttérből, hanem az európai szakirodalomba beágyazva prezentálja, így közelítve és távolodva folyamatosan a hazai-külföldi horizontok mentén. A gyűjtemény globális látéképét nyújt a tárcaregény kérdésköreiről, és egyúttal arra is reflektál, hogy miért játszik kardinális szerepet még most is az olvasás-, média-, irodalomtörténetben ennek a kutatása: mert „hiba volna az irodalom medialitásának problémáját kizárólag a 20–21. századra szűkítenünk” (179.o.).

ASZTALOS VERONKA-ÖRSIKE

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31

asztalos_veronika@yahoo.com

ZABÁN MÁRTA, **Salamon Ferenc szakmai életútja**. Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Kolozsvár, 2014. 263 lap.

Zabán Márta *Salamon Ferenc szakmai életútja* című kötetében elsősorban arra vállalkozik, hogy a 19. századi magyar gondolkodó egyedinek mutatkozó pályafutása mentén értelmezze az (irodalmi) hivatásosodás eddig nem tárgyalt, a kánon által kiejtett módozatait. A szerző kiemeli, hogy kutatását nem rekanonizációs kísérletnek szánja, bár gondolatmenetének lényeges kiindulópontja annak a kérdésnek a körbejárása, hogy miért nem kanonizálta az irodalomtörténet és a történettudomány a korában (el)ismert Salamon Ferencet.

Az életmű recepcióját vizsgálva és korszakolva a szerző arra a következtetésre jut, hogy Salamon kiírása az irodalomtörténetből, főként a 20. század második felében, bizonyos mértékben fogalmi anakronizmusnak tudható be. Egyrészt a politikailag meghatározott nézőpont a Salamon által problematikusnak tartott terminusoknak (népiesség, realizmus, materializmus) egészen más jelentéseivel operál, másrészt a recepció olyan tudósfogalmat és szakmai életút-modellt kér számon Salamon pályamfutasán, amely később rögzült normaként. Salamon életpályája azért válik kiemelkedő fontosságúvá a professzionalizáció és a szaktudósi identitás alakulásának vizsgálatában, mert egy elmúló koncepcióba ágyazottan szembeáll a tudomány, irodalom, szakmaiság fogalmi átrendeződésével. Zabán Márta a kutatót életművet eltérő társadalmi, tudományos és hivatásosodási modellek ütközőpontjaként látja: Salamon Ferenc literátori magatartása, autodidakta képzése és szakterületváltása szemben áll a modern tudóspálya-ideállal, mely kizárólag egy tudományterületen való tevékenykedést és intézményes oktatási hátteret ír elő. A számos felkutatott és idézett Salamon-szövegből kimutatható, hogy maga Salamon is érzekelte a változó elvárásrendszert: kritikusi és történetírói normakészletét, oktatáspolitikai nézeteit tudatosan alakítja úgy, hogy azok legitimálják szaktudományosságához vezető útját. Ez a törekvés Salamonnak az 1865-ös oktatásügyi vitában képviselt álláspontjában lepleződik le a leghangsúlyosabban: amellet érvel, hogy a tanintézmények elsődleges feladata a tanulás módszertanának megtanítása, hiszen csak az autodidakta munka vezethet el a valódi tudományosságig. Az önigazolás ehhez hasonló gesztusait a szerző felfedezi Salamon színikritikáiban, történeti írásaiban is: ezekben az adott műfaj sajátosságainak és a szaknyelvnek a rögzítése képezi a keretet a szaktudósi szerep definiálására és megerősítésére. Paradox módon ez a történetírás esetében olyan beállítódásként tételeződik a tudóstársak számára, amelyik elavult, szükségtelen. Salamon történettudományi munkáiban központi szerepet kap a kutatási nehézségek megmutatása, a témaválasztás felelősségének kijelentése, a kételyek és feltételezések megfogalmazása. Ezen szövegelemek abba a rejtett érvelésbe simulnak bele, amelynek célja az, hogy a történetírást komoly tétellel bíró, tudományos tevékenységként láttassa. Erre a professzionalizáció folyamatában valóban szükség van, de annak lezárultával már nem az a feladat, hogy a történész saját szövege műfajának tudományos legitimitását bizonygassa. A tény, hogy ez már Salamon műveinek korabeli kritikájában is megfogalmazódik, nagyon korán kitermeli vele kapcsolatban a megkésetttség, a dilettantizmus képzetét. Annak a vizsgálata tehát, hogy Salamon milyen stratégiákkal próbál válaszolni a humán tudományok hivatásosodásának kihívásaira, kirajzolja, hogy meddig és milyen lépésekben zajlik az egyes tudományok professzionalizációja.

Zabán Márta precíz értelmezésben bontja átláthatóvá a szakmaváltás és a hivatásosodás egymásba mosódó problémáit. Külön foglalkozik Salamon irodalomkritikusi, színikritikusi és történetírói munkásságával, hogy letisztult következtetéseket fogalmazhasson meg, melyek végső soron mind konvergálnak Salamon szaktudósi identitásának és normakészletének

kirajzolásában. Mai tudományosságfogalmunk alapján Salamon esetében két eltérő normarendszerről beszélhetnénk: az irodalomkritikusiról és a történetíróiról; ez a kutatás azonban egy kiválóan kidolgozott módszertan segítségével elmozdítja ezt a nézőpontot. Zabán Márta félrevezetőnek minősíti a visszavetített jelentésárnyalatok értelemadó gesztusát, és a tárgyalt fogalmak korabeli jelentését igyekszik visszanyerni. Ehhez polémiák szövegeit veszi alapul, és korabeli kritikusok, irodalomtörténészek fogalomhasználata felől bontja ki Salamon sajátos koncepcióit és szaknyelvét. Ennek következményeként jól elhatárolhatóan körvonalazódik, milyen elvárásokkal és magatartással közelíti meg Salamon az irodalmat és a történelmet, azonban ezek nem különülnek el hermetikusan egymástól: a két normakészlet kölcsönösen fordul át a másikba. Salamon az irodalmi alkotásokban csupán az emberi lelket működésében felmutató morális eszmét (mely atemporális és univerzális) fogadja el esztétikai minőségnek. A történelmi tények egyediségéből pedig általános igazságokra igyekszik következtetni, a világrendet mozgató és irányító eszmét próbálja meg látni és láttatni ok-okozati viszonyokat leíró fejtegetéseiben. Irodalomkritikusként Salamon fő normája az eszmekifejezés és a megszépítés – ezért tartja elfogadhatatlannak a realizmust és a materializmust, melyek öncélú rútsága nem idealizálódik, nem valamely eszme kifejezésére, hanem önmagáért áll a szövegben. Ezzel párhuzamosan úgy gondolja, hogy a történelmi tudás nem öncélú tudás, hanem erkölcsi igazságok megjelenítésére alkalmas, a történetírásnak pedig példázatosnak kell lennie. Továbbá a történettudományi írásokon Salamon az irodalmi rendszertől is megkívánt normákat kér számon, mikor azt fogalmazza meg, hogy az írás nyújtson teljes, kerek reprezentációt – ő maga az irodalmi művet mindig mint egészet veszi vizsgálat alá. Ezen hasonlóságok hangsúlyozását azzal egészíti ki a szerző, hogy rámutat, Salamon Ferenc számára élő és érvényes a rokonság az irodalom- és történettudomány között – míg számos tudóstársa pont a kettő elkülönítésére törekszik. A szerző értelmezésében Salamon Ferenc saját szaktudós- és hivatásosodásfogalma felől nem tekinthető törésnek az irodalomkritikáról a történetírásra való áttérés. Salamon Ferenc életpályája a kanonizációs folyamatok szempontjából kudarcos történet, azonban Zabán Márta kiemeli, hogy elemzésével a 19. századi professzionalizáció azon aspektusai láthatóak be, amelyekkel a hivatásosodás mai fogalmainak határait vizsgálhatjuk.

Zabán Márta *Salamon Ferenc szakmai életútja* című kötetét hivatástörténeti esettanulmánynak szánja, de a műfaji-tematikus keretet több ponton is átlépi: a kiterjedt forrásanyag és a tág kontextusban építkező diskurzus több olyan kérdéskört emel a középpontba, amelyet hagyományosan nem az irodalmi professzionalizáció felől közelít meg az irodalomtörténet. Salamon Ferenc életpályáját értelmezve Zabán Márta a 19. századi irodalmi rendszer számos eleméről értekezik: az alakulóban levő szakterminológiáról, a népszerű és az elit kánon szétválásáról, a színikritika műfaji meghatározódásáról, a nemzeti irodalom és -műfajok létjogosultságáról vagy éppen arról, hogy az irodalmi élet mely tényezői (például valamely félig rejtett hierarchikus viszonyrendszer) jelölik ki egyes vitákban a felszólalás lehetőségét. Mindezen témakörök Salamon Ferenc munkássága kapcsán kerülnek be a szerző gondolatmenetébe, köteté további eredményes és izgalmas kutatások tárgyaként kínálja Salamon Ferenc pályaművét a 19. századi hivatásosodás vagy irodalom- esetleg történettudomány iránt érdeklődő olvasó számára.

TÖTÖS DOROTTYA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
dorothy_t@yahoo.com

BORBÉLY LAJOS, **A korai magyar irodalmi naturalizmus fogalomtörténete. Esettanulmány és szöveggyűjtemény.** Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Kolozsvár, 2014. 226 lap.

Miközben az utóbbi évtizedekben nemzetközi viszonylatban a naturalizmus poétikai tendenciáinak, beszédmódjainak, folyamatainak megértése egyre inkább előtérbe került (ezt ebben az évben különösen fölerősítette az Octave Mirbeau halálának évfordulójára rendezett konferenciák, bemutatók, kötetmegjelenések sokasága), magyar tekintetben mindmáig meglehetősen keveset tudunk a naturalizmusról. A naturalista irodalommal kapcsolatos összefüggő magyar irodalomtörténeti feldolgozást nem igazán találunk, csupán korlátozott számú magyar vonatkozású szakmunka keletkezett, amely a történeti ív egy-egy kisebb elemét, szakaszát, mozzanatát dolgozza föl. Alaposabb, terjedelmesebb mű a naturalizmussal kapcsolatban csupán kettő van: az 1967-ben kiadott, Czine Mihály által írt *A naturalizmus* című munka, illetve az 1886-os Haraszti Gyula által megjelentetett *A naturalista regényről* című tanulmánykötet, azonban mindkét munka a francia naturalizmusra fekteti a hangsúlyt.

Ennek a hiátusnak a betöltésére nagyszerű kiindulópontként szolgálhat Borbély Lajos *A korai magyar irodalmi naturalizmus fogalomtörténete* című esettanulmánya és szöveggyűjteménye, amely a Kolozsvári Egyetemi Kiadó gondozásában jelent meg 2014-ben, és amely szándéka szerint kifejezetten a magyar közegre fókuszál. A kötet egy fogalomtörténeti megközelítésű vizsgálatra vállalkozik, amelynek tárgya az irodalmi naturalizmus magyar közegben való megjelenésének, reprezentációjának feltárása a 19. század végének magyar prózairodalmában. A szerző elsősorban az 1870-1905 közötti magyar kritikai és irodalomtörténeti szövegekkel foglalkozik. Főként kritikátörténet ez tehát, amelynek tétje megmutatni, hogyan jelentkezik a 19. század végének magyar naturalizmusa. A kötet másik célkitűzése a naturalizmus fogalmának alapos vizsgálata, illetve annak fogalomtörténeti szétválasztása a romantika, realizmus és naturalizmus 19. századi jelentésrétegeitől.

Az esettanulmányt követő szöveggyűjtemény szintén hiánypótló szándékkal keletkezett, és önmeghatározása szerint mintegy folytatja és kiegészíti azt az egykori vállalkozást, amelyben Czine Mihály a nemzetközi és magyar naturalizmus néhány jellemző szövegét gyűjtötte össze. A gyűjtemény olyan kritikai és irodalomtörténeti szövegeket tartalmaz (recenziókat, kritikákat, néhány szépirodalmi mű elő- vagy utószavát), amelyek a 19. század utolsó harmadában jelentek meg, és hozzájárulnak a hivatkozott fogalomtörténeti vizsgálódáshoz.

Borbély kötetének legizgalmasabb vonulata az, hogy rámutat, a naturalizmus magyar közege valami mást mutat meg az eredetihez képest, egy sajátos, szinkretikus naturalizmust, amely nem látható az „eredeti” franciában. Ugyanakkor nem mulasztja el felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy ez nem egy steril (magyar) irodalmi és társművészeti közegben alakul ki, hanem láthatóvá teszi a különböző transznacionális minták és katalizátorok szerepét is. Borbély tehát amellet érvel, hogy a magyar naturalizmus sajátossága egy francia-magyar kulturális transzferre alapozva mutatható ki, de amely francia minta kulturálisan mintegy újraértelmeződik, lefordítódik a transzfer révén, így egyéni, lokális jellemzőkkel kiegészülve kristályosodik ki egy magyar közegben. Ez a gondolatmenet fontos távlatokat nyit, hiszen tovább viheti a szerző által megkezdett kutatásokat a globális-lokális naturalizmusok vizsgálatának irányába.

De nem csupán a transzferek vizsgálata szempontjából fontos ez a fókusz, hiszen a lokálisan kialakult naturalizmusok által sokat tudhatunk meg a magyar beágyazó környezetről, valamint a lokális alkotó- és befogadó közönségről is. Vagyis, a másik oldalról figyelve, arra lehet rálátásunk, hogy mely elveket, törekvéseket vélték leginkább fontosnak, kompatibilisnek és működőképesnek az illető nemzeti irodalmak a nagy globális terjedésből.

Borbély hipotézise az, hogy a naturalizmus korabeli befogadása és önmeghatározása kapcsán a problémát elsősorban maga az ábrázolás adja mint irodalmi, esztétikai és művészeti probléma. Ebből (is) fakad később a naturalizmus fogalma körüli többértelműség, bizonytalanság, homály, az, hogy a különböző izmusokkal kontaminálódik, ezzel a fogalom önkényes használatát eredményezve. Ezek feloldására törekszik Borbély filológiai megalapozottságú fogalomtörténeti értelmezése, amely a magyar naturalizmus bonyolult, több szempontból is homonímiásnak tűnő fogalmi hálóját járja körül és tisztázza, amelynek használata körüli bizonytalanság nemcsak a 19. század utolsó harmadának jellemző problémája, de még ma is folyton felmerülő kérdés.

Vizsgálódásaiból ugyanakkor az is kiténik, hogy a századvégi sajtóban a naturalizmus fogalmát milyen más terminusokkal lehet együtt használni, milyen a naturalizmus fogalmának szemantikai mezeje, továbbá azt is szemléletesen bemutatja, hogy milyen retorikával beszélnek róla – ez utóbbira Borbély kevésbé tér ki, csupán azt jelzi, hogy létezik egy olyan kognitív metafora, amely a naturalizmus „work-in-progress” érzetét kelti, de izgalmas lehet ennek további vetületeit is megvizsgálni (ti., hogy hogyan kapcsolódik össze a naturalizmus fogalma az általa is regisztrált divat, betegség, egészségtelenség, aberráció, orgia, pornográfia stb. fogalmaival, a leíróbb, elemzőbb jellegű naturalista szövegek a boncolás mechanizmusával stb.).

Borbély kötetének másik nagy jelentősége, hogy számba veszi azokat fogalmakat és ellenfogalmakat, amelyek a naturalizmus körüli korabeli vitákat és diskurzusokat meghatározzák. Ilyenek, mint az elmélet – gyakorlat dichotómia, a naturalizmus irányzata mint művészet vagy tudomány, feltűnése mint siker vagy kudarc történet és hanyatlás, az arra vonatkozó „jóslatok”, hogy vajon múltó irodalmi áramlat, divat, irodalmi válság, durva és dekadens „korcsirány”-e, avagy értéktelített és maradandó irányzat; vajon a naturalizmusnak hívott áramlat fiatal, új vagy a Zolától ismét tematizált jelenség, amely valójában régi, a valóságábrázolás nagy történetének, örökkévalóságának egy epizódja. A művelt nemzeti irodalmak sajátja-e vagy éppen ellenkezőleg, a jó ízlés ellentéte. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy ezek a kérdések illeszkednek egy tágabb, magának a valóságábrázolásnak (a fikció és valóság viszonyának) a kérdése köré felfűzhető problémakörbe is, amennyiben folyamatosan az igazság és szépség, az ábrázolhatóság problémáját vetik fel a naturalizmusról tárgyalók, amikor annak szűkebb vagy tágabb értelemben vett irányzatosságáról beszélnek.

A másik kétely, amely a korabelieket izgatta a naturalizmus kapcsán, az annak köztes helye a tudomány és a művészet között. A naturalista szövegek sok esetben úgy jelentek meg, mint egyszerre szépirodalmi és szociológiai természetű munkák. Ez nem csupán azért izgalmas, mert megérthetünk belőle valamit a korabeliek művészet- és tudományfelfogásáról is, hanem mert nemzetközi viszonylatban szintén egyre érdekesebb kérdésként tevődik fel az ilyen jellegű „köztes” irányzatok létrejöttének és az azokat övező diskurzusnak a tárgyalása (példaként állhat itt Wolf Lepenies szociológiatörténeti munkája, *Irodalom és tudomány közt félúton. A szociológia születése*, amelyben a szociológia tudományának kialakulását és fejlődését összeköti bizonyos irodalmi irányzatok mozgásával).

Nagymértékben feltáratlan rétegek ezek magyar területen, holott Borbély kutatásai nyomán azt látjuk, hogy a naturalizmus kezdetekor konstans az említettek körüli vita, s a dominancia épp azt mutatja, hogy egy a korban jelentős, aktuális és uralkodó jelenséggel van dolgunk. Nemcsak művelői, de kritikusai is úgy vélik, hogy a naturalizmus nem csupán művészet, hanem erkölcs: új morál és új elvek, hogy a naturalista szövegek etikája változásokat hoz a korszakban, világgépben, víziókban és emberképben.

A naturalizmussal összefüggésben gyakran tárgyalt nyomorbrázolás, szenvedés, anyagi nyomor és az ebből fakadó erkölcstelenséggel kapcsolatos diskurzusok elemzése is jelentős szerepet kap a kötetben. Borbély arra a lényeges aspektusra is kitér, hogy a naturalizmus világgépében meghatározó szerepet kap az élet hétköznapisága, a mindennapiság az irodalom központi témájává válik, így felértékelődik a munkásember, illetve más alacsonyabb társadalmi rendek is elnyerik a jogot, hogy az irodalomban bemutattassanak, az ebből fakadó emancipatorikus potenciálról azonban már kevésbé szól. További izgalmas irány lehet még a Zola kapcsán felvetett piaci érdekelttség mint a korabeli magyar kritikus közeget tisztító jelenség, az irodalmi piactól való fobia, amelyet a szerző szintén csak érintőlegesen tárgyal.

A kötet egy másik igen jelentős vonulata, hogy egy, a naturalizmushoz hasonló igen terhelt, s a magyar irodalomtudományban különösen ellentmondásos fogalommal is foglalkozik áttételesen, mégpedig a realizmussal. A naturalizmus és a realizmus fogalmainak kapcsán igyekszik fölfejteti a gyakori kontamináció indítékait, és az erre vonatkozó korabeli koncepciókat. De szól arról az irányról is, amely a naturalizmusról úgy beszél, mint a klasszicizmus, romanticizmus és idealizmus ellen irányuló reakcióról, amelyben álmodozás helyett való élet, a természetfölötti helyett a természet, képzelgések helyett a valóság uralkodik. Ennél is fontosabb azonban, hogy rámutat arra, hogy vannak olyan kritikus hangok a korban, amelyek úgy vélik, a naturalizmus voltaképp a romanticizmus folytatása, amennyiben éppen azokat a túlzásokat követi el, amelyeket a romantikusok is, illetve, hogy az irányzat végül is a romanticizmuson alapszik, amennyiben arra adott reakcióként születik meg. A legjelentősebb stílustörténeti adalék mégis az, amikor Borbély amellet érvel, hogy a naturalizmus mint bűnbak (az irodalom minden problémájának a korban), de mint társtettes is megjelenik egy másik bűnbakképzésben: abban, hogy a romantika adott felfogását próbálták vele és általa eltüntetni.

A kötet szintén hangsúlyos pontja a lokális (főleg magyar) naturalizmusok Zola-központúságának vizsgálata. Az ún. zolaizmust vagy zolai irányt övező magyar diskurzus főbb csapásainak elemzése, például az elmélet és gyakorlat összeegyeztethetlensége – az elmélet mint legitimációs eszköz a regények elfogadtatása érdekében, elmélet és gyakorlat közötti diszkrepancia, a regények erkölcsi megítélhetősége stb. A kötet hiányosságaként említhető ugyanakkor, hogy keveset beszél arról, hogy milyen szerzők mentén körvonalazódik egy potenciális magyar naturalizmus: kiemeli ugyan Bródyt és Justh-ot mint a magyar naturalizmus képviselőit, de őket is inkább és lényegileg a francia naturalizmus felől vizsgálja, az egyéni és lokális jellemzők megmutatásának kevesebb teret hagy, holott azt is érdemes lenne beláthatóbbá tenni, hogy ez a naturalizmusfogalom kikre, milyen szerzőkre és szövegekre épül fel magyar tekintetben, s ezt a hiányosságot az esettanulmányt követő szöveggyűjtemény is csak részben pótolja.

Borbély Lajos a naturalizmus korai magyar fogalom- és kritikátörténetébe betekintést nyújtó esettanulmánya és szöveggyűjteménye annak a naturalista irodalommal

kapcsolatos összefüggő magyar irodalomtörténeti feldolgozásnak egyik jelentős eleme, ami még mindig várat magára. Ugyanakkor iránymutató és kiindulópont számos, a naturalizmus fogalom- és kritikátörténetével, irányzatával, az azt övező diskurzussal és annak szemantikai mezejével, szövegtudományával, a globális – lokális naturalizmusokkal foglalkozó további vizsgálódások számára.

KÉSZ ORSOLYA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
orsolya.kesz@gmail.com

LUFFY KATALIN, **„Romlás építőinek fognak nevezetni” Prédikátori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején.** Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2015. 356 lap.

Ha címet kellene adnom Luffy Katalin kötetéről szóló ismertetőmnek, akkor *A puritanizmus arcai* lenne, ugyanis e nagy gonddal megírt könyv felsorakoztatja azokat az „arcokat”, akik meghatározzák a magyar puritanizmust, továbbá bemutatja a puritanizmus által felvett arcokat is. A kötet a szerző Debreceni Egyetemen megvédett doktori disszertációjának szerkesztett változata, Fazakas Gergely Tamás lektorálta, és a Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) sorozat 56. kötete.

A szerző a bevezetőben a kutatás irányának a kialakulása, időbeli és felekezeti keretének meghatározása után rátér annak az elméleti háttérnek a bemutatására is, amely alapján dolgozik, kiemelve, hogy végső célja a puritanizmus definíciójának a bővítése, összetettségének a bemutatása.

Luffy Katalin öt nagy fejezetre bontotta vizsgálatát, melyek, mint ahogy ő is megjegyzi, önálló esettanulmányok, de mégis egymásra épülnek. A kötet középpontjában Medgyesi Pál áll, akinek neve összefonódott a magyar puritanizmussal, más szerzők munkássága hozzá viszonyítódik, kiegészítik a puritanizmus palettáját.

Az első fejezet a puritanizmus kutatástörténetére fókuszál, pontosabban azt mutatja be, hogy Medgyesi Pálnak a szakirodalomban betöltött helye és szerepe miként változik. A szerző nem értékelné kívánja a folyamatot, hanem a puritanizmus és a Medgyesi kép közötti összefüggéseket illusztrálja. Ez a folyamat Medgyesi kortársaival kezdődik, majd a 19. és 20. századi kutatások egészítik ki. Szerzőnk kiemeli, hogy egy-egy kor esztétörténeti, szellemi áramlatai hogyan befolyásolták az aktuális Medgyesi képet, miként épülnek egymásra és írják fölül egymást az egyes kutatási irányok az irodalomtörténet és az egyháztörténet keretén belül.

A következő fejezetben Luffy Katalin egyedi megoldást választ puritanizmus árnyalatainak a bemutatására. A szakirodalom fogalom meghatározó sablonjainak a megismétlése helyett igen leleményesen magukat a prédikációszerzőket szólaltatja meg, közéleti vagy magánéleti esemény által életre hívott szövegek által, amelyek túlmutatnak témájukon, „erős metaforika és toposzkészlet” és „mentalitásmeghatározó erő” kapcsolható hozzájuk. Így Miskolczi Csujak Gáspár által a puritanizmusból kinövő ágazatokat összesíti, Medgyesi Pál definíciójából nemcsak a saját puritanizmus felfogását, hanem saját „eszmeiségének lényegét” is megragadhatjuk: „a hagyomány átértelmezése, erőteljes biblicitás, a tiszta élet

kivánalma” egyaránt hat a nyelvre, társadalomra és kultúrára, Szathmári Baka Péter Vásárhelyi Péter fölött mondott beszédében pedig egy olyan puritanizmus értelmezés hangzik el, melynek alapja a II. Helvét Hitvallás. Szövegvizsgálatai alapján vonja le a következtetést a puritán szövegalkotás sajátosságairól és nyelvi megformáltságának elemeiről, melyek az alkalomhoz illő, szabad szövegválasztás, valamint a bűnbánatra, a bűnök megvallására történő állandó felszólítások, amelyek nemcsak a szöveg tartalmára, hangnemére, stílusára hatnak, hanem a szónok feladatait, önreprezentációját is meghatározzák. A puritán prédikátorokra a próféta, jövendőmondó szerep vagy pedig az Istennél való közbenjárás, Isten üzenetének a továbbítása jellemző. A fejezet következő részében a puritanizmus „társadalom-etikai és vallásos életre vonatkozó elváráshorizontját” illusztrálja a szónoknak a néppel, nemzettel, országgal és előjárókkal szembeni elvárásai alapján, Medgyesi Pál, Báthori Mihály, Czeglédi István, Szathmári Baka Péter és mások szövegeire támaszkodva.

A harmadik fejezet két prédikációszerző alkalmi beszédeit vizsgálja. Az első szerző természetesen Luffy Katalin kötetének főszereplője, Medgyesi Pál, akinek prédikációs köteteit a történelmi eseményekről való gondolkodás és ezek értelmezése felől közelíti meg szerzőnk, kiemelve, hogy ezáltal egy újfajta értelmezési keretet kínál az egyháztörténetek méltatásaihoz képest. Luffy elkülöníti az udvari pap és a próféta szerepköröket, ezzel is jelezve, hogy nemcsak a 16–17 század nemzeti történelemszemléletében észlelhető egy váltás, hanem Medgyesi prédikatori munkásságában is észlelhető egy „erőteljes hangsúlyeltolódás”, a prófétsággal fokozatosan azonosul, „hitvallássá” válik számára, az önmegértés útja lesz.

A másik választott prédikátor Báthori Mihály, akinek 1664-ben megjelent, *Hangos Trombita...* c. kötetét veszi górcső alá Luffy. Ebben a részben változtat az szövegértelmezés és a szöveg megközelítésének módján, a szerző által közvetített politikai propaganda, a nyilvánosságteremtés formáit, az események közvetítésének identitásformáló hatását, valamint a szerzői önreprezentáció megnyilvánulási formáit vizsgálja abból kiindulva, hogy a kor magyar prédikátorainak egyfajta tudósító szerepük is volt. Báthori huszonhat prédikációból álló kötete a nyilvánosság különböző szintjeihez szóló beszédeket tartalmaz, ezek elhangzásának politikai környezetét, implicit módon politikai üzenetüket vizsgálja Luffy, valamint általuk illusztrálja a Báthori által felvállalt prédikatori szerepeket.

A negyedik fejezet ismét Medgyesi Pálhoz kanyarodik vissza, pontosabban az ő nemzetfelfogását mutatja be szerzőnk, mint a kor egyik meghatározó nemzetfelfogását és a későbbi nemzeti önszemlélet egyik befolyásoló elemét. Medgyesi szövegeiben a nemzet fogalmához kapcsolódó metaforákat vizsgálja Luffy Katalin, arra a következtetésre jutva, hogy ezekben a nemzet egyrészt élő organizmusként (testrészek, növényi részek – zoomorf vagy antropomorf képek), másrészt épületként jelenik meg, azaz olyan mesterséges konstrukcióként, melynek szerkezete, tartóoszlopai vannak. Továbbá többször előfordul két haza – két nemzet formájában is. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy Medgyesi a nemzet fogalmat a nép, nemzetség, ország, haza fogalmak szinonimájaként használja.

Az ötödik fejezet az alkalmi beszédek közül a főúri temetési beszédeken elhangzott beszédeket vizsgálja, pontosabban négy meghatározó erdélyi személy – Rhédey Ferenc, Bocskai István, I. Rákóczi Ferenc és Báthori Zsófia – temetési beszédeit. Ebben a fejezetben a szerző katolikus halotti beszédekkel is tágítja a vizsgált korpust. Először a temetési ceremónia rendjére, majd a beszédekre vonatkozó retorikákra tér ki, majd rámutat a szövegek reprezentatív voltára, melyeknek célja nemcsak a halott, hanem a család jó hírének az erősítése, kommunikációs eszközökként funkcionálnak a főúri udvarok, családok

között, és nem utolsó sorban politikai üzeneteket továbbítanak. Ezáltal a kegyesség és a politikai propaganda eszközei.

A kötet zárásaként a függelékben Pósházi Jakab *Magyar Halotti Oratio Melly A Nehai Tekintetes és Nemzetes Wvér Christina Aszszony[nak] Teste felet el beszélgetet .. c.* kéziratot halotti oráció betűhű átirata olvasható.

Luffy Katalin kötetében a sablonokon túllépve, otthonosan mozogva nemcsak a kor irodalomtörténeti, hanem egyháztörténeti és történelmi szakirodalmában, egy igencsak impozáns szövegbázis magabiztos forgatásával, szoros olvasatával mutatja be a puritanizmus újabb arcait. A tudományos munka elsősorban a szakmabelieknek szól, de gazdag példaanyagával az laikus olvasóknak is érdekes lehet.

PAPP KINGA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
kinguspapp@yahoo.com

BARTHA KATALIN ÁGNES (szerk.), **Életpályák, programok a közművelődés szolgálatában. Tanulmányok az EMKE 130 évéről.** Az EMKE alapításának 130. évfordulója alkalmából Kolozsvárt, 2015. október 15-én tartott konferencia előadásai. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2016. 268 lap.

Alig egy évvel ezelőtt ünnepelte az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület alapításának 130. évfordulóját, s most a kezünkben van az a kötet, amelynek segítségével felidézhetjük az ünnepség-sorozat két legfontosabb eseményét: az EMKE történetéről rendezett konferenciát és – a kötet képanyaga segítségével – azt a kiállítást, amelynek az EMKE Györkös-Mányi Albert Emlékháza adott otthont annak idején.

Az egy évvel ezelőtti események – és most a kötet – nem csupán egy Kolozsvár gazdag magyar kulturális és tudományos életének eseménysorából. Több annál azért, mert a háttérben lévő tudományos munka az Egyesület sok évtizede a nyilvánosságtól elzárt levéltárára is támaszkodhat, s ez lehetőséget ad a téma kutatójának arra, hogy a rendkívül adatgazdag, de szükségszerűen némileg „fesztivista” Sándor József-féle *Emlékkönyv* adatain túllépve, betekintést nyújtson az EMKE mindennapi életébe is. Nem teljes még a betekintésnek ez a lehetősége, hiszen az EMKE levéltárának, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1948-ban hatalmi erővel történt megszüntetése után annak hatalmas levéltára részeként az állam „kezelésébe” került, egyelőre még csak az 1918-ig terjedő rész vált kutathatóvá, de így is – úgy gondolom – köszönettel tartozunk ezért azoknak, akik ezt lehetővé tették: a Kolozsvári Állami Levéltár néhai és mai tudományos munkatársainak. Tesszük ezt – a kiadvány bevezetőjét jegyző dr. Széman Péter EMKE-elnökkel és az immár kutatható levéltár-részt tartalmában ismertető, s egyben a további kutatás lehetőségeit is jelző Bartha Katalin Ágnessel együtt – abban a reményben is, hogy az anyag feldolgozásának és hozzáférhetővé tételének munkája nem áll meg itt, s idővel belülről is megismerhetjük azt a munkát, amelyet az 1918 után kisebbségivé vált helyzetünkben ez a nagy múltú intézményünk az erdélyi magyarság megmaradásáért folytatott.

A tavalyi konferencia és ez a mostani kötet súlypontilag szükségképpen még mindig az EMKE-nek az első világháború előtti „nagy” korszakához kapcsolódik, de olyan

kiegészítéseket kínál a korábbi EMKE-történetek eredményeihez mérve, amelyek mélységében egészítik ki az eddig ismert képet. Gaal György az EMKE-alapító kolozsvári polgármester, Haller Károly portréját rajzolja fel, s megismertet bennünket egy céltudatos és fáradhatatlan Millenium-kori erdélyi magyar kultúrpolitikus személyiségével. A 19. század második felének román-magyar kapcsolattörténeti kutatójaként ismert Berki Tímea az „első EMKE” másik kulcsszemélyiségének, Sándor Józsefnek a portréjához nyújt új dimenziókat felvillantó adatokat, feltárva azt a kulturális közeget, amelyben a műfordítóként egyébként szerény érdemű egykori EMKE-főtítkár ezen a téren tevékenykedett. Egyed Ákos az EMKE egyik egykori előd-szervezetének, az 1875–1880 között működött Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület történetébe nyújt betekintést, érzékeltetve azt a társadalmi szükségletet és azt a közeget is, amely aztán 1885-ben az országos EMKE létrehozását szükségessé, szükségszerűvé tette. Ehhez a témakörhöz kapcsolható Balaton Petra tanulmánya, aki a már megalakult EMKE-nek a millenniumi korban (és tegyük hozzá, azóta is változatlanul) időszerű, oly sokfelé ágazó „székely kérdés”-ben tett fáradozását és e fáradozások buktatóit tárja fel. Különösen érdekes – és dokumentációs bázisát tekintve egyedülálló – a szórvány-témában egyébként is fáradhatatlan Vetési László tanulmánya az EMKE-nek egy Szeben megyei magyar szórványközösség életében való jelenlétéről. Olvastán lehetőséget kapunk arra, hogy betekintsünk a fentebb már említett „feszítvizmussal” egy mögöttes vidékére, arra, ami a nemesen megfogalmazott és sokak által önzetlenül szolgált kultúr-programok mögött van, amivé ezek a programok a megcélzott (a „megmentésre” kiválasztott) közösség élében váltak. És végül szintén ehhez a – szükségképpen legbővebben vizsgált „nagy” korszakhoz tartozik, a tematikát tekintve, s e korszakban eddig kevésbé ismert távlatokat nyitó Bartha Katalin Ágnesnek a kor hírneves színésznője, Prielle Kornélia és az EMKE viszonyáról és Murádin Jenőnek az egyébként francia származású Peielle István nagykereskedőnek az EMKE-támogató fáradozásáról.

Hogy a tavalyi konferencián és a most megjelent kötetben a súlypont az EMKE első korszakára esik, az nyilván nem véletlen. Mert arról, amit az elkövetkezőkről tudunk, az előzőhöz hasonló életességgel csak azután táruhat fel, az EMKE-levéltár további részeinek kutathatóvá válásával. Ma erről, bár alaposan adatolt, de még csak közvetett (az egykorú sajtóból kihámozható, s ott is az akkori cenzúra korlátozó jelenlétét számításba vevő) képet rajzolhatott meg Gaal György kerek húsz évvel ezelőtt, a 110 éves EMKE ünnepén. Pedig – épp a mai EMKE-munkára nézve - nem lenne tanulság nélkül való annak a sziszifuszi küzdelemnek a részletekbe menő ismerete, amelyet ez az egyesületünk is, úgyszólván léteért, a királyi Romániában a körmonfont hatalmi ellehetetlenítés ellen folytatott. És az sem volna tanulság nélküli kutatói feladat, ha rendre feltárodnék azoknak az egyesületeinknek a története, akik a két világháború közötti kisebbségi évtizedekben a magyar közművelődési munkát egy-egy területen átvették, és egy-egy kisebb közösség vagy művelődési ágazat körének lehetőségeit kihasználva folytatták.

Az első húsz esztendő most csak Tóth Szabolcs Barnabásnak a Háromszéken folyó EMKE-munkát részleteiben feltáró tanulmányának adatsoraiból, egyetlen magyar tájegység dimenzióban rajzolódik ki, összehasonlítási lehetőséget kínálva arra is, hogy mit és miként lehetett folytatni abból, amit ebben a körülhatárolt dimenzióban az EMKE a „többségi” helyzetben elkezdett.

A hézagpótlás vonatkozásában egyébként a kötet – és az EMKE-történet – különösen érdekes fejezetébe kínál betekintést Lakatos Artúr Loránd tanulmánya az 1940-et követő évek EMKE-történetének kulcsfigurájáról, a kalandregénybe is illő életű Unghváry Sándorról. És itt most nem ezt a kalandosságot szeretném hangsúlyozni, hanem azt a képet,

amelyik Ungváry EMKE-munkáján keresztül a „négy magyar év” és az 1945 utáni rövid időszak erdélyi magyar közművelődésének lehetőségeiről és buktatóiról ebből a tanulmányból előrajzolódik.

De mi történt azután, 1948-tól 1989-ig? Abban a közel fél évszázadban, amikor a Romániában is hatalomra került kommunista rendszer az elvárásai szerinti „új ember” nevelésének eszközévé próbálta formálni a közművelődést, de amikor a kényszerzubbonyban is akadtak közösségünkét felelősséget érző „napszámosai” a magyar kultúrának, olyanok, akik a valós értékek megőrzésén, továbbadásán fáradoztak – nem egyszer biztonságuk kockáztatásával. Kisebbségi közművelődésünk immár nemsokára száz esztendő történetébe ez a korszak, ennek a ma jobbra névtelen vagy csak szűk körben ismert és számon tartott hősei is beletartoznak.

És talán megérné a tudományos vizsgálódást az a negyedszázad is, ami az EMKE 1991-es újraindulása óta történt. Ez az élő történelem, amelyben új helyzetben új feladatok vállalására indultunk, s bizonyára nem lenne érdektelen sine ira et studio szemebesülni azzal, hogy hová is jutottunk. Ennek a huszonöt évnek a dokumentumai kutathatóak, munkásai közül sokan még megszólaltathatók, s ez utóbbi lehetőséget addig kellene kihasználni, amíg még szembesíthetők azzal is, hogy mi lett a huszonöt évvel ezelőtti elgondolásokból. Túl az ilyen vizsgálódások tudományos hozadékán, a jövő szempontjából ez sem lehet érdektelen.

Mindezek után szólnom kell – ha csak futólag - a mostani kötet gazdag képanyagáról. A 104 kép és a hozzájuk fűzött eligazító képmagyarázatok, akárcsak annak idején a kiállítás, egy vizuális EMKE-történetet kínálnak a közönségnek. Összeállítása, akárcsak a tavalyi kiállítás megrendezése az egész kötetet szerkesztő Bartha Katalin Ágnes lelkiismeretes és szakszerű munkáját dicséri.

Végül engedjenek meg egy záró gondolatot:

Az előbbiekben a most megjelent kötet kétségtelen eredményei mellett a hézagok irányába kanyarodtam el. Minden számbavétel ezzel is jár. De úgy gondolom, nem követem el most én is a „feszítvizmussal” vétkét azzal, hogy zárógondolatként mégis egy eddig nem említett pozitívum megemlékezésével zárjam az ismertetőt: azzal a biztatással, amit a kötetben egy-egy tanulmánnyal szereplő fiatalok jelenléte sugall. Azoké a kutatóké, a mai harmincévesekre gondolok, akik a diktatúra utoljára már teljesen ellehetetlenítő idejének elmúltával léptek a tudományos pályára, s akiktől – akárcsak az őtánuk jövőktől – bizvást reméljük a fentebb jelzett fehér foltok berajzolását közművelődésünk térképére.

DÁVID GYULA

Polis Könyvkiadó
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Gheorghe Lazăr 30
davidgyula2006@yahoo.com

DEZSŐ KRISZTINA – MOLNÁR DÁVID – SCHMELCZER-POHÁNKA ÉVA (szerk.), **„Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal. Fontos, hogy mindent nyitva találsz odabent.” Tudomány és kutatás a 240 éves Klimó könyvtárban.** A 2014. október 16-17-én rendezett jubileumi tudományos konferencia tanulmányai. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Pécsi Egyházmegye. Pécs, 2016. 386 lap.

2001-ben a Klimó Könyvtár betűrendes katalógusának megjelenése kapcsán rendezték meg az első olyan tudományos szimpóziumot, amellyel bizonyítani kívánták, hogy a

Klimo-gyűjteményben találnak kutatásra érdemes témát a különféle tudományterületek művelői. Jelen kiadvány is ennek a bizonyítéka, hiszen a témakörök a könyvtártörténet, az oktatás- és művelődéstörténet, a jog- és hadtörténet, irodalom- és történettudomány körébe tartozó, valamint a hajdani püspöki könyvtárhoz köthető neves pécsi személyekhez kapcsolódó kutatásokat ölelik fel.

A szerkesztők hat eltérő kérdéskörbe csoportosították a tanulmányokat. Az első blokk a könyvtártörténettel és a 18–19. századi pécsi könyvkultúrával foglalkozik. Ezen belül Monok István a könyvtárak nyilvánosságáról értekezik az említett századokra vonatkozóan, bemutatva azt az európai könyvtártörténeti folyamatot, amely a nyilvános könyvtárak megjelenéséhez vezetett. Klimó György könyvtáralapítása rendkívül összetett történeti hatások és emberi tevékenységek eredménye, mindazonáltal egy művelődéstörténeti folyamat természetese pillanata.

Schmelcz-Pohánka Éva a bibliotéka alapításának korabeli recepcióiról ír. A működéssel kapcsolatos dokumentumok hiányában más elsődlegesnek számító forrásokra kell támaszkodnia, így például a korabeli bemutatásokra, amelyek hír, útleírás vagy akár költeményes formában emlékeznek meg a könyvtár megnyitásáról. A tény már a tervezés szintjén is ismert volt a püspök baráti körében, de a széleskörű ismertséget az 1774-es, a közönség előtti használat lehetőségének megadása hozta meg. Ez az jelentős esemény bekerült Pécs város leírásaiba, híradásokba és lírai művekbe.

H. Simon Katalin tanulmánya a Szombathelyi Püspökség kulturális szerepvállalását taglalja a 18. század végén. Ennek első főpásztora, Szily János az új egyházszervezet kiépítése mellett feladataul tűzte ki muzeális, közművelődési és oktatási intézmények alapítását is. A Gregoriana Pápai Egyetem hallgatója, illetve a Collegium Germanicum-Hungaricum növendéke volt, és az itt töltött évek döntő befolyást gyakoroltak egyéniségének kialakulására. A Rómában tanultak kifejlesztették műérzékét és meghatározták későbbi érdeklődési körét. Az ő nevéhez fűződik több egyházi közgyűjtemény alapítása: az archeológiai múzeum gyűjteménye, a Székesegyházi-könyvtár a papi szemináriumban, valamint a szombathelyi királyi líceum.

Kocsis Éva Mátyás Flórián kutatásait és pécsi könyvtárát mutatja be a hagyatéki iratanyag alapján. Mátyás Flórián gyakran végzett kutatásokat magyarországi és külföldi könyvtárakban, levéltárakban, miközben folyamatosan gyarapította saját könyvtárát, melyhez a püspöki könyvtár is mintául szolgálhatott. A szerző a Pécsi Püspöki Könyvtár kutatói nyilvántartása alapján vizsgálja egyrészt a tudós által elsősorban a püspöki könyvtárban végzett kutatásokat, másrészt a kutatott, illetve kölcsönzött művek szerepét kézirat munkáiban.

Gergely Zsuzsanna az *Illustrationes* nevet viselő, folyamatosan bővülő digitális képgyűjteményről nyújt tájékoztatást. A metszetadatbázis a Klimó könyvtár anyagára épül, és az itt őrzött könyvekben található metszetek feltárásáról nyújt képet.

A második témakör oktatás- és művelődéstörténettel foglalkozik. F. Dárdai Ágnes arra keresi a választ tanulmányában, hogy a Pécsi Püspöki Joglíceumban a 1865–1922 közötti időszakban kik tanították a történelmet és milyen történelemtankönyveket használhattak a tanítás során. A tanulmány elsősorban azokkal a tanárokkal foglalkozik, akik helyi oktatók voltak és a saját maguk által írt tankönyvből tanítottak. Egyed Emese a Klimó könyvtár kincsei közül két Daniele Concina által írt színházi tárgyú művet elemez. A 17–18. századi Európában vehemens viták tárgyát képezte a színjátszás. Concina e két színházellenes kötetében értekezésekkel és idézetgyűjteménnyel vívta a csatát, melyekben

arra sürgeti a keresztény közösségeket, hogy feltétel nélkül és véglegesen határolódjanak el a színháztól. Boda Miklós tanulmánya az irodalomtörténész és műfordító Balogh Károly fordultatos életét mutatja be.

A jog- és hadtörténettel foglalkozó rész három tanulmányt közöl. Kiss Gábor Pécs városának egyházi jogi műveltségét elemzi a 19–20. századra vonatkozóan. Pókecz Kovács Attila a 18. századi jogi oktatást tárgyalja Huszty István munkássága alapján, aki főművében, a *Jurisprudentia practica*-ban elsőként tárgyalta a magyar magánjogot Werbőczytól függetlenül; ez a mű egyben az első e témában íródott egyetemi tankönyvnek is tekinthető. Tegzes Ferenc az első világháború alatt megjelent *Világháború Heti Postája* címet viselő sajtóterméket mutatja be, tematikusan elemezve annak képanyagát.

Az irodalomtudományi tárgykör tanulmányai a Klimó Könyvtár különféle kiadványait mutatják be. Maczák Ibolya egy temetési beszédet vizsgál, melyet Esterházy Krisztina Jozefina felett mondtak el 1728-ban. Tanulmánya arra keresi a választ, hogy Emil Ludwigsdorff zalavári bencés apát miként reprezentálja a főúri család sarját, illetve hogy melyek a családreprezentáció sajátos szegmensei. Nagy Imre a szerzői szerepekről ír Alexovics Vazul *A 'könyvek' Szabados Olvasásáról* című könyve kapcsán. A kötet történeti fontossága az, hogy általános képet nyújt a francia felvilágosodásról a magyar olvasóközönség számára, bár a pálos szerzőnek alapvető szándéka nem az ismeretek terjesztése volt, hanem a bírálat. Hartvig Gabriella és Jankovits László dolgozata egy buzdító, serkentő költeményből indul ki: Michael Denis *Protepticonjából*. A vers értelmezése után a szerzők kitérnek annak magyarországi recepciójára, elsősorban Csokonai Vitéz Mihály *Látás* című versére, melyet a kutatás Denisre vezet vissza.

A következő fejezet a Klimó Könyvtár történetéhez kapcsolható személyeket mutatja be. Borsay Judit Koller József nagyprépost kiterjedt francia nyelvű levelezéséről ír. A 103 francia levél összesen hat francia egyházi személytől származik, mely kapcsolatoknak mozgatórugója a tudós kíváncsisága, a papnak egyházáért való aggódása, illetve a könyvgyűjtő szenvedélye volt. Hencz Enikő részletesen ismerteti Dobai Székely Sámuel egy kéziratokat felsoroló könyvjegyzékét, emellett a Pécsre került könyveket is bemutatja. T. Papp Zsófia pedig Agyich Istvánnak a Klimó Könyvtárban őrzött kéziratosa verseit mutatja be.

A történettudománnyal foglalkozó rész két tanulmányt közöl. Az egyiket Nagy János jegyzi, aki Baranya vármegye követküldési gyakorlatának jellegzetességeivel foglalkozik, az 1751. évi országgyűlésre vonatkozóan. Az elemzés középpontjában a vármegye követutasítása és az ekkor összeállított sérelmi listája áll, összevetve az adatokat más vármegyei példákkal. Vitári-Wéber Adrienn dolgozata a pécsi püspöki könyvtár numizmatikai gyűjteményének történetét öleli fel 1918-ig. Három elkülöníthető korszakban mutatja be a gyűjteményképzés folyamatát: a Klimó György általi alapítástól az éremlopásig, majd a reformkorban és végül a dualizmus korszakában. A szerző kitér a téma egyfajta muzeológiai megközelítésére is, rámutatva arra, hogy az éremtár az alapítást követően tudományos gyűjteménynek tekinthető, mely a reformkorban premuzeális gyűjteménnyé vált. Azonban múzeumként való működése csak 2015 júliusában a Pécsi Püspöki Kincstár megnyílásával valósult meg.

A pécsi püspöki könyvtárat 1774-ben alapította és tette nyilvánossá Klimó György püspök. A kultúra és tudomány terjesztésére már püspöki működése kezdetén körvonalazódni látszott egy felállítandó, nyilvános bibliotéka gondolata. A gyűjtemény kölcsönkönyvtárként működött és a püspöki palota délnyugati szárnyán felépített új épületben kapott helyet. Csaknem 8 000 kötettel büszkélkedhetett, melyet kiegészített egy 3 000 darabos éremgyűjtemény is. Klimó György olyan tudományos könyvtárat hozott létre a 18.

században, amely magára vállalta az összes tudományág alapvető kötetének gyűjtését s e célt jelölte meg az utódok számára is. Így a 20. századra közel 35 000 kötetesre nőtt ki magát az állomány. Használata ma is nyilvános és a vallástudomány mellett a jog-, bölcsészet-, természettudomány szakirodalma és kéziratos forrásai várják itt olvasóikat. E gazdag kutatási lehetőségek tárházából merítettek a kötet szerzői is, bemutatva egy kis szeletet a kutatható egészéből, ízelítőt vagy akár útmutatást adva újabb témák feldolgozására.

SZEGEDI ÉVA

Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár /
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Clinicilor 2
szegedi_20@yahoo.com

SZILÁGYI ZSÓFIA, **Az éretlen Kosztolányi**. Kalligram Kiadó. Budapest, 2017. 290 lap.

Szilágyi Zsófia legutóbbi tanulmánykötete a szerző állítása szerint nem kíván monográfia lenni, de nyilvánvalóan problémafelvetéseinek komplexitása nem kevésbé fontos a Kosztolányi-kutatás tekintetében. A kötet elsősorban a fiatal, pályakezdő vagy pályája ívelésének első éveire helyezi a fókuszot, jóllehet az 1920-as esztendőt, mint valamiféle beérési pontot, nem tekinti átléphetetlen határvonalként. A szerzőről született monográfiák, nagyobb visszhangot kiváltó szakmunkák ismerői helyesen, némi rájátszást fedezhetnek fel Kiss Ferenc *Az érett Kosztolányi* címet viselő munkájával, viszont meglátásom szerint jelen kötet sokkal többre hivatott, mint hogy leegyszerűsíthesse bárki egy egyszerű polémiára. A két kötet elemzett műveinek listáját összevetve, található átfedés (*Nero, a véres költő, Aranysárkány*), vagy hivatkozási pontként megjelenik *A rossz orvos, Pacsirta, Édes Anna* illetve az Esti-novellák, de könnyen érzékelhető, hogy a 2017-es kötet úgy „vitázik” csendesen, hogy a fő csomópontokat eltérő helyekre teszi. Mondhatni, túllép Kosztolányin, és jelentős korszakismereti információkat oszt meg az olvasóval, melyeken mindeztidáig átsiklottak, vagy nem használták érvek alátámasztására. *Az éretlen Kosztolányi*ban pontosan az bizonyosodik be, hogy „Kosztolányinak már az eleje is Kosztolányi”, azaz nem szükséges a kezdeti nehézkes indulást mentegetni, hiszen ez nem von el az életmű értékéből. Ugyanúgy, ha az érett életműben fordul elő némi minőségi kihágás, azért még nem minősítendő kisebb osztályzattal a szerző.

A kötet különös jelentősége, hogy nem korlátozza saját nézőpontját sem az 1920-as évek beli időszakra, de a Kosztolányi-oeuvre lezárta (amennyiben ezt egyáltalán ki lehet jelteni, hiszen az álneves vagy név nélküli írások jegyzéke valószínűleg sosem lesz teljes) sem végpont. Ugyanakkor nemcsak az első illetve a második hullám jelenkorig tartó kultuszából szemlélődik a szerző, hanem a közties kismesterré redukálódás is tematizálódik, így még szemléletesebbé válik a mélyből feltörekvő rajongás. Annak ellenére, hogy a jelenből megkonstruált ranglisták, kiemelt írások az életműből az utókor kreációi, a tanulmányokban mégsem csúsznak össze az eltérő időbeli vélekedések, és minden esetben jól érzékelhető, hogy a pontosan indokolt észrevételek milyen perspektívából válnak érvényessé. Kosztolányit nem mentegeti a *Pardon*-rovat miatt, sőt inkább arra próbál rávilágítani, hogy mit is jelenthetett a zsidó és a „zsidó” (Schein Gábor nyomán) fogalma a 20. században Kosztolányitól Móriczon át Szabó Magda *Abigéljéig* terjedően.

Jóllehet az a képzet él a köztudatban, hogy Kosztolányi inkább lírikus mint epikus, itt mégis utóbbi tevékenysége kerül a fókuszba, nem véletlenül. Emellett különösen fontos,

hogy nyilvánosságra hoz olyan szereposztást, melyben Kosztolányi maga vállalja magára a drámaíró szerepét: „Zalai, ki most Párisba készül, addigra visszajő hozzánk: ő lesz a mi Brandesünk. Juhász, a költő; ön az irodalmi mindenés. Én a drámaíró-jelölt.” Szilágyi Zsófia azzal a gesztussal, hogy egy a szerző korában viszonylag sikeres darabját veszi górcső alá, melyről talán keveset hallottak, hiszen a színházak azóta nem tűzik műsorra, felhívja a figyelmet a 20. század első felének drámairodalmára. Ugyanis, nemcsak régebb született magyar drámáinkat szokás elfelejteni a nagy nemzeti címkét viselők mellett, hanem a jelenből tekintve úgy tűnik, mintha Kosztolányi korában a vers és a rövidpróza mellett nem született volna egyéb értékes, más műfajú vagy műnemű írás. Érdeemes megemlíteni, hogy Kosztolányi Dezső és a színház kapcsolata már kora ifjúságától kezdve kialakult, tudjuk meg ezt Csáth Géza gyerekkori naplójából, illetve később színikritikussá (is) lépett elő. Meg kell említeni tehát, hogy a minél holisztikusabb kép megalkotása, felmutatása érdekében Szilágyi Zsófia nemcsak a korabeli primer illetve szekunder irodalmat veszi figyelembe, hanem az írók naplóit, egymás közti levelezéseit, amelyek említik Kosztolányit, így nemcsak a saját maga által megkonstruált szerző kerül bemutatásra, hanem más szemszögek is érvényesülnek, árnyalják a képet. Továbbá, elgondolkodtató, hogy a színháztudomány vagy még inkább a rendezések elzárkózása az irodalomtörténetesek észrevételeitől (és fordítva is), nem vezet-e hiányfolthoz. Az együttgondolkodást, persze bizonyos határokon belül, akár a *Patálián* is ki lehetne próbálni, jóllehet nem olvashatunk konkrét rendezési tanácsokat, de enélkül is meggyőzi az olvasót a dráma színpadra termettségéről.

Nem meglepő, hogy Móricz Zsigmond nevével gyakran találkozhat az olvasó a tanulmányokban, és az sem, hogy az ő neve a legnépszerűbb a névmutatóban. A tanulmánykötet szerzője korábbi nagymértékű kutatásainak eredményeit is felvillantja indokolt helyeken, ezáltal a két szerző szemléletvilága, írói magatartása még szemléletesebb lesz, ugyanakkor koruk diverzitása is érzékelhetővé válik. Ebből kifolyólag a hasonlóságok vagy az eltérések, esetleg a kor szemléletének megidézése végett használt vélemények semmiképpen sem erőltetett párosítások, ugyanakkor egy presztízsbeli különbség megfogalmazásáról sem esik szó.

A bácskai bacilusból, balkáni méregből induló Kosztolányi sokszor kezébe vette saját marketingjének irányítását, támogatókat gyűjtött és gyűjtetett magának egy-egy kötet kiadásához. A korabeli források nyomán kiderül, hogy nem kevés tudatos marketingfogást használt pályájának kiépítésében. Ehhez hozzátartozik az is, hogy gyakran nyilatkozott újságíróknak olyan színpadi kísérletekről vagy készülődő szépirodalmi írásokról, amelyek később nem készültek el, vagy feltehetően sosem voltak kidolgozás alatt sem. Viszont a folyamatosan munkálkodó alkotó képzetének megteremtéséhez remek fogás, így ha hosszabb ideig marad csendes, annál nagyobb feszültséggel várja az olvasó- és kritikusközösség a következő publikációt.

Annak ellenére, hogy Kosztolányi nőalakjairól mindössze egyetlen tanulmány, az *Asszonyok és szavak (Szeretlek, Szürke glória, Erzsébet)* címűben ír részletesebben a szerző, összességében elmondható, hogy az egyes tanulmányok címében szereplő novellák, elbeszélések gyakori közös jellemvonása, hogy egy-egy asszonyi sors (többnyire tragikus, néhol groteszk) rajzolódik ki bennük. Ugyanis a kötet nem zárul le a benne található írásokkal, hanem újabb olvasmánylistával indítja el olvasóját, pontosan amiatt, mert az elemzett rövidprózák nem sokat vitatott Kosztolányi-művek, némelyek talán a felejtés útvesztője felé tartottak, eddig. Mitöbb, az írók életében megjelent kötetekről csak korabeli

recenziók szoktak születni, a későbbiekben az értelmezők csak egy-egy novellát szoktak kiemelni. Szilágyi Zsófia megtöri ezt a hagyományt, és a *Boszorkányos esték* kapcsán fogalmazza meg észrevételeit.

Alapos, gondos kutatómunkára vall a több helyen is szemléltetett szövegváltozatok alakulása. Láthatóvá válik, hogy az ultima manus érvényessége sok esetben nem olyan egyértelmű, mintsem azt gondolni lehetne. Gyakran a kutatók is hibásan hivatkoznak az egyes szövegváltozatokra, nem vévén figyelembe, hogy az utólag létrehozott összegyűjtött írások bár az első publikáció dátumát, de a szerző életében utoljára megjelent változatot közlik. (Kosztolányi korai írásainak kötetben való megjelenése nem hozta el a végső változatot, a javítgatás, húzás továbbra is élt.) Szilágyi Zsófia több írás kapcsán rámutat alakulástörténetükre, hol lesz Rózából Ida, majd Idából ismét Róza, hogy a címből majd végleg törölődjön a női név (*A vonat megáll*), vagy kik lehetnek Pacsirta felmenői. Egy lábjegyzetben felveti azt a kérdést is, hogy „[...] vajon milyen mértékű változtatásoktól számít egy novella önálló műnek, illetve ugyanazon szöveg variánsának.”

Hrapka Tibor borítótérve pontosan tükrözi azt, amit a kötet is sugall: a fiatal, néhol még kiforratlan vonásokban már tetten érhető Kosztolányi Dezső későbbi arca/arculata is, elég csak a féldoldas hajviseletre tekinteni. Kosztolányi írásai kapcsán is hasonló állapítható meg, bár Szilágyi Zsófia enyhít Szilasi csaknem két évtizeddel ezelőtt született kemény bírálatán: „Rájöhetünk arra, hogy Kosztolányi valóban kiemelkedő prózaírói tehetség volt ugyan, mégis: nyelvi ereje, szövegalkotó és sűrítő képessége rengeteg munka árán teljesedett ki a húszas-harmincas évekre.” A sokszor túlírtnak minősíthető mondatok is tartalmazzák már az író esszenciáját, a halálig menő játékot, jóllehet hangja átalakul élete során, mígnem teljesen elnémul.

Összességében elmondható, hogy a kötet szerzője nem polemizál, hanem sokkal inkább perspektívát tágit, és ennek mentén világít rá a szakirodalom némely korábbi félreértésére, vagy hangsúlyeltolódására, ugyanakkor a Kosztolányi-kutatócsoport munkássága is feltűnik. Nemcsak a tökéletes szöveg illúziójától, hanem a minden szemszögből kikezddhetetlen írótól is eltávolodik, hogy a hangsúlyt maga a folyamat, az irodalmi hálózat kapja. Bár „szinte minden tanulmánykötet Esti Kornél szeretne lenni,” belátható, hogy ez nem soknak sikerül, de *Az éretlen Kosztolányi* kétségkívül a kivétel

NAGY HILDA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Kolozsvár / Cluj-Napoca, Horea 31
nagyhilda@gmail.com

